منتدى إقرأ الثقافي
www.iqra.ahlamontada.com

مەلای گەورە

زاناو ئەدیب و شاعیر

Muhammad T Hamad

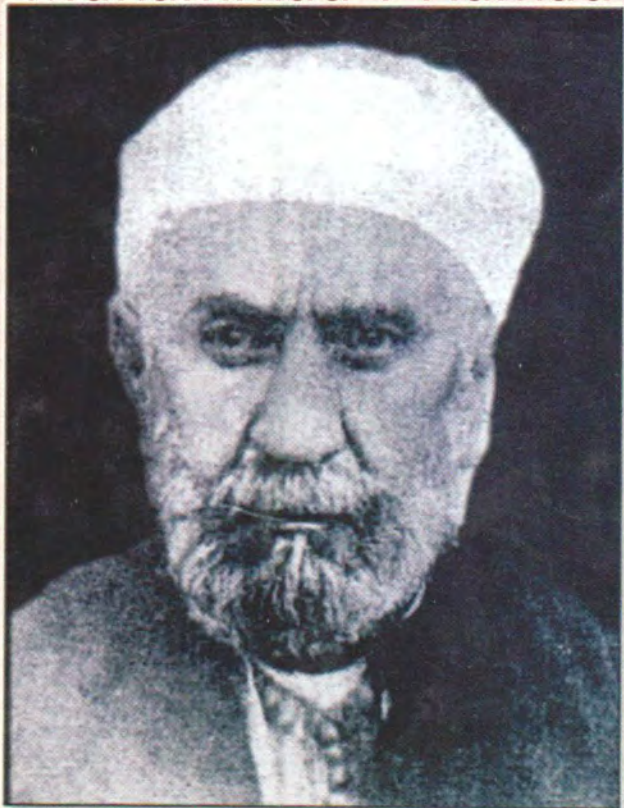

عبدالخالق علاءالدين

چاپی دووەم
هەولێر ٢٠٠٩

ئەم کتێبە

لە ئامادەکردنی پێگەی

(منتدى إقرأ الثقافي)

WWW.IQRA.AHLAMONTADA.COM

بۆ سەردانی پەیجی پێگە:

/https://www.facebook.com/iqra.ahlamontada

بۆ سەردانی پێگەکە:

http://iqra.ahlamontada.com

مەلای گەورە

زاناو ئەدیب و شاعیر

عبد الخالق علاءالدین

چاپی دووەم

هەولێر ٢٠٠٩

به یارمەتی سەرۆک کۆماری فیدراڵ بەرێز جەنابی مام جەلال چاپکراوە

مەلای گەورە زاناو ئەدیب و شاعیر
نووسینی: عەبدولخالق عەلائەدین مستەفا
نەخشەسازی و بەرگ: نووسینگەی گۆڤار
چاپخانە: چاپخانەی منارە - هەولێر
لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی سپاردن (٢٥٧) ساڵی (٢٠٠٩) پێی دراوە

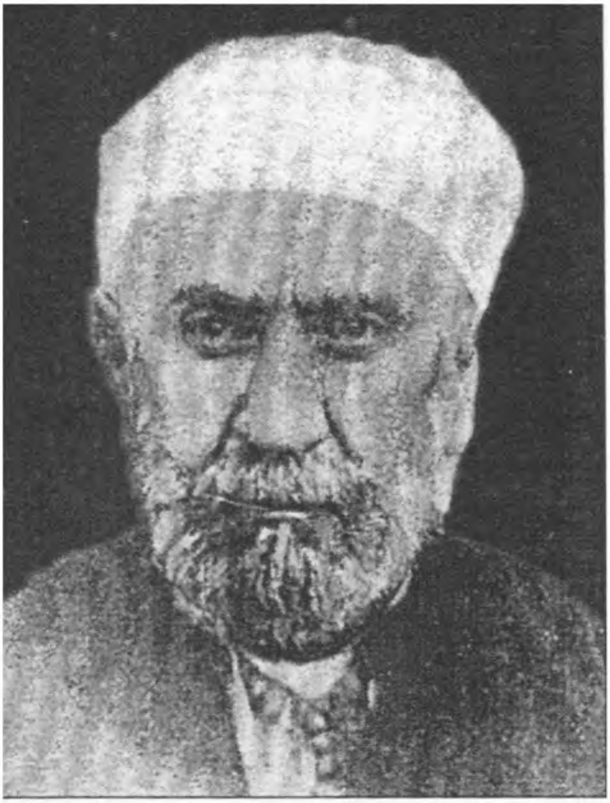

ئەم وینەیە بێ گیانە وەلێ ناو و نیشانی
هەر زیندوە تا چەرخی فەلەک هەیبێ گەڕانێ
بو نوسەر و زانا و شوعەرا، قەت نیە مردن
مردوو نیە هاوبیری فەلاتونی یونانی

مەلای گەورە

مەلا محەمەدی جەلیزادە، مەلا محەمەدی حاجی مەلا عەبدوڵلا، گەر لە زۆر شوێنی کوردستان بپرسی ئەم زاتە کێیە؟ زۆربەی هەرە زۆری نایناسن. بەڵام کە گوتت (مەلای گەورە) ئیتر ئەمە هەر خۆیەتی و کەسی تر ئەم ناوەی لێ نەندراوە و بۆ نەماوەتەوە جگە لە مەلا محەمەدی جەلیزادەی کۆیە.

وا نەبی ئەم ناوە بەفرمانی سوڵتانێک پێی بەخشرابێت، خۆبشی خاوەن دەسەلات و خێڵی مەزن و بەهێز نەبوە تا لەترسان بەو ناوە بانگ بکرێت، بەڵکو مەلا و خویندەوار و خەڵک بە گشتی بەم شێوە ناویان هێناوە و روو بەڕوو پێی گوتراوە "جەنابی مەلا" ئەم ناز ناوەشی بۆ ماوەتەوە لە پاشە ملە. واتە وەکو چۆن ئیمام غەزالی لە مێژوی ئیسلامدا بە (حجة الاسلام) شورەتی دەر کردووە، جەلیزادەش دووای ٨٠٠ ساڵ بە (مەلای گەورە) لە سەرتاسەری کوردستان نێو بردراوە.

ئەم راستیە پلە و پایەی کەسایەتی و ئاستی زانستیی ئەم زانایە دەردەخا. خەڵکی کوردستان هەر توانیویانە بەم جۆرە پاداشتی بدەنەوە و هیچی تریان بۆ نەکراوە چونکە کوردستان وەکو وڵاتێکی دابەشکراو رۆژێک بەدەست فارس و رۆژێک بەدەست ئالی عوسمانەوە بووە و هەمیشە ئەو دوو ئیمپراتۆریەتە ململانێ و ئاژاوەی خۆیان هاویشتۆتە نێو ئەم وڵاتە. لە ئەنجامیشدا هیچ جۆرە ئاسودەیەکی بە خۆوە نەدیتوە و هیچ دەوڵەتێکی خۆشی نەبووە تا دەزگای زانستی و رۆشنبیریەکانی دابمەزرێنێت و هانی زاناکانی بدات بەرهەمەکانیان بڵاو ببێتەوە، دەنا ئەم کوردستانە هەر دەڵێی خاک و ئاو و هەواکەی شوێنی پێگەیشتنی زانایان و خەلکانی بلیمەت بوە. کەتەماشای مێژوی زانایان و ناو دارانی جیهانی ئیسلام دەکەی دەبینی کوردستان، وێڕای بچوکی خۆی و دواکەوتنی لەڕووی ئاوەدانکردنەوە و بێ بەش کردنی لەپێشکەوتنی شارستانیەوە، دەبینی لە ریزی هەرە پێشەوەی گەلانی جیهانی ئیسلام دایە.

بەڵام بارودۆخە سیاسی و جوگرافیەکەی نالەبار بوود، دەنا یەکێکی ودک مەلای گەورە دەبایە بەلای کەمەوە ناوبانگی لە محەمەد عەبدە و سەیید رەشید رەزا کەمتر نەبایە. بۆیە مەلای گەورەش ودک رۆڵەکانی دیکەی میللەتەکەی، لەم رووەوە باجی خۆی داوە.

تا ئێستا چەندین کتێب و نامیلکە و لێکۆڵینەوە و گوتار لەسەر جەنابی مەلا نوسراوە کە زۆربەی ئەو نوسینانە لایەنی شعر و ئەدەب و کەسایەتی و باری کۆمەڵایەتی و هەڵوێستەکانی گرتۆتە خۆ. هەروەها مامۆستای پایە بەرز، کاک مەسعودی مەلای گەورە، لە هەندێک کتێب و بڵاوکراوەکانیدا باسی جەنابی مەلای باوکی دەکا. ئەوەی سەرنج رادەکێشێ ئەوەیە کە زۆربەی ئەو کەسانەی کە لەسەریان نوسیوە پتر قەڵەمیان داگرتۆتە سەر لایەنی نەتەوایەتی و بیر و بۆچوونە کۆمەڵایەتیەکانی مەلای گەورە کەوا لەگەڵ هەستە نەتەوایەتیەکانیدا بایەخی تایبەتی بەکەموکوڕییە کۆمەڵایەتیەکان داوە بەمەبەستی راستکردنەوە و پڕکردنەوەیان، پرۆژەشی هەبووە بۆ دوارۆژی کوردستان. هەروەها ئەم نوسەرانە لەنوسینەکانیاندا ستایشی خۆیان نیشانداوە بەرانبەر بە کەسایەتیی جەنابی مەلا کە لەبوارەکانی ژیاندا خاوەن رێبازی تایبەتی خۆی بووە. بەڵام ئەوەی دەتوانێ لەسەر مەلای گەورە بنوسێت، دوو بەشن:

١- لەرووی ژیان و هەڵوێستی مەلای گەورە وەکو مرۆڤێک، هەروەها لە رووی بۆچونەکانی کۆمەڵایەتی و هەڵوێستە سیاسیەکان. لەم بوارانەدا کاک مەسعود محەمەد دەتوانێ بە تیرووتەسەلی و وەکو پێویست لەسەری بنوسێت چونکە جگە لەوەی کە کوڕی ئەوە و ئاگاداریەکی تەواوی رۆژانەی لە ژیانی باوکی خۆی هەبوە و هەڵگری نهێنییەکانی بووە، خۆیشی ئیمرۆ خاوەن قوتابخانەیەکی ئاوەدانە و لەم بوارانەدا دەتوانێ لێکۆڵینەوەیەکی قووڵ و سەرتاسری ژیانی باوکی خۆی بنووسێت لەجیاتی ئەم پچڕ پچڕیەی کە هەندێک جار لەو کتێب و لەو نامیلکانەدا باسی لێوە دەکات. بێگومان ئەم

کاردش خزمەتێکی گەورە بە خوێندەواری کورد دەگەیێنێت.[1]

٢- سەبارەت بە ڕێبازی مەلای گەورە لە (تفسیر) و (فقه) و (اصول الفقه) و (علم الکلام) هومێدەوارم چەندین نامەی دکتۆرا لەسەری بنوسرێت یاخود نەکادیمیەکان ئەم ئەرکە بگرنە ئەستۆی خۆیان هەریەک لەبواری پسپۆریی خۆیدا. ئەوکات مەلایەتی و شارەزایەتیی جەنابی مەلا بۆ خەڵکانی خاوەن (اختصاص) دەردەکەوێت.

مەلای گەورەی سیاسی

جەلیزادە لە ڕۆژانێکدا ژیاوە کە بیر و بۆچونی نەتەوایەتی و ململانێی نێوان گەلانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە جموجۆڵدا بووە. هەستی کردووە بیری تورانی خەریکە زاڵ دەبێت و ئەو ئیمپراتۆریەتەی کە بەرگی ئیسلامیی بەسەر خۆدا هەڵکێشابوو وا دەبێتە دەوڵەتێکی تورانی و گەلانی تر دەکرێن بە تورک یاخود حوکمی تورکیان بەسەردا دەسەپێندرێت، بەتایبەتی کە کۆمەڵەی یەکێتی و پێشەوەچوون (جمعية الاتحاد و الترقي) لەدوای دەستوری ١٩٠٨ حوکمیان گرتە دەست و سیاسەتی تورکایەتیان یان گرتەبەر. لەو کاتەدا هەموو ئەو دروشمە بریقەدارانەی کە هەڵیان گرتبوو بەوە خورد کرایەوە کە لە وڵاتانی خەلافەتی عوسمانیدا دەبێ ڕەگەزی تورک حوکمدار و باڵادەست و خاوەن بڕیاری بێت.

لێرەدا جەنابی مەلا وەکو زانایەکی ڕۆشنبیر و پێشەوایەکی ئەم میللەتە بیری کردەوە کە کوردیش خاوەن مێژوو و زوبانە و لە یەک ناوچەی جوگرافی دایە و هەموو تایبەتمەندیەکانی نەتوایەتی خۆی هەیە و، مافی خۆیەتی داوای سەربەخۆیی بکات و لە ئیمپراتۆریەتی عوسمانی جیا ببێتەوە، بەتایبەتی کەوا بەرگە ئیسلامیەکەی بەتەواوی لەخۆی دارنی و بەرگی نەتەوایەتی تورانی

١- بەداخەوە کاک مەسعوود محەمەد لە ١/٤/٢٠٠٢ کۆچی دوایی کرد و ئەم ئاواتە نەهاتە دی.

بەخـۆدا هەڵـکێـشـا و بوو بە دەوڵـەتی تـورکـیـا. هەر بۆیەش کـە ئینگلیـز کوردستانی گرت جەلیزادە هاوکاریی لەگەڵ کرد و بوو بە قازی لە شاری کۆیە بەو هومـێـدەی کـەوا ئینگلیـز هێـزی هەرە گـەورەی جـیـهـانە و لە رۆژهەلاتی ناوەراسـتـدا پاش جـەنگی جـیـهـانیی یەکـەم خـاوەن بەرزترین دەسـەلاتە و حکومەتی دروست دەکرد و دادەنا، یارمەتی کوردیشی دەدا بۆ دروست کردنی دەوڵەتی خۆی. بەلام مـەلای گەورە تووشی ناهومێدیەکی گەورە بوو کە دیتی وا ئینگلیز بەرامـبـەر بە کـورد سـیـاسـەتێکی تری گـرتۆتە بەر و پلانی لە دژ دەگێـرێ. ئەنجامـەکـەشی ئەوەبوو رێکەوتنامـەکەی (لۆزان) لەشوێـن دانرا بۆیە کاردانەوەی جەنابی مەلا ئەوەندە توونـد بوو کە هەندێک جار لەحەد دەردەچوو. لە تەفـسـیـری قـورئانی پیـرۆزدا نموونە بەئینگلیـز دەهێنێـتـەوە بۆ هەندێک خەسڵەتی بەد وردفتاری نا هەموار. هەروەها لە هەندێک لە شیعرەکانیشی ئەم هەستە دەردەخا.

بێگومان حاجی قادری کۆیەش تەئسیری خۆی هەبووە لەسەر مـەلای گەورە بەلام تا رادەیەک دەتوانم بڵێم شیعرەکانی حاجی قادر کە جاروبار هێندێکی گەیشتۆتە کۆیە سەرنجی راکێشاوە بۆ فـیکری نەتەوایەتی یاخود بڵێن هانی داوە بۆ ئەوەی ئەویش بیروبۆچوونەکـانی خۆی لە قالبی شیعر دارێژێ، کە لە ئەنجـامی هەسـتی پڕ ئازار و چێـشـتنی سـیـاسـەتی روژانەی تۆرانیـیـەکـان و دواییش لە ئەنجامی سیـاسـتی ئینگلیـزدا هەستی پێکردووە. دەنا وانەبێ لە نێـوان حاجی و جەلیـزادە یاخـود لەنێـوان مـەلا عـەبدوڵڵای باوکی و حـاجیـدا ئاڵوگۆڕی بیری نەتەوایەتی کرابێت. هەروەها حاجی هیچ کتێبێکی لەسەر ئەو مەسەلەیە دانەناوە تا بگوترێ مەلای گەورە رێباز و فەلسەفەی حاجی قادری هەلبژاردووە و رێگای ئەوی گرتوە. بێگومان کە حاجی لە ئەستەنبول ژیاوە و تێکەڵ بە رۆشنبیرەکانی بووە، زووتر بەرەورووی هەلویستی تۆرانیەکان بۆتەوە کە ئەوسا تەنیـا جـموجـۆڵێک بوون و بە تەواوی پەردیان نەسـتـاندبوو. ئەم راستیە لە حاجی قادر کەم نا کاتەوە و وانەبێ بگوترێ مەلای گەورەی پێ بەرز

دەبێتەوە چونکە کارتێکردن لەنێوان قوتابخانە فەلسەفیەکاندا هەمیشە هەبوە و کارێکی ئاساییە.

مامۆستا عبدالخالق علاءالدین ماوەیەکە وەک عاشقێکی دلسۆز عەودالی کۆکردنەوەی زانیارییە لەسەر جەنابی مەلا. شیعرەکانی کۆدەکاتەوە و بەو شعرانەدا دەچێتەوە کە پێشتر بڵاو کرابوونەوە کەوا هەندێکیان دەستکاری کرابوون و هێندێکیشیان وەک چۆن لە دەستخەتەکاندا نوسرابوون بڵاو کرابوونەوە. ئێستاش وا مامۆستا عبدالخالق بۆ جاری دووەم لەسەر مەلای گەورە دەنوسێ کە پوختەی رەنج و کۆششی ئەو چەند ساڵانەی دواییەتی. خۆی ماندوو کردوە تا ئەو زانیاریانەی کۆکردۆتەوە و لەیەکی گرێداوە و هۆندوونیەوە. هەوڵی داوە بەدڵنیایی بیانهاوێتە سەر کاغەز و بەهەمان شێوە دڵنیایی بداتە خوێنەر لەم شیعر و گوتارانەی لەم کتێبەدا کۆکراونەتەوە، لەهەمووی کۆلیوەتەوە و پشتی بە یەک سەرچاوە نەبەستوە، بەڵکو چوەتە لای چەندین لەو کەسانەی کە لە مەلای گەورە نێزیک بوونە و خۆشیان ویستووە و قسە و شیعر و پارچە نووسینەکانی ئەویان لەبەر کردوە یاخود نووسیویانەتەوە، مامۆستا لەگەڵیان دانیشتوە بۆ ئەوەی خۆی دڵنیا بێت لەو بەرهەمانەی جەلیزادە کەلەم کتێبەدا بڵاوی کردۆتەوە. بۆیە مامۆستا عبدالخالق علاء الدین لە نووسینەکەیدا سەرکەوتوو بووە و ماندووبونەکەی بەرهەمێکی پوختی داوە. هومێدەوارم بەرهەمی پڕ بەهای تری بەدوادا بێت و زیاتر خزمەتی ئەدەبی کوردیمان بۆ بکات. بێگومان ئەم کتێبەشی دەبێتە سەرچاوەیەکی گرنگ و زەمینەیەکی بە پیت بۆ ئەو کەسانەی بیانەوێ بکەونە لیکۆلینەوە و ئاشنا بوون لەسەر شەخسییەتی ئەو زانا مەزنەی کورد کە هەمیشە ئاواتی بەرز و پیرۆزی سەربەخۆبوونی کورد و بڵاوبونەوەی زانست و پێشکەوتنی کوردستان بووە.

د. فؤاد معصوم
١٩٩٣/١٠/٦

پێشەکی

له بەسەرهاتی ڕۆژگار و لاپەڕی مێژوودا دەبینین بلیمەتێک یاخود سەرکردەیەکی نیشتمانی وەک ئەستێرەیەکی پڕشنگدار لە ئاسمانی نەتەوەیەکدا سەر دەردێنێ و ئاوا دەبێ، ئەو هەڵکەوتودش هەندێک جار توانیویەتی دەوری خۆی ببینێ و میللەتەکەی لە بارێکی نالەباری چەوساوەیی و ژێر دەستییەوە بخاتە ژیانێکی سەرفراز و ئازادەوە. لەوانیش زۆریان بە ناهومێدی سەریان ناودتەوە وئامانجی بەرز وپیرۆزیان لەگەل خۆیانا بردۆتە ژێر خاک. ئەمرۆش یەک لەو مرۆڤە مەزنانەی کە ڕەوایە ئێمەی کورد ناوی لە گۆشەی مێژوی نەوەکانماندا شوێن دیار و شانازی پێوە بکەین، زانای پایە بەرز، شاعیری بەتوانای نەمر، مەلا محەمەدی کۆییە. ئەو مەلایەی کە تا دووا هەناسەی ژیانی هیچ کاتێک لە خەبات و تێکۆشان نەوەستا ، هەردەم بە هەڵبەستی نەتەوەپەرستی و هاوار و ئامۆژگاری داوای ڕاپەڕین وهۆشیاربوونی گەلی کوردی دواکەوتووی دەکرد و دەیگوت:

هەتا دەمـــــرم لەبۆ کـــــوردان دەناڵم

عــــیلاجـــیـــان چۆن بکەم هاوار بە مـــاڵم

مەلا محەمەدی کۆیی خاوەنی سامان و گەنجینەیەکی ئەدەبی پڕ بەهای وایە کە پێویست بە لێکۆڵینەوەیەکی ورد و لێدوانێکی زانستیانەی زۆر دەکات چونکە ئەو بەرهەمانەی بۆی بەجێ هێشتووین هەر هی یەک لایەنی ئەدەبی نیە. جەلیزادە وەنەبێ هەر شاعیر و نووسەر یاخود زانایەکی ئایینی بەرز بووبێت و هیچیتر نا ، دەتوانم بڵێم مەلا محەمەد پایەی ڕۆشنبیری و بیرفراوانی لە فەلسەفە و ئەدەب و زانیاریشدا لە (جمال الدینی ئەفغانی و محەمەد عبدە زیاتر نەبوبێ کەمتر نەبووە. تەنیا ئەوەیە کە ئەمیان لە ناو گەلێکی بەشخووراوی دوواکەوتووی هەژاردا ژیاوە و هەر وەک نەتەوەکەی حەقی خۆی نەدراوەتێ.

له نامیلکه چاپکراوەکەی پێشومدا (چاپی نەجەف ساڵی ١٩٧٤) کە یەکەم پەرتووک بوو لەسەر ئەو زانا مەزنە دەرچوو، تێدا بەڵێنی دووبارە نووسینی بەشێوەیەکی فراوانتر بە خوێنەری خۆشەویستم دابوو، لەگەڵ ئەوەشدا دیسان دەڵێم ئەم کتێبەشم هەموو شتێک نیە بەڵام من هەر هەندەم لەتوانادا بوو. وە لەبارەی دیوانی شیعریەوە لە هەموو شتێک زیاتر ساغ کردنەوەی هەڵبەستەکانیم مەبەست بوو چونکە ناتەواوی و دەستکاری و هەڵەیەکی زۆر لە دیوانە چاپکراوەکانیدا دێنە بەرچاو. جا لەوەشا پشتم بە دیوانە دەستخەتەکەی خوشکە نەجیبەی کچی جەلیزادە و دەستخەتێکی تری کتێبخانەی مەلای گەورە بەست وێرای پێداهاتنەوەی مامۆستا مەسعود بە دیوانەکەدا زیاتر بوو بە هۆی دڵنیا بوونمان. بە پێویستیشم نەزانی یەکە یەکە پەنجە بۆ ئەو هەلانە درێژ بکەم کە لە شیعرە چاپکراوەکانیدا هەیە، ئەوە سەرجەم و پوختەی دیوانەکەیە و لە سەرچاوە بنەڕەتیەکەوە وەرمانگرت و خستمانە بەر دەستی ئێوەی بەڕێز.

دیوانی شیعری مەلای گەورە بۆ یەکەم جار لەژێر ناوی «دیاری مەلا محەمەد» دا لەلایەن خوالێخۆشبوو سەید حوسێن حوزنی موکریانییەوە لە چاپخانەی زاری کرمانجی ساڵی ١٩٢٧ لە رواندوز چاپکراوە. بۆ جاری دووەم ساڵی ١٩٤٣ لە مهاباد چاپکرا و بۆ جاری سێیەم و چوارەم لە چاپخانەی کوردستان ساڵی ١٩٦٩ لە لایەن مامۆستا گیوی موکریانییەوە چاپ کراوەتەوە. با ئەوەش بڵێم کە من شیعرەکانیم زۆر بە ئەمانەت نوسیوەتەوە تەنیا ئەوەیە کە بەگوێرەی پێویست هەندێک وشە و دێڕە شیعریم بۆ بەرژەوەندی دیوانەکە بە لاوە ناوە، هەروەها زۆر بەیانم گۆڕیوەتەوە سەر رێنووسی ئەمڕۆ.

حەز دەکەم ئەمەش بە خوێنەری خۆشەویست رابگەێنم کە تا ئەم کتێبە بە چاپ گەیەندرا بەچەندین قۆناغی پڕ کێشە و ئەرک و نالەباری تێپەڕی. لە راستیدا ئەم بەرهەمە گەلاڵە کردن و دەست چێنی ساڵی ١٩٨٤دا، جارێ جگە

لە ڕەشنووسەکە، چووار جار سەراپا نووسراوەتەوە، هەرجارەش لەبەر هۆی تایبەتی خۆی. کەڕەتێک (ڕەقابەی) بەغدا لەسەر هەندێک باس و نوسین قایل نەبوو، ناچار دووبارە پێی داهاتمەوە، راسپاردە نابەجێیەکانیم ئەنجامدا. دواتر بە هەوڵی ئەدیبێکی بەڕێز ودڵسۆز، دەسگای ڕۆشنبیری بڕیاری لەچاپدانی دا و کۆڕی زانیاری پەسندی کرد، بە ڕەقابەش تێپەڕی و کەوتە گەل کاروان و زنجیرەی کتێبانی خۆشبەخت گوایە ساڵی ١٩٨٩ دەکەوێتە بازاڕ کەچی پاش ساڵ و نیوێک مێوانداری لە ڕەفتەکانی دەزگای ناوبراودا فەرموویان کتێبەکەت بەردەوە پارەی چاپەمەنیمان نەما!! هەر چەندە زۆر کتێبی تریش پیشخرا و چاپکرا.

دووا بە دووای ئەوە کە نەوەی کوردمان دوچاری دەربەدەری و هاتوبات و هەرای کۆڕەوە مێژووییەکە بوو، هەڵسام بەر لە هەموو سامانی دونیا وەک کۆرپەیەکی بەناز گرتمە باوەش بەرەو کەژ تەکانمان دا. ئیتر هەر مایەوە تا ئەو ڕۆژەی ڕۆشنایی و هیوای سەرفرازی کورد لە ئاسۆی کوردستان دەرکەوت و کەوتینە ئەم بار و دۆخەی ئێستای پڕ ئازادی و سەربەرزی کە هەوڵ و ڕەنج وئاوات وئامانجی جەلیزادەش بۆ ئەوە بوو، پەردەی ناهۆمێدی لادرا، بە چوستی کەوتمەوە پێدا هاتنەوە و خستنەوە پاڵی ئەو بابەت و نووسینانەی بەزۆر بەلاوە نرابوون. سەر لەنوێ پاک نووسم کردنەوە، سەرەڕای ئەو گیروگرفتانەی کە هاتنە پێش بەلام با بلێم "ماڵی گرانی چاپەمەنی بەقوڕگیرێ" چونکە کتێب چاپکردن بۆ نووسەران بۆتە خەونی شەوان. ئیتر حاڵێ ئەم کتێبە بەم شێوەیە مایەوە تا ئەم دوایە کە دەرفەت و هەلمان بۆ ڕەخسا بە چاپ گەیاندرا و کەوتە بەر دەستی ئێوەی بەڕێز و لە چنگ دەستی ڕەشی پڕ کارەساتی ڕۆژگار ڕزگاری بوو. ئیتر تکام وایە لە کەموکوڕیمان ببورن. بەمەش هیوادارم توانیبێتم خزمەتێکی ئەدەبی کوردم کردبێ، هەزار سلاویش لە گیانی پاکی مەلای گەورە بێت.

عبدالخالق علاء الدين

١٩٩٣/١٠/٥

ژیانی مەلای گەورە

ناوی محەمەد کوڕی مەلا عبدوللا کوڕی مەلا ئەسعەدە. دایکی ناوی (عائیشە) یە کچی حاجی بەکر ئاغای حەویزییە لە بنەماڵەیەکی زانیاری وزانستیە کە بەدرێژایی سێ سەد ساڵ خەریکی بڵاوکردنەوەی خوێندەواری بوونە لە کوردستان. شاعیری نیشتمان پەروەری کورد (حاجی قادری کۆیی) لە پارچە شیعرێکدا کە لە ئەستانبوڵەوە بۆ دۆستی خۆشەویست وهاوڕێی خوێندنی (حاجی مەلا عبدوللای جەلیزادە) ی ناردووە دەڵێ:

بە غــەیری جــەددی ئێــوە کــێــیــە دانا

لە کــوردســتــان بناغــەی عــیلمی دانا

ئەم بنەماڵەیە لە بنەڕەتا دەچنەوە سەر (شێخ ئیبراهیمی جەزیری) پاشان دێنە گوندی (بێگەلاس) لەناوچەی پشدەر. لەوێوە هەندێکیان هاتوونە گوندی شیواشان لە بناری خۆرهەلاتی چیای کۆسرەت. باپیرە هەرە گەورەیان کە ناوبانگی بە (مەلازادەی شیواشان) دەر کردووە، یازدە کوڕی هەبوە. کوڕی هەرە گەورەی (مەلا عەبدولا[٢]) دەچێتە گوندی جەلی و لەو ساوە ئەو بنەماڵەیە بە جەلیزادە ناو دەبرێن، ئیتر بەم چەشنە بڵاو دەبنەوە تاکو لەسەردەمی مەلا عەبدولڕەحمانی باپیرە گەورەیاندا شاری کۆیە دەکەنە مەڵبەند و لێی جێگیر دەبن.

هۆی هاتنی مەلا عەبدولڕەحمان بۆ کۆیە ئەوە دەبێ کە عەبدولڕەحمان پاشای بابان لە دەوروبەری ساڵی (١٢١٠ک-١٧٩٥ز) یا (١٢١١ک-١٧٩٦ز) دێتە کۆیە و هەموو زانا و پیاوە ناودارەکان کۆ دەکاتەوە و

٢- مەلا عەبدوڵلا بە کاکی جەلی ناوبراوە، شایانی گوتنیشە کە نازناوی «کاکی» لە کوردستانی عیراقدا بە سێ کەس گوتراوە.
١- کاکی زێویێ ٢- کاکی هیرانێ ٣- کاکی جەلی

ئەوەش بۆ زێدە خوشەویستی و ڕێزلێنان بووە. سەبارەت بە گوندی جەلی: گوندێکی بچوکی جوانە لە قەد چیای ئاوە گردە، نزیکەی سێ سەعات بە پێ لە کۆیەوە دوورە.

ئەنجومەنێک دەبەستێ. یەک لە ئامادەبوەکان مەلا (عەبدولرەحمان)ی جەلی دەبێتو لە کاتی وت و وێژدا عەبدولرەحمان پاشا بۆی دەردەکەوێ کە ئەو مەلایەی لە خوار کوڕکە دانیشتووە زانایەکی خاوەن بەهرە و بلیمەتە. زۆر ریزی دەگرێت و دەیهێنێتە هەوراز کوڕەکە و داوای هاتنە کۆیشی لێ دەکات، فەرمانیش دەر دەکات مزگەوتێکی بۆ دیاری بکرێت کە ئەمڕۆ بە مزگەوتی حاجی مەلا ئەسعەد ناو دەبرێ. هەروەها گوندەکانی (پێبازۆک- چنارۆک- قەسرۆک- هێزۆپ و جەلی) دەداتێ. بەم جۆرە مەلا عەبدولرەحمان گوندی جەلی بەجێ دێلێت و ڕوو دەکاتە شاری کۆیە.

ئا لێرەدا پرسیارێک دێتەپێش داخۆ لەبەرچی عەبدولرەحمان پاشا تا ئەو رادەیە حەزی کردووە مەلا عەبدولرەحمان بێتە کۆیە و بۆچی لەم پێناوەدا ئەو هەموو خەلات و بەراتەی پێی بەخشیوە؟

وا بە بیردا دێت و مەزەندەی ئەوە دەکرێت کە زۆربەی بەگ و میری ئیمارەتەکانی کورد هەوڵی ئەوەیان داوە ناودارترین زانای ئاینی بۆ لای خۆیان رابکێشن و شانازیان پێوە کردووە.

مەلا محەمەد لە ساڵی (١٢٩٣)ی کۆچی رێکەوتی (١٨٧٦) زاینی لە شاری کۆیە هاتۆتە دونیا. لە تەمەنی پێنج ساڵیدا دایکی کۆچی دوایی دەکات و هەر لە منداڵییەوە زیرەکی و بلیمەتیی پێوە دیار بووە، بۆیە باوکی زۆر خۆشی ویستووە و زیاتر سەرپەرشتی پەروەردە و پێگەیاندن و خوێندنی کردووە. لە تەمەنی حەوت ساڵییەوە دەستی کردووە بە خوێندن، دەوری فەقێیەتی زوو بەسەر بردووە. لە چواردە ساڵیدا لای باوکی دەخوێنێت و لە تەمەنی هەژدەساڵیدا ئیجازەی زانستی[٣] لە باوکی وەردەگرێ، ئیتر لەوە

٣- ئیجازە: زاراوەیەکە بە واتای (شهادة التخرج - بروانامە) بەکار هاتوە و دراوە بەو خوێندکارانەی خوێندنی ئاینییان لە مزگەوتەکان تەواو کردووە، وە بەبونەی وەرگرتنی ئەو ئیجازەیەش شەش حەوت رۆژ لەسەر یەک شایی و زەماوەند دەکرا. گەلێک کوبوونەوە و کوری پر جوش و زۆر چەشنە یاری و گاڵتە وبەزم و سەیرانی تێدا ساز

بەدوواوە زۆربەی ئیش و کاری مەلایەتی لەجیاتی باوکی بەجێ دێنێ. توانا و زیرەکی وا بووە کە بتوانێ ئیجازەی زانستی بە هەندێک لە هاورێکانی خۆی بدات بەر لەوەی تەمەنی بگاتە نۆزدە ساڵ.. لە ساڵی (١٣٢٦ ک) (١٩٠٨ز) کە باوکی کۆچی دوایی دەکا نازناوی سەرۆکی زانایان (رئیس العلماء) وەردەگرێ. ئیتر لەوە بەدوواوە بە (مەلای گەورە) لە هەموو کوردستاندا ناو براوە، لە جێگای باوکی دەستی کردووە بە دەرس گوتنەوە. سبەینان تا نیوەڕۆ لە مزگەوتی گەورە، و پاش نیوەڕۆش لە مزگەوتی حاجی مەلا ئەسعەدی باپیری دەرسی گوتۆتەوە. لە هەموو لایەکی کوردەواری خوێندکارە ئاینیەکان روویان لە شاری کۆیە کردووە و دەرسیان لەلای ئەو خوێندووە.

گەلێک مەلای ناودار و زانای پایە بەرز لەبەر دەستی پێگەیشتوون و ئیجازەیان لێ وەرگرتووە، لەوانە: مەلا فەتحولای هەرتەل، مەلا سدیق نازەنینی، پاشان بوو بە رەئیسی مەحکەمە، مەلا مەعسووم خدر هەورامی، مەلا ئەبو بەکر، مەلا سادق ی مەلا ئەحمەد، مەلا سلێمانی ئاومالّ، مەلا قادری کانی دەربەندی و مەلا حەمید عەسکەری ومەلا سالّح ژێ. ئەوانە وگەلێکی دی لە مەلایانی ناودار کە ژمارەیان لە پەنجا تێپەڕ دەکات.

کراوە. لەلایەن خەڵکیشەوە باروبوو پێتاکیان بو کراوە حاجی مەلا عەبدولا بە بونەی ئەو روژە خوشەوە لە ئاهەنگی وەرگرتنی ئیجازەی مەلا محەمەدی کوڕی ئەنگوستیلەیەکی ئەڵماسی پێشکەش دەکا کە لە ساڵی (١٣١٠ ک) لە ناسرەددین شای ئێرانەوە بە دیاری بوی هاتبوو. بەڵام ئەو ئەنگوستیلە بەهادارە زۆر لای نامێنێ وون دەبێ.

جەلیزادە و پایەی میری

مەلای گەورە لە سالی (١٣٣٤ ک- ١٩١٦ز) بوو بە ئەندامی ئەنجومەنی (ویلایەت) لە مووسڵ وە لەلای سولەیمان نەزیف پاشا کە ئەوسا والی موسڵ بوو، پایەیەکی بەرز و ریزلێنانێکی زۆر وەردەگرێت و دەبن بە دۆست. ئەو ئاشنایەتی و قەدر و ریزەشی لەمەوە دەست پێ دەکا: پێش جەنگی یەکەمی جیهانی ئاهەنگێک دەگێردرێت بەبۆنەی کردنەوەی رێگای شەمەندەفەری نێوان موسڵ وحەلەب، جەلیزادەش لەوێ دەبێت لەگەڵ زاناکانی مووسڵ و کاربەدەست و پیاوانی ناودار. سولەیمان نەزیف روو دەکاتە (باش عولەمای موسڵ) (واتە سەرۆکی زانا ئاینیەکانی مووسڵ) کە وتارێک بەو بۆنەیە بخوێنێتەوە، ئەویش دەڵێ: پاشا، ئەگەر زووتر بتان فەرمووبایە ئامادەم دەکرد.. مەلای گەورەش ئاگای لێ دەبێ، روو دەکاتە والی و دەڵێ: گەر ئێوە راتان لەسەر بێ من وتارێک دەخوێنمەوە.. لەسەر فرمانی والی، جەلیزادە وتارێکی لەبار و پتەو و بە جۆش و خرۆش دەخوێنێتەوە، ئەوەش دەبێتە جێگای سەرسورمانی گشت ئامادە بووان بەتایبەتی سولەیمان نەزیف کە لە هەموان زیاتر پێی دڵخۆش دەبێ. دەست دەخاتە سەر شانی و دەڵێ: هەر پێداویستی و داواکاریەکت هەبێ پێم خۆشە بۆتی بە ئەنجام بێنم[٤].. مەلای گەورەش وەلامی دەداتەوە: من بۆخۆم هیچ پێویستی و کاری تایبەتیم نیە، تەنیا کۆیە زۆر بێ نەوایە، دەمانەوێ قوتابخانەیەکمان بۆ دروست بکرێ،

٤- ئەو رووداوەم لە میرزا حەمەدەمینی کۆیێم زانی کە بە رێکەوت ئەوسا لەگەڵ قادرە شەل لە موسڵ دەبن کاتێک دەچنە لای جەلیزادە کە لە مزگەوتی نەقشبەندی میوان دەبێ، پێیان دەڵێ: لەگەلم وەرن با نەڵێن مەلای گەورە بە تەنهایە، با وا بزانن ئێوە فەقێی منن.. ئەوانیش لە خزمەتی دەچن بو ئاهەنگەکە. میرزا دەڵێ: وتارە بە نرخەکەی مەلای گەورە لە هەموو مووسڵ دەنگی دایەوە. ئەو کۆییانەی لەو کاتەدا لە مووسڵ دەبن بو هەر چایخانەیەک چوبان پارەیان لێ وەرنەدەگرتن، دەیان گوت با لە پێناوی هاتنی مەلای گەورە و خوتبە خوش و بە نرخەکەی بێت.

ئەوەش بە نرخترین خزمەت و چاکەیە لەگەڵ ئێمەی بکەیت. ئا ئەوە بوو لەسەر خواست و داواکاری جەلیزادە فەرمان درا ساڵی (١٩١٣) یەکەم قوتابخانە[٥] بۆ کۆیە دروست بکرێت.

ئیتر لەسەر خواست و رووڵێنانی دوڵەت، ساڵی (١٩١٢ ز) مەلای گەورە بووەتە موفتیی کۆیە و دواتر لە سەردەمی ئینگلیزدا لەساڵی (١٩١٩ ز) بو بە قازی، و ساڵی (١٩٢٤ ز) لە ئەنجومەنی دامەزراندنی عیراق (المجلس التاسیس العراقي) بە ئەندام هەڵبژێردرا. سەبارەت بەمە، وا پێویستە کەمێک لەسەر ئەو ئەنجومەنە بدوێم کە مەلای گەورە تێدا ئەندام بووە چونکە کار و ئەرکەکانی بایەخێکی گرنگی مێژویی لە رووی سیاسی و باری کۆمەڵایەتی عیراق هەبووە.

ئەنجومەنی دامەزرانی عیراق لە (٨٦) ئەندام پێک هاتبوو[٦]. لە

٥- ئەو قوتابخانەیەش خانوێکی گەورەی دوو نهومی رێک و پێکی لە بەرد و گێچ بوو دوو سێ ساڵ دەرسی تێدا خوێندرا تا ئەوەی لە سەردەمی حوکومەتی عێراقدا ناونرا (قوتابخانەی کۆیسنجق اولی) بەش بەحاڵی خۆم دوو ساڵ خوێندنی پێنجەم و شەشەمم لەوێ تەواو کردووە. دەبێ ئەوەش بو مێژوو بڵێم کە ژمارەیەکی زۆر لە وەچەی تازە هەڵکەوتووی خوێندکاری شاری کۆیە لەو بوارەدا قەرزاری شەخسی مەلای گەورەن چونکە کردنەوەی قوتابخانە لەو بار ودوخە دوواکەوتووەی کوردەواری خوماندا بە شورشێکی کومەڵایەتی دەژمێردرا بەهۆی ئەوەوە دەرگایەکی بەرفراوانی رۆشنبیری بو خستینە سەر گازەرەی پشت سەیرکە لە شارێکی بچوکی وەکو کۆیە چەندەها زانای بەرزی ئایینی، دکتور، ماموستا، ماف پەروەر، ئەفسەر و پیاوی سیاسی، نووسەر و شاعیری بە توانای لێ پێ گەیشتن جا گەر ئەوسا بەراورد بکرێ لەچاو شارەکانی تری کوردستان بۆمان دەردەکەوێ کە چەند شارەکە لەم بارەیەوە هەنگاوی بۆ پێشەوەد ناوە.

ئەو قوتابخانەیەش کە وەک چرایەکی هەڵگیرساو لە تاریکە شەوی نەزانینی کۆیە پاش ئەوەی رولی بەرزی خوی دی ساڵێ (١٩٥٧ز) بەبەر جادە و شەقامی نوێ کەوت و روخێندرا لە شوێنەواری ئەودا کتێبخانەی گشتی) ئێستای لێ دروست کرا.

٦- ئەندامەکانی هەوێر لە ئەمانەی خوارەوە پێک هاتبوون:

١- مەلای گەورە. ٢- ئیبراهیم حەیدەری. ٣- سەبیح نەشئەت (وەزیری رێگاوبانیش

۱۹۲٤/۳/۲۷ لەلایەن شا فەیسەلی یەکەمەوە کرایەوە بە بەشداربوونی نوێنەری باڵای ئینگلیزی و سەرۆک وەزیران (جعفەر عەسکەری) و وەزیرەکان و پیاوانی ناودار و میوانانی تر. ئەم ئەنجومەنە لە (۲ ئابی ۱۹۲٤) کۆتایی پێهات، واتە چوار مانگ و حوت رۆژی خایاند. لەو ماوەیەشدا کارە گرینگەکانی کە پێی سپێردرابوو تەواوی کرد، ئەوانەبوون:

۱- مۆرکردنی پەیمانی عێراقی- بەریتانی: پاش وتوو وێژ و چەند و چۆنێکی درێژ لەکۆبونەوەی (۲٤) لە رۆژی سێشەمە (۱۰ی حوزەیران) بڕیاری لەسەردرا.

۲- یاسایی بنچینەیی (القانون الاساسي) ئەمەش لەکۆبوونەوەی (٤۱) رێکەوتی (۱۹۲٤/۷/۱۰) بڕیاری لەسەر درا.

۳- یاسای هەڵبژاردنی پەرلەمان (قانون انتخابات مجلس النواب) ئەمەش پاش لێکۆڵینەوە و وتو وێژ و بگرە و بردە و دەمەتەقەیەکی زۆر لە کۆبوونەوەی (٤۹) (۱۹۲٤/۸/۲) بڕیاری لەسەردرا.

دەبێ بو مێژوش بگوترێ کە مەلای گەورە کاتی ئەندامیەتی لەو ئەنجومەنەدا بەهەمو توانایەکیەوە ماف و بەرژەوەندی نەتەوایەتی کوردی دلێرانە خستۆتە بەرچاو و ئەندامێکی کارامە و دیار و لێهاتو بووە. هەندێک لە وتەکانی بە عەرەبی لە کتێبی (مذکرات المجلس التاسیسي) تۆمار کراوە کە چۆن بیرورِاکانی خۆی ئازایانە بەرانبەر کار بە دەستان دەربڕیوە. جارێک لە کۆبوونەوەی ئەنجومەنەکەدا خۆپیشاندان و هەرایەک بەرپا دەبێ خەڵک و حەشامەتی تورِە و هەڵچوو روو دەکەنە شوێنی کۆرِەکە. ئەندامەکان هەر یەک بەلایەکدا هەڵدێن خۆیان رزگاردەکەن بەڵام مەلای گەورە لە جێگاکەی خۆی ناجووڵێ و دەڵێ: هەرچیم بەسەر دێت با بە سەربەرزی بێ. ئینجا پاش بەسەرچوونی هات و بات و هەرایەکە سەرۆک وەزیران دەگەرِێتەوە دەبینێ جەلیزادە تەنیا و هێمن لە شوێنی خۆیەتی. بەسەر سورِماوی لێی دەپرسێ: چۆن مایتەوە؟ لە وەلامدا دەڵێ: لەبەر سێ شت کە هەر یەکە بە تەنیا بەسە

بووە). ٤- داود بەگ حەیدەری. ٥- عەبدولا موخلیس بەگ. ٦- محەمەد شەریف بەگ. ۷- حاجی پیر داود ئاغا. ۸- حوسێن مەلا

بگەرِێوە بۆ: مجموعە مذکرات المجلس تاسیس العراقی ۱۹۲٤- الجزء الاول والثانی.

واه لێ بکا له جێگای خۆمدا نەبزووم: یەکەم، موسلمانم، موسلمانیش دەبێ بە جەرگ و نەبەرد بێ. دووەم، من مەلام، مەلاش دەبێ لە هەموو موسلمانێک ئازاتر بێ. سێیەم، کوردم، کوردیش هەرگیز نابێ بترسێت و رابکا[7].

هەر لە کاتی ئەندامیەتی ئەنجومەنەکەدا جارێک جەلیزادە وتارێک بە عەرەبیەکی پتەو و رەوان بەشێوەی رێزمانیەکی تەواو دەدا، چەند ئەندامێک بە تەوسەوە دەڵێن: دەڵێی سیبەویهیە.. ئەویش دەست بەجێ دووانەکەی دەکاتە تورکی، کە تەواوی دەکا پێیان دەڵێ: وام دەزانی ئێوەش وەک ئێمە زمانەکەتان لا پیرۆزە چونکە زمانی قورئانە، دەبا ئەوە سزاتان بێ کە وتارەکەم کردە تورکی.. لەوە شەرمەزاری دایان دەگرێت و داوای لێ بوردنی لێ دەکەن.

مەلای گەورە دووای ئەندامیەتی لە (ئەنجومەنی تەئسیسی) هەر بە قازیەتی مایەوە ، تا ساڵی ١٩٢٨[8] موفەتیشێکی ئینگلیز دێتەکۆیە دەڵێن لێی نوسیووە و لەم وەزیفەیەیان دەرهێناوە، ئیتر لە وە بە دوواوە بە یەکجاری لە کارو فرمانی میری دوور کەوتیتەوە[9].

٧- ئەو هەڵوێست و رووداودم لە مەلا فەتاح عیزەتەوە زانی.

٨- لە بەڵگەنامەی دادگای کۆیە دەرکەوتووە کە مەلای گەورە لە ساڵی ١٩١٩ تا ١٩٣٠ حاکمی شەرعی کۆیە بووە. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ لەو ماوەدا کە ئەندامی ئەنجومەنی دامەزرانی عێراق بووە فەرمانی قازیەتی بە کەسی دیکە نەدراوە. ئیتر لەوە بە دوواوە هەموو کارێکی میری بەجێ هێشتووە.

٩- شایانی گوتنە کە تا ١٩١٩ فەرمانەکانی دادگاکان بە زمانی تورکی بوونە بەڵام لە ١٩١٩ تا ١٩٢٨ واتە ئەو ماوەی کە مەلای گەورە قازیی شەرع بووە لە کۆیە، تێکرای فەرمانەکانی کردووە بە کوردی هەندێ جار بە فارسی.

خاسیەتەکانی جەلیزادە

مەلای گەورە پیاوێکی مەیلەو کەلەگەت و چوار شانەبوو، دوو چاوی گەورەی گەشی پێوە بووە، لەشی ناوەندی زۆر گۆشتن نەبوو، دەفەی سنگ و ناوچەوانی پان لوتی گەوردبوو، ریش و سمێڵەکی پڕی بەردابۆوە و روخسارێکی گەنم رەنگ و مووی خورمایی بوو. جلوبەرگ و مەندیل و عەبای باش و جوانی لەبەر کردوە و زۆر حەزی لە پاک و خاوێنی و خواردنی خۆش کردووە.

جەلیزادە پیاوێکی گران و بەرێز بووە، کەم کس توانیویەتی بەرامبەری بوەستێت و لە قسەی بداتەوە، بەڵام لە هەمان کاتدا خۆشەویستی هەموو لایەک بووە. دێتەوە یادم منداڵ بوین لە گۆڕەپانەکانی کۆیە خەریکی یاری کەلایانێ و تۆپانێ دەبوین، لە ناکاو یەکێک لەئێمەی رادەخوڕی دەیگوت: کوڕینە مەلای گەورە هات!!. دەست بەجێ هەموو وازمان لە یاری دەهێنا و بێ دەنگ رادەوەستاین ئەویش بە زەردە خەنەیەکی پڕ سۆزەوە تەماشای دەکردین و بە ناوماندا تێدەپەڕی. گەلێک جار سڵاویشی لێ دەکردین ئنجا دەکەوتینەوە هەرا و هۆریا و بەزمی خۆمان.

جەلیزادە مرۆڤێکی بەرچاو تێر و بەخشندە، خاوەنی هەستێکی ناسک، دڵێکی میهرەبان و پڕ سۆز بووە. دڵی بە کەساس و هەژاران دەسوتا. قسە رەوان و کاریگەر، خۆش مەشرەب و دەم بە خەندە و نوکتە زان بووە. کەس لە قسە خۆشەکانی تێر نەدەبوو، دیوەخانەکەشی ببوە قوتابخانەیەکی سەربەخۆ، هەرکەس زۆر هاتوچۆی کردبایە شتی وا فێر دەبوو بگرە خوێندەواریش بوایە نەی دەتوانی بەم چەشنە شارەزایی لە ژیانی کۆمەڵایەتی پەیدا بکا. هەمیشە کۆڕ و مەجلیسی گەرم بووە، تا ئەوەی هەر کاربەدەست و دەسەڵاتدارێک یا کەسایەتیەکی سیاسی رووی لە کۆیە کردبایە پێشەکی سەردانی مەلای گەورەی کردووە ئەویش بە چاوی رێز تەماشای هەموانی کردووە، هەر کەسیش بە

گوێرەی خۆی لەگەڵی دوواوە.
دەنگ و ئاوازی گۆرانی کوردەواری بە تایبەتی (حەیران)ی زۆر پێ خۆش بووە. جارێک لەسەر کەپری خۆی لە چنارۆک مانگە شەو دەبێ، لە نیوە شەودا کاروانێکی کۆییان لە رانیەوە دێن بەناو رەز و باغەکاندا تێدەپەڕن. یەکێکیان بە دەنگێکی خۆش تێ هەڵدەکا لە حەیرانێ. مەلای گەورەش کە گوێی لێ دەبێ لە خۆشیان لە ناو جێگاکەی هەڵدەستێ بەددەم جگەرە کێشانەوە گوێ لە حەیرانەکە دەگرێ هەتا کاروانەکە بە هەوراز چیاکە هەڵدەگەڕێ ئاوادەبێ و دەنگ نامێنێ، بۆسبەینێ دەپرسێ ئەوە کێ بوو ئەو شەو حەیرانی دەگووت؟ پێی دەڵێن قوربان ئەوە حەمە بیژی بووە، دەڵێ: بەخوا حەیرانەکەی زۆر بەسۆز بوو ئینشاڵڵا بیژی نیە، نابێ ئەو دەنگە خۆشە هی بیژیان بێ.. رۆژێک لەگەڵ شێخ نورەدینی[١٠] برای و هەندێک لە خزمان دەچنە ماڵی تاهیر چەلەبی، ئەوسا رادیۆ نەبوو بەڵکو بە (گرامەفۆن) قەوانی سەلامەی حیجازی (ڕۆمیۆ و جولێیت) لێ دەدا، ئەوەندە کاری تێ دەکا گوڕ گوڕ فرمێسکی بە چاودا دێتە خوار. شایانی گوتنیشە کە دەنگی مەلا مەعصوم[١١] و شێخ محەمەد رەفعەتی قورئان خوێنی میسری پێ خۆش بووە. زۆر جار خزمەکانی گرامەفۆنیان بۆ هێناوەتە دیودخان تا گوێی لە دەنگی خاتوو (کلثوم) بێت.

١٠- شێخ نورەدین، برای بچوکی مەلای گەورەیە ساڵی (١٣٠٠ک ١٨٨٢ز) هاتوتە دنیا. زانەیەکی بەرزی ئاینی بووە و پاش کۆچی کاکی لە جێگای ئەودا لەسەر پێش نوێژی و خوتبە خوێندنەوە و دەرس گوتنەوە بەردەوام بووە. لە بیر و باوەڕ و هەستی نەتەوایەتی بڵاو کردنەوەی زانیاری و زانستدا پەیڕەوی مەلای گەورەی کردووە و لە ڕێگای ماموستایەتی قوتابخانەوە خزمەتی نەتەوەکەی کردووە. ساڵی ١٩٥٢ کۆچی دووایی کردووە لە تەنیشت ئەودا لە گوڕستانی دەروێش خدر نێژراوە.
١١- مەلا معصوم خدر هەورامی: زانایەکی بەرزی ئاینی، یەک لە قوتابیە بلیمەت و دڵسوزە خوشەویستەکانی مەلای گەورە بووە، ئیجازەی مەلایەتیشی لەو وەرگرتووە. پیاوێکی زمان زان و بە توانا و لێهاتوو بوو، پاش شێخ نورەدینی برای جەلیزادە بە ئەرکی پێش نوێژ و خوتبە خوێندنەوە و دەرس گوتنەوە هەڵساوە. لە ١٩٦٤ لە شاری کۆیە لە تەمەنی ٦٤ ساڵی کۆچی دووایی کردووە.

مەلای گەورە کەم وا بووە رقی ببێتەوە بەڵام گەر تورە بووایە زۆر کاری تێدەکرد و روخساری سوور هەڵدەگەرا، بەڵام زوو دەهاتەوە سەرخۆ چونکە رق و کینی لەکەس نەبوە. هەروەها لە دیواخانی ئەودا نەدەبوایە پاش ملە بە خراپە باسی کەس بکرێت. تا بڵێی دۆست ناس و ئاشناپەروەر بوو.

شاعیری مەزنی کورد حاجی قادر لە هەست و هۆشی جەلیزادەدا جێگای تایبەتی هەبووە، مەسەلا ئەگەر قسەیەک هاتبایە پێش، گوتویەتی: حاجی قادر وا دەفەرمێ، ئەوەش نیشانەی رێز و نەوازشت بووە. زۆر ئارەزووی خوێندنەوەی شیعرەکانی عومەر خەیام و شێخی سەعدی و حافیزی شیرازی و نووسینەکانی جەمالەددینی ئەفغانی و شێخ محەمەد عەبدە کردووە.

لە کۆمەڵایەتی و بواری رۆژانەدا حەزی لە نوکتە و قسەی خۆش دەکرد، گوتە خۆش و پەند ئامێزەکانی کێخوا حەوێزی شاخە پیسکەی[١٢] زۆر بە دڵ بووە دەیگوت خۆزیا ئاخاوتنەکانی هەموو بنوسرابانەوە. جارێک کێخوا حەوێز دەچێتە لای مەلای گەورە لەوکاتەدا خەریکی قورئان خوێندن دەبێ کە کێخوا گوێی لە (وعملوا الصالحات) دەبێ، بە مەلای گەورە دەڵێ "قوربان ئەم (وعملوا الصالحات)ە ئیشەکەی تێک داوە من رۆژی قیامەت هەر ئەوەندە ئومێدم هەیە کە خوا بڵێ دە بیان بەن بۆ بەهەشت لەوانەم چاکتر دەست ناکەوێت"!!.

خوا لێی خۆش بوو حوسێنی مام حەسەن کە هەر لە سەردەمی حاجی مەلا عبدولاوە ئاشنا و دڵسۆزیان بووە و لە دووا دووایەکەی ژیانیدا بۆ ماوەی ساڵێک هاودەمی شەو و رۆژی مەلای گەورە بووە، پیاوێکی نوکتە بێژ و قسە خۆش و ژیر بووە، بە رادەیەک جەلیزادە خۆشی ویستووە کە زۆر جار قسە و گوفتاری ئەوی بۆ کۆڕ و مەجلیسی خۆی گێڕاوەتەوە. تەنانەت تا ئەم

١٢- کێخوا حەوێز: کێخوای گوندی (شاخەپیسکە) پیاوێکی هۆشمەند و قسەخۆش و نوکتەزان بووە تا ئەوەی کە قسە خۆشەکانی لەژێر ناوی (خەمرەوێن) چاپ کراوە (١٩٧٦).

دوایی‌ەی ژیانی بە سۆزەوە یادی مام حوسێنی کردۆتەوە وە.. لە ئاشنا دێرین و خۆشەویستەکانی تری مەلای گەورە، حاجی ئاغا مستەفا بووە کە توشی نەخۆشی ئیفلیجی دەبێت، مەلای گەورە هەموو جەژنان لەگەڵ خزم و دۆستانی چۆتە لای. دوا سەردانی کە دەچێتە لای دەبینێ وا حاجی ئاغا زۆر پەرێشانە و قسەی بۆ ناکرێت. هەردوو دەستی بۆ بلند دەکا وەک نیشانەی ماڵ ئاوایی، مەلای گەورەش دەست دەکا بە گریان، دەڵێ: ئینشاڵلا حاجی ئاغا لە بەهەشت یەکتر دەبینینەوە.. دەست لە باوەشی یەکتر دەکەن، جەلیزادە خۆی بۆ ناگیرێت و بەجێی دێڵێ، ئیتر مەرگ دەکەوێتە پێشیان.

خەڵکی کۆیە سەراپا بە هەموو توێژ و چینەکانیەوە دەچون بۆ گوێگرتن لە وەعز و ئامۆژگاریەکانی ئێوارەی رەمەزانان چونکە جگە لە بەشە ئاینییەکەی، بەو شێوازە شیرینەی خۆی باس و بابەتی زانستی و ئەدەبی و کۆمەلایەتی بەرفراوانی وای دەهێنایەوە کە لەلای زۆر لە مامۆستا و فەرمانبەر و خوێندەواران گرینگ بوون ئەگەر بە رۆژووش نەبووبان، تەنانەت هەندێک مامۆستای دیان (مەسیحی) بۆ گوێ گرتن و سوود بینین دەچوون. ئاخاوتنەکانی جەلیزادە جۆرە دەربرینێک بووە لە هەست و ئاوات و ئامانجیان هانی دەدان کە پێویستە لە خەو راپەرن و بێنە مەیدانی خەبات و تێکۆشان تا بگەن بە کاروانی گەلانی ئازاد و پێشکەوتوو. دەیگووت:بە یەکگرتنێکی پتەوی برایانەی هەموو چین و توێژێکی کۆمەڵ بە هەوڵ و کردەوەی دڵسۆزانەی بەردەوام دەتوانن نەتەوەی کوردمان لەژیانی ژێردەستی و هەژاری رزگاربکەین. رووی لە کاسبکار و کرێکاران دەکرد دەیگوت: هەموتان لای یەزدان وەک یەکن، هەقتانە بە خۆتان بنازن ئیش و کار و رەنجی پڕ سوود مایەی سەر بلندی وشانازیە. تاکو زیاتر تەکان بدەن و لە ناو کۆمەڵدا هەست بە کەم نرخی نەکەن بۆی دەگێرانەوە کەوا جارێک حەزرەتی پێغەمبەر تووشی یەک لە هاورێیانی دەبێ، دەستی لەناو دەستی دەنێت و دەفەرمێ: بۆچی ناوپەلی دەستت زوورە؟. سەحابیەکەش لە وەلامدا دەڵێ: قوربان لەبەر کارکردن. پێغەمبەریش دەستە قارش و زوورەکەی دەگرێت و ماچی دەکات و دەفەرمێ:

ئەو دەستەی لە کارکردندا زوور دەبێ هەقە ماچ بکرێت.
خوتبە و گوتاری رۆژانی هەینی بە گوێرەی کات و پێویستی سەردەم بووە، چارەسەری کەم و کوڕی و ناتەواویەکانی کۆمەڵایەتی کردووە و هەر گوتارێک جارێکی بخوێندباوە دووبارەی نەدەکردەوە. ئێستاش هەندێک لەو خوتبە دەسخەتانەی خۆی ماون. جەلیزادە جگە لە زمانی کوردی زمانی عەرەبی و فارسی و تورکی باش زانیوە. سەبارەت بە چۆنیەتی فێربوونی زمانی تورکی، رۆژێک چەند میوانێکی کاربەدەستی تورک دێنە مزگەوت، مەلای گەورەش لەوێ دەبێ بەڵام هیچ لە گفت و گۆکەیان تێناگات میوانەکان بە باوکی دەڵێن: چۆن دەبێ کوڕ کوڕی ئێوە بێ کەچی تورکی نەزانێت؟ ئیتر ئەو هەڵوێستە کاری تێ دەکا، هەست بە پێویستی فێربوونی زمانی تورکی دەکا، ئیتر بە گۆڤار و رۆژنامەوە خۆی فێرە تورکی دەکات. مەلای گەورە فەلسەفەی ژیانی خۆی بە عەرەبی لە پێشەکی کتێبەکەیدا (المصقول في علم الاصول) دەربڕیووە دەڵێ: اما مشربي وميلي فليس إلا الى الأتحاد ونبذ الخلاف ما امكن. واكرر على الدوام قوله التعالى «تلك أمة قد خلت لها ماكسبت ولكم ماكسبتم ولاتسألون عما كانوا يعملون» وقوله التعالى «ان الله لايغير ما بقوم حتى يغيروا ما بأنفسهم».
مەلای گەورە لە ژیانیدا دوو ژنی هێناوە. یەکەمیان نەعیمە خانی مەلا حەبیبی جەلیزادە بوو. ئەمەیان کوڕێک و کچێکی لە پاش بەجێ ما. موقتەدیر، بە گەنجی سەری نایەوە. عیفەت، کە بوو بە خێزانی شێخ حەسەنی بۆسکێن.. ژنی دووەم، حەبیب خان کچی شێخ رەزای شێخ قادری سندۆڵان بوو. دوو کوڕ و چوار کچی لێ بوو، کاک مەسعوود و فاروق، کچەکانیش بەگوێرەی تەمەن، نەجیبە خان کە ئافرەتێکی هۆشمەندی بە تواناو رۆشنبیرە، ئیقلیمە خان کە بوو بە خێزانی کاک عەلی عەبدوڵڵا ئەندامی مەکتەبی سیاسی پارتی دیموکراتی کوردستان، ئەدیبەخان کە لە ١٩٧٢ بە نەخۆشی شێرپەنجە مردوە، سورەییا خان کە بوو بە خێزانی عومەر دەبابە کە سەرکردەیەکی بەرز و تێکۆشەرێکی بزوتنەوەی کوردایەتی بوو.

هۆی گیانی سەربەرزی و نەبەردی جەلیزادە

جەلیزادە پیاوێکی بە جەرگ وە رووشکێنیش بووە لەسەر هەق. ئەو تەرزە مرۆڤە بووە کە کەسی لە خۆی بەرزتر و مەزنتر نەزانیوە، سام و شەرمی لە کەس نەکردووە و زۆر بەخۆناز بووە. جا پرسیارێک دێتە پێش کە ئایا زانایەکی ئاینی لەناو ئەو هەموو ئاغا و شێخ و دەسەلاتدارانەدا کە ئەوسا جڵەوی هەمو کاروبارێک لە ژێر ئارەزووی ئەوانەوە بەڕێوە دەچوو، ئایا چۆن (جەلیزادە) توانیویەتی وا بە ئاشکرایی و نەبەردانە بێتە مەیدانی تێکۆشان و بکەوێتە گیانی هەموو زۆردارێک و دژی هەموو کارێکی نارێک؟!. ئایا ئەو گیانە شۆرشگێریەو و ئەو خەبات ئامێزەی مەلای گەورە لە چی هاتووە؟ خانەقا و تەکیەکان شان بە شانی دەسەلاتی ئاغاکان دەڕۆیشت، لەگەڵ ئەوەشدا لە پێناوی بیر و رای هەقپەرستی و بەرژەوەندی میللەتی کورددا وەکو کێوێکی سەخت کەوتە پێشیان و بەرامبەریان وەستا.

بۆ وەڵامی ئەو پرسیارانە ئەگەر بە ووردی سەیری باری بنەماڵەی جەلیزادە بکرێ ئەو هۆیانەی خوارەوە هەندێک هەوێنی پێکهاتنی گیانی سەربەزانەی جەلیزادە دەردەخا:

١- ژیان و گوزەرانێکی تایبەتی باشی هەبووە، واتە چاوی لە بەروبوومی کەس نەبووە وەک مەلایەکانی سەردەمی خۆی کە ژیانیان بە هۆی زەکات و سەرفترە و یارمەتی خەڵکەوە بووە چونکە جەلیزادە تەنانەت لەکاتی خوێندنی فەقێیەتیش ژیانێکی پۆشتە و پەرداغ ژیاوە تا جارێک بە باوکی دەڵێی: من بەتەمای ژیانی (راتبە، رەحمەتو لێ بێ) ناخوێنم. کەواتە هەبوونی مڵک و زەوی و سامان هۆیەکی گرنگە کە مەلای گەورە بێباک بووبێت و لە نان بڕان نەترسێ.

٢- لە خۆڕسکەوە حاجی قادر ئاسایی پیاوێکی بلیمەت و ئازاو شۆڕشگێڕ

هەڵکەوتووە، تێبوو توانا بووە، ئەوەش یاسای سروشت و ژیانەکە هەرکەسە بە جۆرێکی تایبەتی دەرسکێ.

٣- مەلای گەورە کوڕی حاجی مەلا عەبدوڵلایە[١٣] حاجی مەلا عەبدوللاش پیاوێکی زانای بێ هەمتای سەردەمی خۆی بووە نەک هەر لە کوردستانی عیراقدا بەڵکو لە ئێران و تورکیاش ناسراوە و خاوەنی خزم و کەس و کارێکی زۆر بووە، سەرەڕای ئەوەش دایکی جەلیزادە (عائیشە خان) کچی حاجی بەکراغای حەوێزیە کە لەپیاوە هەرە دەسەڵاتدارەکانی کۆیە بووە. بۆیە کەس نەیتوانیوە دەست درێژی بکاتە سەری وەک حاجی قادر و کەیفی بێ پشت و پەنا تووشی دەربەدەری و ئاوارەیی بێ.

٤- زۆر لە دانیشتوانی شاری کۆیە خاوەن زەوی و ڕەز و باغات بووە واتە ژێر دەستە و مل کەچی هیچ لایەک نەبووە، ئەمەش بۆتە هۆی کە بەخۆی بنازێ و گیانێکی سەر بەرزانە و ئازادی ببێ. بە پێچەوانەی زۆر لە ناوچەکانی دیکەی کوردستان کە زەوی و زار و بەراو سەراپا هی ئاغا یا شێخ بووە، جوتیار و وەرزێر لە ترسی دەربەدەری و نان بڕان و زەوی لێ ستاندنەوە ناچار بوونە گوێدێری فەرمانی خاوەن موڵکەکان بن و نەدەبوایە سەر پێچی بکەن.

١٣- حاجی مەلا عەبدوڵلا، ساڵی (١٢٥٠ک-١٨٣٥ز) هاتوتە دونیا زانایەکی بەرزی ناوداری ئاینی بووە لە ئاشنا خوشەویستەکانی شاعیری نەمر حاجی قادری کۆیی بووە، پێکەوە بە فەقێیەتی گەشتێک بۆ ناوچەی باڵەکەتی دەکەن لە گوندی شێخ وەتمان لای مەلا محەمەدی کاک عەبدوڵلا دەخوێنن. حاجی قادر لە پارچە شیعرێکدا ئەوەی هێناوەتەوە یاد کە دەڵێ:

بەبیرت دێ زەمانێ چووینە باڵەک
بە پێخاوسی نە کەوشم بوو نە کاڵەک

مەلا عەبدوڵلا پیاوێکی دیارو لێهاتوو بووە لە ئێران و تورکیاش حسابیان بۆ کردووە لە بەغداش دۆستایەتی و ئاشنایەتی لەگەڵ موفتی زەهاوی و دەروێش حەیدەری و بنماڵەی گەیلانی و سەید سەلمان پەیداکردووە لەگەڵ کاک ئەحمەدی شێخ لە سلێمانی نامەیان لەنێواندا بووە، مەلا عبدوڵلا شاعیرێکی بەهرەداریش بووە وە ئیلهامی شیعریشی لەخۆشەویستی خاتوو «حەلیمە» کچی مەلا محەمەد وەرگرتووە.

جا دەبینین جیاوازیەکی تەواو دێتە بەرچاو لە هەست و دڵ و دەروونی بەخۆناز و گیانی سەرفیرازی و ورەبەرزیی خەڵکی کۆیە لەچاو جێگاکانی تر. بێگومان جەلیزادەش پەروەردەی خاکی کۆیە بووە و هێزێکی مەعنەوی لە شەخسیەتی پەیدا کردووە. جا ئێمە لەسەر ئەو رەوشەنە دەڵێین: گەر بهاتبایە مەلای گەورە لە شوێنیکی تری کوردستان بژیایە، ئایا هەمان پایە و شەخسیەتی دەبوو؟ وئایا خاوەن ئەو هەموو بەرهەمە زانیاریانە و ئەدەبیانە و هەڵوێستی بەجەرگی سیاسی و کۆمەڵایەتی دەبوو؟ لە وەڵامدا بەبێ وەستان دەتوانم بڵێم نەخێر.

٥- جەلیزادە پایەی زانیاری لە سنوور دەرچوو بوو، هیچ سووچ و کەلێنێکی نهێنی و زانستی نەما شارەزایی لێ پەیدا نەکات، جا پیاوی تاکە زانای بێ مانەندی ناو نەتەوەکەی خۆی بێت و لەگەڵ ئەو هۆیانەی کە باسمان کردن چۆن خاوەنی ئەو مێژوە پر تێکۆشان و گیانی شۆڕشگێری و هەڵوێستی دلێرانە نابێ؟!

هەندێک هەڵوێستی سیایی

جەلیزادە لە کاتی شۆڕشی شێخ مەحموودی حەفید زادەدا چەند ئینگلیزێک دێنە کۆیە و لە ماڵی جەمیل ئاغای قایمەقام میوان دەبن. یەکیان (ئاردق قوماندانە خێڵە) یان پێ دەگووت، لە دوای مەلای گەورەش دەنێرن باسی شۆڕشی شێخ مەحمود دەهێنە گۆڕێ، ئینگلیزەکان ناڕەزایی بەرامبەر شێخ مەحمود دەردەبڕن و ڕوو لە جەلیزادە دەکەن دەڵێن: تێ ناگەین شێخ لەبەر چی ئەو هەرا و ئاژاوە بە خۆڕایی بەرپا دەکات؟ مەلای گەورەش دەڵێ: ئەگەر شێخ مەحمود وڵاتی ئێوەی ژێر دەست کردبایە و تێیدا ڕەزیل بووبان ئەوەتان پێ خۆش دەبوو، ڕازی دەبوون، شۆڕشتان نەدەکرد؟ دەڵێن: بەڵێ، دەکەوابوو شێخ مەحموودی کوردیش ئەوها. ئیتر بەو وەلامەی مەلای گەورە ئینگلیزەکان بێ دەنگ دەبن، تێ دەگەن چیان لەگەڵ پێ ناکرێ.

جارێکیتر ئینگلیزێک لە جەلیزادە دەپرسێ دەڵێ: چۆن لە حکومەتی شێخ مەحمود دەگەی؟ ئەویش لە وەڵامدا دەڵێ وەک هەموو میللەتانی جیهان کوردیش هەقی هەیە ببێتە دەوڵەت، شێخ مەحمودیش لە هەموو کەسێک لێوەشاوەترە کە ببێتە مەلیک بەڵام شوێن و سنوری کە بۆتان دیار کردووە بۆ سوپایەک ناشێ مەشق و مناوەرەی تێدا بکا!!

جارێکیتر ئینگلیزێک پێی دەڵێ تێ ناگەم تۆ لەشاری کۆیە نیشتەجێی و مەلایەکی ناو مزگەوتی، ئەو پایەو شەخسیەتەت لە کوێ بوو؟ تۆ کە هەر لە ماڵەوە دەرچویت ئێمە لە بەغداوە دەزانین بۆ کوێ دەچیت.!!

جارێک لەو جارانەی کە مەلای گەورە لە سەردەمی نیابەتیدا دیدەنی مەلیک فەیسەڵی یەکەم دەکات(١٤) وتووێژیان دەکێشێتەوە بۆ باسی ئاین و زانستەکانی ئیسلامی و زمانی عەرەبی ئەو جۆرە بابەتانە. مەلیک فەیسەڵ لە

١٤- روشنبیری نوێ ژمارە -١٠٨- ساڵی ١٩٨٥- لاپەڕە -١٩١- ماموستا مەسعود محەمەد.

قسـەكانیـدا دەردەبڕێ كە حەز دەكا لە ئاین و لە زماندا پتر قوولّ بێتـەوە تا ئەوەی بەم رستـەیەی عـەرەبی مەبەسـتی خۆی دەردەبڕێ: ارید ان اسـتكمل معلوماتي في الدين و في العربيـة عند سماحتك. ئیتـر هەر لەو دیدارەدا بڕیار دەدرێ كە بۆ ئەم مـەبەسـتە لە هاوینی داهاتودا سێ مـانگ بێتـە كۆیە. دیارە فـەرمـان دەدرێت جـێگە و رێگەیەک رێک بخـرێت كـە لە مـەلیک بووەشێتەوە. مەلیک فەیسەڵ چەند هەزار روپیەكی نارد كە ئەو شوێنەی پێ دروست بكرێ. هات و باتی دروست كردنی مەدرەسە لە مزگەوتی حاجی مەلا ئەسعەد چونكە بۆ موناسەبەیەكی وەها گرنگ بوو، گەلێک لە بارستی خۆی دەنگی دەدایەوە و خەڵكی تێ دەورووكان و دروست كردنی مەدرەسەكەش لە ١٩٢٥ دەسـتی پێ كـردووە و تەواویش بوو، بەڵام مـەلیک فـەیسـەڵ لەبەر ئەركی سیاسی و كـاروباری دەوڵەت نەیتـوانی بێت بۆ كـۆیە، زیاتریش گـیر و گرفتی (ئیستیفتـای ویلایەتی موسڵ) دەرفەتی نەدا، ئیتـر نامەیەكی عوزر خوازی و كـۆمـەڵـێک كتـێبی بە دیاری بۆ مەلای گـەورە دەنێرێ. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا مەلای گەورە بە نەهاتنی مەلیک دڵگیر دەبێت.

بۆ جـاری دووەم كـاتی شـا فـەیسـەڵ لە ١٩٣٠ دێتـە هەولێـر لەبەر خـاتری مەلای گـەورە و مـەلا ئەفەندی، فـەرمـان دەدات لەسـەر شـێوەی عـەشـائیـری بە دانیـشـتنەوە لەسـەر سـینی نان بخـورێ. مـەلیـک فـەیسـەڵ و غـازی كـوڕی و محەمەد سەدر، مەلای گەورە و مەلا ئەفەندی[١٥] حاجی رەشید ئاغا پێكەوە

١٥- مـەلا ئەفـەندی (١٨٥٧-١٩٤٢) ناوی ئەبوبەكـر كـوڕی مـەلا عـومـەرە بە مـەلای گـچكەش ناوبراوە. لەهەرە گـەورە پیـاوان و دەوڵـەمـەند و دەسـەلاتدارەكـانی ئەوسـای هەولێر بووە. زانایەكی بەرزی ئاینی و دوستێكی خوشەویستی مەلای گەورە بووە، لە شانشینی بەغداش پایەو رێز و شوێنی تایبەتی خوی هەبووە. مەلیک فەیسـەڵی یەكەم چەند جارێک هاتووە لەلای ئەو میـوان بووە، هەروەها لە جموجۆڵەكانی رەشـید عـالی گـەیلانیـدا شـا فـەیسـەڵی دووەم و دایكی پەنا بۆ مـەلا ئەفـەندی دەبەن و لەلای ئەو دەمێنن. پیرەمێرد شیوەنی بو دەكا، سەرەتاكەی بەم شێوەیە

ئاینی ئیـسـلام دەری خـسـتـووە
دووای مـردن گـیـانی وەلی زیندووە

نان دەخۆن. مەلیک فەیسەڵ لەسەر نانخواردن دەست دەکا بە ئاخاوتن و ئامۆژگاری کردن، پێویستە وا بکەن، و ، وابکرێت و،، هتد. مەلای گەورەش ئەو هەڵکەوتەی بە هەل زانی و قسەی دەبڕێت ودەڵێ: جەنابی مەلیک ئەو قسانەی ئێوە دەیکەن ئێمەش دەیزانین، بەڵام کەس گوێمان لێ ناگرێت، جا پێی ناوێ، فەرموو با نانەکەمان بخۆین تا سارد نەبۆتەوە. ئیتر مەلیک فەیسەڵ بێ دەنگ دەبێت و دەست دەکەن بە نان خواردن.

ڕووداوێکی تر

بەبۆنەی هاتنی مەلیک فەسەڵ بۆ هەولێر داوا لە مەلای گەورە کرا ئەویش وەکوو پیاو ماقووڵی دیکە بچێ بۆ هەولێر بەتایبەتی کە ئەو زێدە لە خەڵکی دیکە شوناسی لەگەڵ مەلیکدا هەبووە. کۆبوونەوەکە بە نیازی هاندانی دانیشتوانی کۆنە ویلایەتی موسڵ بوو کە دەنگ بەلای پچڕینەوەی ویلایەتەکە بدەن لە تورکیا بۆ ئەوەی بخرێتە سەر عێراق. مەلیک لە (باداوە) لە لای مەلا نەفەندی دادەبەزێ.

لە قەڵەبالغی پێشوازیکەراندا مەلیک لێدوانێک دەدات و تەکلیف لە مەلای گەورە دەکا قسەکانی وەرگێڕێت بۆ کوردی[١٦] وەرگێڕانەکەی مەلای گەورە بە بەتایبەتی کە قسە دەگاتە دەوری سەلاحەدینی ئەیوبی لە پاراستنی ئیسلام و رۆژهلات شەوق و رەونەقێکی بێ ئەندازە بەو قسانە دەدات، ئەو حاڵ و بارە لەو رۆژ و هەڵکەوتەدا سەنگێکی زۆر بە هەڵوێست و شەخسیەتی مەلای گەورە دەدات. صبیح نەشئەت[١٧] کە وەزیرێکی کورد بوو دێتە لایی و پێی دەڵێ: قوربان لەم بارەدا هەرچی بفەرمووی جێ بەجێ دەکرێ، ئەم فورسەتەش هەموو جارێک ناگەرێتەوە، چ ئارەزوویەکت هەیە مەلیک بۆتی رەوا دەبینێ.. مەلای گەورەش پێی دەڵێتەوە: صبیح، من لەگەڵ ئەوەدم کە ویلایەتی مووسڵ بخرێتە سەر عێراق و لە باوەڕەوە دەدوێم، رای خۆشم بە پارەی هەموو دنیا نافرۆشم، ئاخۆ دەبێ تەما و ئاردزووی چیم هەبێ؟ مەگەر لە دووا رۆژدا بەپێی هەڵکەوتی زەمانە ئەگەر موراجەعەیەکی حکومەتم کرد لەو مەسلەحەتەی کە هەمە.. وادەزانم پێویست نیە گومان بەرم بۆ ئەوەی لەم پەری دەخرێتە بەرچاو صەبیح نەشئەت چەندێکی پێ دادەگرێ کە مەلای گەورە تەکلیفێک بخاتە روو، بەڵام مەلای گەورە ناسەلمێنێ.

جەلیزادە پیاوێکی مرۆڤ پەروەر بووە، جیاوازی رەگەز پەرست نەبووە و رێزی پیاوانی ئاینی مەسیحی و جولەکەی زۆر گرتووە. جارێک بە بۆنەی

١٦- ئەو باس و بەسەرهاتەم لە ماموستا مەسعود محەمەد بیستوە.

١٧- هەمان سەرچاوە لاپەرە -١٩٩- رۆشنبیری نوێ ماموستا مەسعود محەمەد.

جەژنەوە چەند دیانێک دەچنە لای مەلای گەورە، وا ڕێک دەکەوێ کە یەکیان دەکەوێتە هەوراز حاجیەکی دەوڵەمەندی کۆیی، حاجیەکە یەکسەر جێی دەگوازێتەوە. دواتر کە دیوەخان چۆڵ دەبێ، جەلیزادە ڕوو لە حاجی دەکات و دەڵێ: حاجی، لەبەر چی جێگاکەی خۆت گۆڕی؟ چونکە کابرا دیانە و لەدیوەخانی من دانیشتوە!! هەی دوو ڕوو، ئەدی بۆچی دوێنێ وەکو سەگ لەبەر دەرگای حاکمی سیاسی کەوتبووی؟!! چاوەڕوان بووی ڕێت بدەن بچیتە خزمەتی؟ ئەدی ئەو دیان نیە؟.. حاجی شەرمەزاری دای دەگرێت و خواخوای دەبێ ڕزگاری بێ.

ئاسۆی بیری جەلیزادە زۆر فراوان بووە، بەچاوی کات و زانست سەیری کاروباری ڕۆژگاری کردووە. جارێک لە کۆڕێکدا هەندێک مەلای کۆییش لە وێ دەبن، لە کاتی وتوێژ و باسی سیاسی و ئەرکی ژیانی سەردەمدا جەلیزادە ڕوویان تێ دەکات و دەڵێ: بۆ ئەوەی لە کاروباری دنیا بگەین، فێربونی زمانی ئینگلیزی شتێکی باش و دروستە ئەمڕۆ.. مەلاکان قسەکەیان بە دڵ نابێت و ناچێتە عەقلیان. بەڵام لە خۆیان ڕانابینن نارەزایی دەرببڕن. هەڵدەستن دەچنە لای حەماغا[(١٨)] و دەڵێن مەلای گەورە قسەیەکی ناشەرعی گوتووە و چۆن دەبێ فێربونی زمانی ئینگلیزی دروست و جائیز بێ چونکە زمانی بێگانە و زمانی گاورانە و ئێمە ئامادەین لە دیوەخانی تۆ ئەمەی لەگەڵ یەکلا بکەینەوە.

ڕۆژی هەینی بە عادەتی خۆی مەلای گەورە دەچێتە دیوەخانی حەماغا، مەلاکانیش پێشتر لەوێ دەبن و قسەکە دەخەنە ڕوو، جەلیزادە دەڵێ: داخۆ من گوتوومە کە فێربوونی زمانی ئینگلیزی دروستە؟ نەخێر من دەڵێم واجبە نەک دروستە.. بانگی شێخ نووری برای دەکات و دەڵێ: بڕۆ فلانە کتێبم بۆ بێنە.

١٨- حەماغا یاخود (حەماغەی گەورە) باوکی محەمەد زیاد (کاکە زیاد) کەسایەتی ناوداری کۆیە و بزووتنەوەی کوردایەتی. حەماغا گەورەی بنەماڵە غەفووریەکانی کۆیە بووە. لە هەشتاکانی سەدەی ڕابردوو مەسعوود محەمەد کتێبێکی تایبەتی لەسەر نووسیوە بە هەمان ناو (حەماغای گەورە)- چاپی بەغدا.

کە سەیری دەکەن دەبینن رایەکەی مەلای گەورە وا لە کتێبی ئاینیشدا هەیە کەوا فێربوونی زمانی بێگانە بۆ بەرژەوەندی موسڵمانانی بە (فرض الکفایة) دانراوە کە یەکێکە لە فەرمانە شەرعیەکانی ئیسلام بە واتای ئەگەر کەس نەبێ زمانی ئەو بێگانانە بیزانێت ئەوسا هەموو موسڵمانێک گوناهبار دەبێ، وەک ئەوەی کەس ئەرکی بانگ دان بەجێ نەگەیێنێت لەکاتی داهاتنی نوێژدا، ئیتر تێکڕایی خەڵکی ئەو شوێنە گوناهبار دەبن. لێرەدا شەرمەزاری مەلاکان دادەگرێت و هەموو بێ دەنگ دەبن، حەماغاش دەڵێ: مەلاینە، وادیارە ئێوە کتێبانیش ناخوێننەوە.

لە ١٩٢٦ لێژنەیەک لە کۆمەڵەی نوێنەران (عصبة الامم) هاتن بۆ ساغ کردنەوە و پرس پێکردنی کورد داخۆ ولایەتی موسڵ بدرێتەوە تورکیا یاخود عیراق؟ بۆ ئەم مەبەستەش رای پیاوە ناودارەکانی کوردیان وەر دەگرت. مەلای گەورە لەگەڵ وەفدێک دەچێتە هەولێر، سەرۆکی لیژنە بەهۆی صەبیح نەشئەتەوە[19] لە جەلیزادە دەپرسێ: ئایا ئێوە تورکتان دەوێ یان عەرەب؟..

مەلای گەورەش لەشێوەی پرسیارەکە نارەزایی دەردەبڕێت و دەڵێ: من بەم چەشنە پرسیارەکەتان وەلام نادەمەوە.. سەرۆک لیژنەکە سەری سوڕ دەمێنێت کە ئایا چ رەخنەیەکی هەیە لە شێوەی پرسیارەکە!! جەلیزادە دەڵێ: چما کورد ژنە بە مێردی دەدەن و دەپرسن تورکتان دەوێ یان عەرەب؟.. ئەوانیش دەڵێن ئەدی پرسیارەکەت چۆن لێ بکەین؟ جەلیزادە دەڵێ: بڵێن ئایا دەتانەوێ لەگەڵ تورکان بە برایەتی لە جمهوریەتی تورکیادا یاخود بە برایەتی لەگەڵ عەرەب لە عیراقدا بژین؟ چونکە کوردیش وەکو ئەوان نەتەوە و قەومە و حەقی هەیە وەکو ئەوان لە وڵاتێکدا بژین بە شێوەیەکی برایەتی نەک بە شێوەی ژن و مێردایەتی.. کە سەرۆک لێژنە گوێی لەم وتانە دەبێ داوای لێبوردنی لێ دەکات و دەڵێ: حەقتانە، رەخنەکەشتان لە جێی خۆیەتی.. جا مەلای گەورە دەڵێ: ئێمە بەرژەوەندی ئابووری و کۆمەڵایەتیمان لەگەڵ برای عەرەب لە عیراقدا بە تێنترە، ئێمە بە برایەتیەکی هاوتایی لەگەڵ ئەوانمان پێ خۆشترە

١٩- صبیح نەشئەت: وەزیری ئەشغال و ئەندامی (مەجلیسی تەئسیسی عیراق) وە خەڵکی شاری هەولێر بووە.

بژین. پاش ئەمە یەک لە ئەندامەکانی لیژنەکە گوتویەتی: هەرچەندە ئەم پیاوە شەهادەی نیە بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا لێی دەوەشێتەوە ببێتە ئەندام لە (مەحکەمەی عەدلی دوودلی) لەم بارەیەوە رای مامۆستا مەسعودی کوڕی جەلیزادە ئەمەیە: راستی رووداوەکە ئەمەیە (کۆمەڵەی نوێنەران (عصبة الامم) دانیشتنێکی چەند سعاتی بەتەنها لەگەڵ مەلای گەورەدا دادەنیشن دووای ئەو ووتووێژە سەرەتاییە مەلای گەورە زانستێکی زۆری مێژوویی و سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابوری دێنێتە ناو گفتوگۆکەو دەیکا بەپەراوێزو ناوەڕۆکی ئەو بیرو باوەڕانەی خۆی هەیبووە دەربارەی پرسیارەکە (ولایة الموصل) وە بەستنەوەی مافی کورد بە تورک یا عەرەبەوە ووتووەکە بۆ خۆی لای ئێمە تۆمار نەکراوە بەڵام مەعلومە دووای بەسەرچوونی ئەو دانیشتنە سەرۆکی نوێنەرانی (عصبة الامم) دەڵێ: مەلای گەورە هەرچەندە شەهادەی رەسمی نیە بەڵام لایقە ببێ بە ئەندامی مەحکەمەی عەدلی دوودلی.

مەلیک فەیسەڵی یەکەم
لە سەردانێکی هەولێردا پێشوازی لێ دەکرێت

ئێوارێ شارەوانیی هەولێر لە یانەی فەرمانبەران داوەتێکی گەورە لەسەر شەرەفی مەلیک دەگیرێت و مەلا ئەفەندی و مەلای گەورەش لە باداوەوە دێن بۆ هەولێر. لەبەر دەرگای نادیەکە ئۆتۆمبیلەکەی مەلا ئەفەندی و هی پارێزگاری هەولێر لەیەک کاتدا دەگەنە جێ و خەلکەکە دادەبەزن. پارێزگار سلاویان لێ دەکات و بەرەو شوێنی داوەتەکە پێشیان دەکەوێ بەڵام مەلای گەورە هەنگاو هەڵدەهێنێت و دەستی دەگرێ، پێی دەڵێ: جارێ نۆرەی ئێمەیە.. پارێزگار جوامێرانە بەسەر خۆیدا ناهێنێت و دەڵێ: مەبەستم ئەوە بووە رابەری بکەم نەبادا ئێوە شاردزای شوێنەکە نەبن.. مەلای گەورە پێی دەڵێتەوە: ئێمە شارەزاین و سوپاستان دەکەین.. ئیتر جەلیزادە و مەلا ئەفەندی لە پێشەوە و پارێزگاریش بە دووایانەوە بەرەو کومەڵەی بانگکراوان دەڕۆن.

ئەم هەڵوێستەی مەلای گەورە ئەگەر بە چاوی واقیع سەیر بکرێ، نە ئەوسا و نە ئێستاش مەلایەکی ئاینی زاتی ئەوە ناکات.

مەلای گەورەو
باری سیاسیی

تازە پەردە و پەروای دەوری عـوسـمـانـی پێـچـرابۆوە و ئیـمـبـڕاتۆریەتە زڕیودکـەی لە نێـوان دەوڵـەتە سـەرکـەوتوودکـاندا بەش کـرابـوو. باری قـورسی جەنگی یەکـەمی جیـهـانی شوێنەواری هەر مـابـوو، بێ دەرامـەتی، هەژاری و نەخۆشی و گرانی برسیـەتی و قـاتـوقڕی، ئەوانە سـەروسـیـمـای سـەردەم بوون. شـاری کـۆیەش وەکـو زۆربەی ناوچە و شـارەکـانی تری کـوردسـتـان هێـشـتـا بە تەواوی دەسەلاتی ئینگلیزی لێ گیر نەببوو، کاسەلێس و موچەخۆر و نۆکەرانی عـوسـمـانی بە ناوی ئیـسـلامـەوە پرۆپاگـەندەو چاوراویان دەکـرد و تا رادەیەک کـــاری لەســـەر بیـــروڕای خـــەڵـک هەبوو و لە زۆر لاوە هەرا بەرپا دەبوو و دەستدرێژی دەکرایە سەر ئینگلیزەکان. مـستـەر ئەدمۆندز لە کتێبەکەیدا (کورد و تورک و عـەرەب) لە بارەی چۆنیـەتی بار و دۆخی سـیـاسی و هۆی بەجێ هێـشـتن و کـشـانەوەی لەشکریان لە نـاوچەی قـەلادزو دەربەندو رانیـە ئۆبـاڵی خسـتۆتە سەر ئەسـتۆی کاربەدەسـتـانی خۆیان کە کـەمـتـەرخەم بوونە و گـوایە توندوتیـژی و هێـزیان بەکـار نەهێناوە بەرامـبـەر هەڕەشـە و دەهۆڵ کـوتانی ئوزدەمیـر[٢٠] و تورک خـوازان، کـە بووتە هۆی پەردسـەندنی یاخی بووانی دژ بەوان بە رادەیەک کە مەترسی کەوتۆتە سەر هەمو ئۆردوگاکانی ئەو ناوچانە. شایانی گوتنە کە ئەدمۆندز[٢١] بە برووسکە بۆ مەندوبی سیاسی و سەربازیی

٢٠- ئوزدەمیر ناوی (عەلی شەفیق) بووە لە چەرکەسەکانی میسرِ بە پایەی عەقید لە سوپای عوسمانی تەقاعود کرابوو. رواندوزی کردبوو بە مەڵبەندی پروپاگەندەی تورک خوازی دژ بە بەریتـانیـا. ئەو کـابرایە هەرچەندە لە ئەستـەنبـوڵەوە ئەو پایە و نرخ و یارمـەتیـەی پێ نەدراوە بەڵام توانی لەناو هەندێک عەشایەر و پیاوی سـاکاری ناو شارەکانی کوردستان لایەنگر پەیدا بکات و کاری لەسەر بیروڕایان کردبوو.

٢١- ئیـدمـوندس: دانەری کـتـێبی (کـورد و تورک و عـەرەب)دە فـەرمـانبـەرێکی گـەورەی ئینگلیـز بوو (٣٠) سـاڵ زیاتر لە عـێـراقـدا ژیانی بەسـەر بردووە، لەسـەردەمی

ناردووه له لاپەڕە (٢٢٩) دا دەڵێ:

«لەشکری عەشایر لە ١٧ی مانگ گوندی شاوریان داگیر کرد، بەرەو رانیەش دێن». سەنگەرێک لەسەر چیای ئاسۆس ١٢ سەربازی سیخی تێدا بووە دەدرێتە بەر شەستیر و ١٠ کەسیان دەکوژرێن، دووەکەی تر بە مەلە لە زێ دەپەڕنەوە و خۆیان دەگەیەننەوە ئۆردوگاکەیان. بەو جۆرە ئاژاوە بە تەواوی لەو ناوچەیەدا دەست پێ دەکات و جێ بە ئینگلیز لەق دەبێ. بەهەر بارێک پاش بگرە و بردە و ئەرکێکی زۆر لە پشدەر و دەربەند دەکشێنەوە تا دەگەنە رانیە، لەوێش گیر نابن، بەناو دەشتی بیتوێن بەرەو کۆیە دەکەونە رێ»... هتد.

ئەدمۆندز بە درێژی باسی شپرزەیی و ماندویی لەشکرەکەیان دەکات کە چۆن تووشی قوڕ و زەنەکی ئاوی برنجی بیتوێن بوونە، هەموو تۆپی قورس و تفاق و باری ئێسترییان دەچەقێ، ناچار بەجێی دێڵن بە هەر جۆرێک بێت بە خۆیان و چەکی سوکیانەوە دەگەنە گوندی (سەرخمە). بە گوێرەی کە ئەدمۆنز دەڵێ: سواراغا پیاوێکی داناو دووربین بوو خۆی تێکەڵ بە گێچەڵی لەشکری تورک خوازان نەکرد، دەنا مەگەر خوا بزانێ لە چەنگ هۆزی پیران چیمان بەسەر دەهات[٢٢].. هەروەها لە لاپەڕە ٢٣٣ دەڵێ: پاش دڵنیابوونم لە چاو پێکەوتنەکەی (سواراغا) گەڕامەوە گوندی (بوریش) دوو سەعاتێک پێش کاتی جووڵەمان هەوڵم دا هەندێک بنووم. کە خوودەکەی سەرم داکەند، دیتم لای راستی خوودەکە دوو کونی بچوکی لەتەنیشت یەکتری تێدایە کەوا لەگەڵ

قوتابییەتی لە بەریتانیاوە فارسی فێر بووە، زمانی کوردی بە هەموو شێوە و زاراوەکانیەوە زۆر باش زانیوە، لە عەرەبیش شارەزا بوو، وە یەک لە سیاسییە بەرزە ناودارەکانی ئینگلیز دەژمێردرێ لە سەردەمی (پاشایەتیدا) را سیاسییەکانی ئەو بە هەند وەرگیراوە و گوێ دێری بووین.

٢٢- سواراغا: کوڕی محەمەد ئاغای پیرانە، پیاوێکی ئازاو بە جەرگ و نانبدەو لێوەشاوە بوو کابتان های لە کتێبەکەیدا (سنتان فی کردستان) بە درێژی باسی روخسار و شەخسیەتی کردووە، لەگەڵ بنەماڵەی غەفوری و حەوێزیان بە هوی ژنانەوە تێکەلاوی پەیدا کردووە، لە (١٩٤٦) لە تەمەنی (٦٠)ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

کاسەی سەرم یەک چارەکە ئینجی بەین بوو. ئینجا هاتەوە بیرم کە لە بەینی (بۆسکێن) و گۆماوەکەدا هەستم بە لەرینەوەیەکی سوک کرد خوودەکە بەلای چاوی چەپی دادام. لەرێکەوتی باشەودیە هەرچەندە بە رۆژ ماندوو بم، شەو توانای نووستنم هەر هەیە و خەوم لێ هەڵنارکێ، بەڵام ئەو شەوە لە خەو راپەریم وام هاتە بەرگوێ کە دەنگی تۆپ و رەشاش دێت (پۆپ، پۆپ، پۆپ) کە سەیرم کرد ئەوە پرخە پرخی ئەو تاکە سەربازە تورکە دیلەمان بوو بە جلی سەربازیەوە نووستبوو.. پاشان ئەدمۆندز دەڵێ: نیوەڕۆی رۆژی داهاتوو فەرمان هات کە سیخەکان بۆ هەولێر و (لێڤی)ش بۆ کەرکووک بکشێنینەوە. ئەو بارە لە تێشکانێکی نالەبار دەچوو و شوێنی ئینگلیزەکانی خستە مەترسیەوە. ئەو شەوە لەگەڵ لێڤیەکان چووم تا گەیشتینە تەقتەق پێش بەرەبەیان لە زێ پەڕینەوە. ئەو رۆژە لە رێدار[٢٣] لەبەر گەرما ماینەوە، پاشان کەوتینەوە شەوڕۆ. لە ٤ی ئەیلوول گەیشتینە کەرکوک، ئەو ماوەمان هەمووی بە شەوی مانگەشەوی رووناک بڕی[٢٤].

هەر لەم بارەیەوە کاک عەبد جاسم[٢٥] دەڵێ: کە ئینگلیزەکان بەخۆیان و (٧٥) بریندارەوە بە شپرزەیی لە دەشتی بیتوێن گەیشتنە کۆیە، لە بەرەبەیاندا

٢٣- رێدار: لە ناوچەی شوان، کەوتوتە نێوان تەقتەق و کەرکوک.

٢٤- عبدالمنعم: لە کتێبەکەیدا (ثورتنا في الشمال) دەڵێ: کوژراوانی ئینگلیز لەو شەڕانەدا (١٥٠ هەتا ٢٠٠) کەس و برینداریان (١٠٠) بوە بەڵام ئەدمۆندز باسی بریندار و کوژراوی لەشکرەکەیانی نەکردووە.

٢٥- عبد جاسم کوڕی محەمەد ئەمین حاجی یاسینە. ساڵی ١٩٠٢ لە شاری کۆیە هاتوتە دنیا و لە بنچینەدا لە تکریتەوە لە سەردەمی باپیریەوە ساڵی (١٨٣٥) دێتە کۆیە بو مەبەستی رێک کەوتن لەگەڵ بازرگانەکان بو گواستنەوەی تووتن و شتومەکی تر بە کەڵەک بە رێگای تەقتەق بو بەغدا، یەکەم رێک کەوتنی لەگەڵ سەعید بەگ دەبێ کە لە نەوەی پاشای کورەیە و لە رواندزەوە هاتبوو ولە کۆیە و نیشتەجێ ببوو. عەبد جاسم پیاوێکی زمانزان و هوشمەند و نوکتەبێژ و خۆش مەشرب بوو. ئاگادارییەکی زوری دەربارەی رووداو و بەسەرهاتی مێژوویی بەتایبەتی ناوچەی کۆیە دەوروبەری هەبوو لە ١٩٩٢ لە بەغدا کۆچی دووایی کردووە.

یەکسەر دەرگەی مزگەوتەکانیان گرت، هەرکەس بۆ نوێژکردن چووبایە ئەوا راپێچەکیان دەدا و هەر چوار کەس دەبایە برینداریێک هلگرن بەرەو تەقتەق ملی رێگایان پێ دەگرتن. سەیر لەوەدا بوو زۆریان بێ پشدێن و بە سینگی بەرەلا، هەندێکیشیان بە سەری رووت تووشی ئەو بێگارییە بوون. بە هەر حالّ، پاش ئەرک و دەردەسەری دەگەنە جێ، ئەوسا (مدیر ناحیة) عەولا ئاغای حەوێزی بوو، حەزی لە چارەی ئینگلیزەکان نەدەکرد. من لەگەلّی ریک کەوتم (کەلّەک) یان بۆ هەلّبەستم بیانبەم بۆ شارۆچکەی پردێ. داوای هەزار روپیەش بکەم، عەولا ئاغاش لای ئەوان خۆی تورە بکات و بلّێ: ئەوانە لێقەوماون دەبێ بە ٧٥٠ روپیە هەلّیان بگرم.. بەم چەشنە ئینگلیزەکان بە سواری کەلّەک بەرێکەوتن، هێزێکی چەکداریشیان لەمبەرو ئەوبەری رووبارەکە بۆ پاراستنیان کەوتە رێ و هەموویان لە هەمان رۆژدا گەیشتنە پردێ، تەنیا برینداریێکیان لە رێگا لێ مرد.

ئیتر بەم جۆرە لەدەورو بەری سالّی ١٩٢٢ ئینگلیزەکان لەناوچەی پشدەر و بیتوێن هەلاتن هاتنە کۆیە لەوێش گیر نەبوون. کۆیە بەبێ دەسەلاتی میری مایەوە، لەبەر ئەوەش پیاوە دەسەلاتدارەکانی کۆیە ئەنجومەنێکیان بەست، مەلای گەورەیان کردە سەرۆک ئەنجومەنی هەلّسوڕاندنی کاروباری ناوچەی کۆیە، واتە وەک حکومەتێکی کاتی لێ هات و ئەندامەکانی ئەو ئەنجومەنە لە بنەمالّەی حەوێزیان ئەمانە بوون: جەمیل ئاغا، عەبدولّا ئاغا، کەریم ئاغا. وە لە بنەمالّەی غەفوریان: ئەحمەد ئاغای سمایل ئاغا، رەسول ئاغا. کاروباری شارەکە لەلایەن ئەو ئەنجومەنەوە بە سەرۆکایەتی مەلای گەرە بەرێوە دەچوو هەتا تورکەکان بە سەرکردایەتی (ڕەمزی) ناوێک بە خۆی و (٢٥) سەرباز هاتنە کۆیە و رەمزی بوو بە قایمقام. شایانی گوتنیشە کە لەم بارەیەوە مامۆستا مەسعود دەلّێ: بۆ خزمەتی مێژوو دەبێ ئەوەندەش بگوترێ کە مەلای گەورە خۆی دەیگوت کە لەو رۆژانەی حکومەتی کاتیدا کە سەرۆکایەتی بەو سپێردرابوو، هەرچەندە ئەندامانی حکومەت لێیان داوا دەکرد لەسەر ئیمزاکەی

(ڕەئیسی حکومەت) بنوسێ، ئەو بە عادەتی هەمیشەیی خۆی هەر دەینوسێ (جەلیزادە) و ئەو لەقەبەی (ڕەئیسی حکومەت)ی بە کار نەهێنا چونکە دەیزانی کارەکە سەر ناگرێت و کۆیە ناتوانێ خۆیسەپێنێ وەک دەسەلاتێکی بەردەوام.

ئینگلیزەکان بە هاتنی تورکەکان بۆ کۆیە ناڕەحەت بوون، شارەکەش تووشی شڵەژان و ناڵەباری هات. جەلیزادە بە هاتنی تورکەکان و بە شێوانی باری کۆمەڵایەتی زۆر دڵگیر بوو، بەخۆی و ماڵ و منداڵیەوە چووە گوندی پێبازۆک[٢٦] کاتێک تورکەکان لە کۆیە دەرکران لەسەر تکاکاریی خزم و دانیشتوانی شار هاتەوە کۆیە.. سەبارەت بە چۆنیەتی هاتنی تورکەکان و ئاڵۆز بوونی بارودۆخی کۆمەڵایەتی شاری کۆیە بەم شێوەیەبوو: مەلا حەوێز ئاغای غەفوری بە خۆی و ٣٠ سوارێرێکەوە بۆ هێنانەوەی تورکەکان دەچێتە رانیە. کەریم ئاغای حەوێزیش لەگەڵ تاقمی خۆی تا گوندی (سەرخمە) دەچن، لەرێدا تووشی تورکەکان دەبن و پێکەوە بەرێی چنارۆک بەرەو کۆیە دێن. لە کۆیەوەش عەبدولا ئاغا بەرگە پاشایەکەی لەبەر دەکات و دێتە سەر ریگایان، بەیداغیان لە پێش هەڵگرتبوو کە دینی ئیسلام تازە بۆتەوە. تورکەکان بە هەموویان ٧٥ کەس بوون بەڵام زۆر شڕ و پەرێشان بوون، هەرچی دەیپرسی کوانی لەشکری خەلیفەی ئیسلام؟ دەیانگوت وا لە دوواوەیە!!

رەمزی بەگ ناوێکیان لەگەڵ دەبێ خۆی دەکاتە قایمقام و سەرکردایەتی سوپایش دەداتە دەست (ناجی ئەفەندی) (ملازم سانییێکی). ئیدی کۆیییەکان کە بە ئومێدی شتێک بوون ئەنگوستی پەشیمانی دەگەزن، تورکەکان سەر لەنوێ هەندێک دام و دەزگای تازە دادەمەزرێنن، چەند فەرمانبەرێک کە لە خۆیان دەترسان پێش ئەوەی تورکەکان بێن بە رێی ئاخورە[٢٧] و هەڵەجە خۆیان

٢٦- پێبازۆک: گوندێکی پڕ کشتوکاڵ و ئاوەدانە کەوتوتە رۆژهەڵاتی کۆیە.

٢٧- مێژووی کۆیە ماموستا تاهیر ئەحمەد حەوێزی.

دەرباز کرد. ئینجا ئینگلیزەکان بە فڕۆکە بەیاننامەیان بەسەر کۆیە فڕێدا کە ئەگەر تا سێ ڕۆژی تر تورکەکان لە کۆیە دەرنەکەن شارەکە بۆمباردمان دەکەین. ئیتر کە تورکەکان نەڕۆیشتن ئینگلیز لە تشرینی یەکەمی ساڵی ۱۹۲۲ فڕۆکەیان نارده سەر کۆیە و نزیکەی ۷ ڕۆژ بۆمباردمان کرا. فەقێ تاهیر کوڕی کێخوا عەلی دۆڵەسزەیی کە لە تەمەنی ۱۲ ساڵان بوو کوژرا و فەقێیەکیشی بریندار کرا. ئێوە بزانن لە ماوەی چوار ساڵدا کۆیە و وڵاتەکەی چ ڕووداوێکی گرنگی دیتوە؟! ڕۆژێک تورک و ڕۆژێک ئینگلیز، دووبارە تورک، جا دووبارە هاتنەوەی ئینگلیز. لەم کەین و بەینەدا گەلێ کۆیێ سەر و ماڵیان تێدا چوو.

مەلای گەورەو
باری کۆمەڵایەتی کۆیە

تا زیاتر ئەرک و دەوری زانا و نیشتیمان پەروەرێکی وەک جەلیزادەمان بۆ دەرکەویت، پێویست بەچاوپێخشاندنێکی سەرپێی بە باری ئەوسادا بخشێنین و کورتە مێژویەکی بنەماڵە و دەسەلاتدار و ناودارانی کۆیە دەکات. هەر کە باسی رابردووی شاری کۆیە بێتە پێش یەکسەر ناوی دوو بنە ماڵەی دەست رۆیشتوو دەبیسین: یەکەم: بنەماڵەی حەوێزی، دووەم: بنەماڵەی غەفوری.

دەتوانین بلێین کاروباری شارەکە و باری کۆمەلایەتیی نێو شارەکە بە گوێرەی کۆچە و گەرەک سەر بە و دوو بنەماڵە بووە و کارێکی زۆریان لەسەر مێژووی کۆیە هەبووە. و هەردوو لایان لەبەر هەندێک هۆی ئابووری و موڵک و سامان و دەسەلاتداریەتی هەمیشە جۆرێک رکابەری و ناحەزی لە نێوانیاندا هەبووە. بەلام لەگەڵ ئەوەشدا بە درێژایی رۆژگار ئەو ناکۆکی و ناحەزیە نەگەیشتۆتە رادەی خوێنرشتن و کوشتن، وە بەهۆی ژن و ژنخوازی خزمایەتیشیان لە نێواندا پەیدابووە.

بنەماڵەی حەوێزی

رەچەڵەکیان دەچێتەوە سەر پیاوێکی هەڵکەوتە، ناوی (حەوێز ئاغا) دەبێ، ئەو حەوێز ئاغایەش باپیری حاجی بەکر ئاغای ناودارە. حەوێز ئاغا دوو کوری هەبوود، محەمەد ئاغا و مەعروف ئاغا. پاش مردنی حەوێز ئاغا محەمەد ئاغای کوری لەجێگای دادەنیشێ، دووای ئەویش مەعروف ئاغای برای جێگەی دەگرێتەوە. وا رێک دەکەوێت کە نەخۆشیی رشانەوە لە شارەکە بلاو دەبێتەوە، مەعروف ئاغا و زۆربەی خزمەکانی لەناودەچن تەنیا حاجی بەکر ئاغای کوری محەمەد ئاغا دەمێنێ. هەموو ملک و سامانی بنەماڵەکە بۆ ئەو دەمێنێتەوە[٢٨] حاجی بەکریش پیاوێکی لێودشاوەی ئەدەب دۆست و

٢٨- ئەم زانیاریە لە روستەم عبدالفتاح ی شاعیرەوە زانی.

شاعیر بووە. ساڵی ١٢٠٠ی کۆچی لە دایک بووە و بە هۆی هۆشمەندی و ئازایی و بازرگانی و دەوڵەمەندیەوە لە هەموو لایەکی کوردستان تەنانەت لە بەغداش ناسراوە و ڕێزی لێندراوە. حەمەد ئاغای باوکی پارێزگاری لە ئاورەحمان پاشای بابان کردووە کاتی هەڵاتنی لە پێش لەشکری شازادەی عەجەم وە هاتنی بۆ شاری کۆیە. هەروەها لەسەر داواکاریی محەمەد پاشای ڕەواندز بە خۆی و لەشکری کۆییانەوە چووە بۆ گرتنی قەڵای (ژەنگار)، لە ئەنجامی شەڕدا قەڵاکەیان گرتووە و محەمەد پاشا خوشکی عەلی بەگی داسنی دەداتێ کە بەدیل گیرابوو. شایانی گوتنە کە تاهیرئاغای کوڕی کە بوو بە سەرۆکی شارەوانی بەغدا لەو ژنە داسنیەیە.

حاجی بەکر ئاغا زۆر خزمەتی ئاین و زانیاری کردووە، ساڵی ١٢٦٠ ک-١٨٤٣ز مزگەتی گەورەی کۆیە دروست دەکات لەسەر کیسەی خۆی. ماڵی کردبووە یانەی زانا و شاعیر و ئەدەب پەروەران، خۆشی شاعیرێکی بەتوانا بووە، بە کوردی و فارسی بەناز ناوی (قاصد) شیعری داناوە. دیوانی شیعری لای ئەمین ئاغای کوڕی دەبێ، پاشان دەکەوێتە لای سەلیم ئاغای نەوەی بەڵام بە داخەوە لە ئەنجامدا وون بووە. ئەم کەڵە پیاوە مەزنە ساڵی ١٢٧٠ک-١٨٥٣ز کۆچی دووایی کردووە.. حاجی بەکر ئاغا ٩ کوڕی هەبووە، لە هەموویان بە تەمەنتر و ناودارتر ئەمین ئاغای شاعیرە کە نازناوی (ئەختەرە) لە ساڵی ١٨٣٩ک هاتۆتە دنیا و تەمەنی ١٥ ساڵ دەبێ کە باوکی کۆچی دووایی دەکا، ناچار واز لە خوێندن دەهێنێت و لە جێگای باوکی ئەرکی بنەماڵەکەیان هەڵدەگرێ. هەر لەو ساڵەشدا خاتوو حەلیمەی کچی مەلا ئەسعەدی جەلیزادە (باپیری مەلای گەورە)ی هێناوە.

ئەمین ئاغا پیاوێکی هەڵکەوتەی شاعیر و ئەدیب و بەرێز بووە، دۆستی حاجی قادر و شێخ ڕەزای تاڵەبانی و کەیفی شاعیر بووە، دیوەخانەکەشی هەمیشە بووەتە کۆڕی شاعیر و زانا و دەنگخۆشان و زۆر بەخشندە و دووربین و بلیمەت بووە. شارەزای لە سیاسەتیشدا هەبووە کەوا گەلێک جار بێزاری لە

حکومەتی عوسمانی دەربڕیوە[٢٩] و لە دژیان وەستاوە، تەنانەت هەجوی سوڵتانیشی کردووە و لەسەر ئەوەدا تووشی ئازار و دەربەدەری هاتووە. (ئەختەر) زۆر حەزی لە ساز و ئاوازی گۆرانی کردووە و شعری بە زمانی کوردی و تورکی و فارسی داناوە. شعرەکانیشی بەزۆری دڵدارین و تا بڵێی پڕ واتا و سۆزن. بە داخەوە ئەو مرۆڤە بەهرەدارە زۆر نەژیاوە و ساڵی ١٨٨٨ لە تەمەنی ٤٩ ساڵیدا سەری ناوەتەوە. شایانی گوتنە کە حاجی قادر لە ئەستەنبۆڵەوە یادی پیاوەتی و مەردایەتی ئەمین ئاغا و حەماغا دەکات و دەڵێ:

دوو ئاغای ماوە وەک بیستومە ئەخبار
ئەمیناغا و حەماغای ساحیبی کار
ئەمین و پشتیوانی قەصری میلەت
نیگەهبانی خەزێنەی موڵک و دەوڵەت
لە دنیادا خودایە هەر بمێنن
بنەی بێ ئیتیفاقی هەڵکەنێنن

بنەماڵەی غەفوری

هیچ سەرچاوەیەکی نووسراوی چاپکراومان دەست نەکەوتووە دەربارەی ڕەچەڵەکی ئەم بنەماڵە تەنیا کتێبەکەی مامۆستا مەسعود محەمەد نەبێت لەژێر ناوی (حەماغای گەورە) کە لەم دووایەدا کەوتە دەست خوێنەران، ئەویش پشتی بە هەندێک دەستخەت بەستووە و لە زاری ئەم و ئەو لە پیاوانی پیری کەمێک شارەزا سودمەند بوود. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا تەم و مژێک لە مێژووی

٢٩- باوکم بوی گێڕامەوە: ڕوژێک ئەمین ئاغا لە دیوەخان دەبێ یەکێک پێی دەڵێ: ئاغا وا فلانە ئافرەت شاربەدەر دەکەن، چونکە ئیشی خراپی لێ روو داوە.. ئەویش دەڵێ: ئەدی چییان لە کابرا کردووە؟ دەڵێ: ئەفسەرێکی تورکە و هیچیان لێ نەکردووە" ئەمین ئاغا گورج هەڵدەستێ و روو دەکاتە سەرا، بەزۆر کابراش دێنن لەگەڵ ژنەکەدا سواری کەری دەکەن، ماست و دوشاوی پێدا دەکەن و هەردووک شاربەدەر دەکرێن.

بەسەرهات و چۆنیەتی بەجێ هێشتنی هەوارگەی باپیرانیان بەدی دەکرێ.. هەرچۆنێک بێت، گومان لەوەدا نیە کە ئەو خێزانە کوردە لە کوردستانی ئێرانەوە لەبەر هەر هۆیەک بووبێ روو دەکەنە گوندی (وەرتێ) لە ناوچەی خۆشناوەتی لەوێشەوە بڵاو دەبنەوە تا ئەوەی غەفور ئاغا ناوێکیان لە مێژوێکی نەزاندراودا روو دەکاتە شاری کۆیە لێی نیشتەجێ دەبێت و بناغەی بنەماڵەکەیان لەوێوە دەست پێ دەکات.

لە پیاوە هەڵکەوت و ناودارەکانیان حەمەئاغای کوری مەحمود ئاغا و سمایل ئاغای برا گەورەکەی کە لە شەرێکی دژ بە عوسمانیەکاندا دەکوژرێت. حەماغا پیاوێکی ئازا و نان بدەو پیاوانە و خاوەنی زەوی و زار و سەروەت و سامانێکی زۆر بووە و لە گرانیەکەی سەفەربەلگدا (جەنگی جیهانی) شاری کۆیە وەک شارەکانی تری کوردستان تووشی قات و قڕ-ی هاتوە. ئا لەو گرانیەدا قۆڵی مەردایەتی لێی هەڵدەکات و دەکەوێتە فریای برسی بێچارانەوەو هەموو رۆژێک هەشت تەنەکە ئارد لە ماڵی ئەو کراوەتە نان و چەندین مەنجەڵی گەورەش چێشت دابەش کراوە. زۆر جار حەماغا بە دەستی خۆی چێشتەکەی بە سەر هەژاراندا بەش کردووە و بەو جۆرە هەتا تا گرانی بەسەر چووە. ئیتر گەلێک خێزانی بێ نەوا و برسیی لە مردن رزگار بوونە، لەم باردشەوە زۆر رووداو و هەڵوێستی جوامێرانە لە چاوتێری و پیاوەتی حەماغا دەگێرنەوە[٣٠]. شاعیری مەزن حاجی قادر لە پارچە شیعرێکدا باسی بەخشندەیی و مەردایەتی حەماغا دەکا ت و دەڵێ:

٣٠- باوکم بوی باسکردم گوتی: هەندێ جار کە حەماغا لەبەر دەرگای ماڵەوە بەدەر دەکەوت بەوەی رانەدەگەیشت کیسەی پارەی دەربینی ئەو رووت و پێچارەو برسیانەی لەوێ چاوەرێی دەبوون پەلاماریان دەدا دەیانخستە بن دەست و پێی خۆیان کاتێ پیاوەکانی بەگژیان دادەچوون حەماغا تێی رادەخورین دەیگوت نەکەن ئەزیەتیان بدەن ئەوانە هەژارن هەژاری خومانن کە راست دەبووە تووڕە نەدەبوو، دەستی دەکرد بە پارە دابەش کردن بە سەریاندا.

کــه نەفــعــیکت نەبوو بۆ مــلک و مــیللەت
بە من چی نەقــــشــبــــەندی یا نەمـــــانی
کــەسێ پیـــاوە کــە دانێ وەک حــەمـــاغـــا
لەبۆ ئەبنایی جــــــینسی نان و خــــــوانی

پاش تێشکان و نەمانی عوسمانی ئینگلیز حەماغایان کردە (حاکم)ی شاری کۆیە کەچی مەرگ ماوەی نەدا لەم پایە زۆر بمێنێت، بەڵام ئەوەی شایانی باس و سەرنج راکێشانە ئەوەیە کە کۆیە لە ماوەی فەرمانڕەوایی ئەودا باری هێمنی و ئاشتی خۆی پاراستبوو. جا لەپێناو سوود وەرگرتندا پێویستە رای (مستەر های) بخەینە روو کە حاکمی سیاسی بووە و دەربارەی پیاوانی ناوداری کۆیە لە کتێبەکەیدا باسی کردووە. کتێبەکە لە ئینگلیزی وەرگێڕدراوە بۆ عەرەبی لە ژێر ناوی «سنتان في كردستان» ئێمەش بە ئەمانەت و بێ دەستکاری دەیخەینە بەرچاوی ئێوەی بەڕێز. چونکە راو بۆچونی تایبەتی خۆیەتی جا دەرهەق ئەو کەسانەی لێی دوواوە چەند پەیڕەوی بێ لایەنی و هەقیقەتی کردووە ئەوا دەیخەنە بەر مەزندەی خوێنەری خۆشەویست – میستەر های دەڵێ:

"هێشتا لە رێگا بووین نامەیەکی حەماغام بۆ هات لە کۆیەوە، منیش بە ناوی حاکمی شار وەلامم دایەوە و پێم راگەیاند کە سبەی دێینە کۆیە. پێش ئەوەی بگەمە باسی شار، پێویستە باری ئیستای کۆیە دەربخەم، شارەکە بە درێژایی سەدان ساڵ لە نێوان دوو کۆمەڵی ناحەز و رکابەردا بۆتە دوو بەش، (بنەماڵەی غەفوری) و (بنەماڵەی حەوێزی). زۆربەی زۆری گوندو و زەوی و زاری دەوروبەری شارەکە هی ئەم دوو بنەماڵە کوردەیە، (حەماغا) کە پێشتر باسم کرد پێشەوای بنەماڵەی غەفوریانە. دەڵێن خوا تەمەنی ١٣٠ ساڵ درێژ کردوە[٣١] کەچی هێشتا بەتەواوی هۆشی لە سەرخۆیە چونکە دەوروپشتی زۆرتر بوو و لەبەر خواناسی و تەمەن درێژی لە هەر دوو لاوە رێزی لێندراوە،

٣١- حەماغا لە ١٩٢٠/٨/٢ لە تەمەنی ٨٤ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە، مستەر های لەبارەی تەمەن درێژی حەماغاوە بە هەڵە چووە.

بۆیەش (مقدم نوئێل) پێشنیاری کرد بیکەمە حاکمی شار.. سەرۆکی بنەماڵەی حەویزی وێرای ئەوەی کە لە چاو رکابەرەکەی بێ دەسەڵاتە بەڵام حەویزی بۆیان هەیە بە پیاوە تێبووەکانیان بنازن، لەوانە عەبدوڵلا ئاغا خۆیەتی، تورکەکان مەیلیان دەکرد و بۆ ماوەیەکی زۆر دەسەلاتێکی زۆری لە شارەکەدا هەبووە. کە باری دەوڵەتی تورکی لە ئەنجامی (ئاکربەست) گۆڕا بارێکی تر، بنەماڵەی غەفوری بڕیاریاندا کە بە جۆرێکی دیکە خۆیان بسەلمێنن. هەندێک لەوان جگە لە حەماغا بە هەلیان زانی کە (سواراغا) سەرۆکی هۆزی پیران هان بدەن ماڵی عەبدوڵلا ئاغا تالان بکات و پاشان پەلاماری کوێش بدات. چوار دەوری ماڵی عەبدوڵلا ئاغای بگری و کوڕێکی بریندار بکەن. حەماغا لەناو نووینی نەخۆشی و بە تاریکە شەو راست بۆوە و چوو هەراکەی دامرکاند. ئەو روداوەش تەنیا پێش دوو رۆژ لە بەجێهێشتنی (ئاڵتون کۆپری)م بوو. پاشان های دەڵێ:

"سەعاتێکی مابوو بگەینە شار، پەنجا سووارێک لەسەر تەپۆلکە گردەکان دیار بوون بۆ پێشوازی و بەخێرهاتنی من هاتبوون. عەبدوڵلا ئاغا بەرگی ئەوروپایی لەبەردا بوو و ردێنێکی سپی شێوەی بەفری بەردابۆوە، جلەکانی زۆر جوان، دەفەی سینگی پان و توکن بوو تەنانەت لەم رۆژە ساردەشدا سینگی والآو رووت بوو، زۆری تری لەگەڵدا بوون بەڵام کەسی تری وا بەناویان تێدا نەبوو.. عەبدوڵلا ئاغا لە پێش هەمووآندا هات و بەخێرهاتنی کردم، بەڵام من دەست بەجێ پرسیاری حەماغام لێ کرد کە ئەمەی زۆر لە دڵ گران هات. ئەورۆژە کەش و هەوا زۆر سەخت بوو، ماوەی هیچ گفت و گۆیەکی نەدا، بە ماتی جۆتەسوار بە تەنیشت گۆڕستان و کەلاوەکاندا رێمان دەبڕی تا گەیشتینە کۆیە. لەدەرەوەی شار دیانەکان بەپیرمەوە هاتبوون لە پێش هەمووشیانەوە قەشە بەخۆیی و بە جل و بەرگی ڕەشیەوە. هەرچەندە رۆژی هاتنم بۆ کۆیە ناخۆش و بەتۆف و باران بوو بەڵام ئەوەی (پێ و قدوومی) بارانی لەگەڵدا بووایە بە پێی نەریتی کۆمەڵایەتی ئەوا هاتنی خێر و خۆشی لە دواوە بوود. یەکسەر بردمیانە سەرا، ژوورێکیان بۆ دانیشتنم ئامادەکردبوو، پیاوە ماقوڵەکانی کۆیە هەموو لەوێ کۆببوونەوە. پاش خواردنەوەی چای و

قاوه مەلا محەمەد ئەفەندی موفتی کە شەخسیەتێکی ئاینییە بە فارسیەکی جوان و پاراو گوتارێکی بەخێرهێنانی درێژی خوێندەوە. منیش بە پێی توانا بە باشترین شێوە وەلامم دایەوە. وا باشە لێرە وەسفی ئەو شەخسیاتانە بکەم کە لە پێشوازیدا بەشدارییان کرد. لە پێش هەمووان حەماغایە ئەو پیاوە بێدەنگ و هێمن دانیشتبوو جگە لەوەی کە جار جار گوێت لە پرخە پرخی دەبوو و بەردەوام قەنەی دەکێشا کە درێژیەکەی دوو پێ زیاتر بوو، قەدی پێچراو بنەکەی لە بەردی رەش درووست کرابوو، پیاوێکی تێک سمڕاوی چووار شانە بوو، ئەگەر تێنی لەش و تەمەن درێژی رەچاو بکەین، پیاوێکی بەرز و لێوەشاوەیە، دەڵێن بە درێژایی تەمەنی و لە ساردترین کاتی زستانیشدا ئاوی گەرمی بۆ دەست نوێژ و خۆ شوشتن بەکار نەهێناوە. تەمەنی لەنێوان ٩٥ تا ١٠٠ ساڵێک دەبێت. ٦٥ ساڵ زیاترە کە سەرۆکی بنەماڵەکیەتی. شێوەی ژیانی پڕ لە هەرا بووە، سەردەمی لاوێتی دێتەوە یاد کە چۆن بەربەرەکانێی لەگەڵ پاشاکانی رەواندوز و سلێمانی کردووە کە بە نۆبەت دەستیان بەسەر کۆیەدا گرتووە. لە هەرەتی گەنجایەتیدا بە گژ تورکەکاندا چووە، پاش کوشتارێکی زۆر گرتوویانە و ١٥ ساڵ لە بەندینخانە ماوەتەوە. لەو شەڕ و هەرایانەدا گوێیەکی زامدار بووە هەر ئەوەندەی ماوە کە لێ بێتەوە، تا ئێستاش کێمی لێ دێت و ئازاری هەیە. لەگەڵ هۆزەکانی چوار دەوری کۆیەش تێک قڕاوە، کە هۆزی هەمەوەند هێرشیان هێناوەتە سەر هەندێک لە گوندەکانی ئەو، داوای یارمەتی لە عەشیرەتی (شێخ بزێنی) کردووە. کە لەوە سەرکەوتووە ئەوسا شێخ بزێنیشی لە دێهاتەکان دەرکردووە و بۆ خاوەنەکانی گەڕاندۆتەوە. حەماغا ناهۆمێدی و ئارەزوویەکی بە ئاوات نەگەیشتوی پێوە دیار بوو، هەر منداڵێکی دەبوو بە ساوایی دەمرد، کەس نەبوو شوێنی بگرێتەوە، پاشان کە تەمەنی گەیشتە ٩٠ ساڵ خودا کوڕێکی دایێ ناوی نا (محەمەد زیاد). کە من گەیشتمە کۆیە محەمەد زیاد تەمەنی ٨ سالان بوو و لە گوندێکی چەند سەعاتێک دوور لە کۆیە دەژیا[٣٢]. حەماغا پیاوێکی

٣٢- حەماغا هەر منداڵێکی دەبوو نەدەژیا، کە کاکە زیادی بوو تا لە چاوەزار دوور بێت و بوی بمێنێ، دەینێرێتە گوندی (شیوا شوک) لە ناوچەی کۆیە.

خۆش مەشرەب و دڵگیر بوو، لە کاتی دوواندندا سەرگوزشت و بەسەرهاتی خۆی دەگێڕایەوە، ئەگەرنا زدردەخەنەیەکی ناسک دەیگرت کە نیشانەی گیان پاکی و لێبوردەیی بوو دەکەوتە پرخ و هۆری خەو. تاکە پیاوە لە کوردستان کە ناوی بە بەخیلی نەهاتووە، لەگەڵ دڵپاکی و روخسار جوانی خۆرسکیەوە، تا بڵێی سەرکەش و پشوو تەنگە، لەسەر خزم و کەسان توند و زاڵ بووە و لە ناحەزانی خۆی لە کەس نابووریّ. هەندێک وردە ناکۆکی ساڵانی پێشوو دێنێتەوە گۆڕێ و، کینەو خۆشەویستی هەردووکیان کاریان کردۆتە سەر رەفتاری.

پاش حەماغا مستەر های دێتە سەر باسی عەولاغا دەڵێ: عەولاغا پیاوێکی بەژن باریکی قەد چەماوەیە، لە دەوری ٦٥ ساڵیدایە، دەم و چاوێکی رەقەڵەی پێوەیە کە رۆژگار کاری تێ کردووە. برۆکانی پڕ تووکی رەش و مەیلەو شینە، روخساری هەردەم گرژ و هەڵچوو دیارە بە تایبەتی کە جلە ئاورپیەکان لەبەر دەکات. لە کەین و بەیندا زۆر زیرەکە و کە گەیشتمە کۆیە هەر سەرەک شارەوانی بوو. زۆربەی خزمەکانی مەیلیان نەدەکرد، بەڵام لەگەڵ ئەوەشا رایان لە عەقڵ و هوشمەندیەتی هەبوو ئەوەش گەلێک زیاتر بوو لەوەی کە حەماغا هەیبوو. لە هەموو خزمەکانی دیارتر جەمیل ئاغای ئامۆزای بوو[٣٣]، پیاوێکی کەڵەگەتی بەژن رێک و دەم و چاوی کەمێک باریک بوو. لەبەر ئەوەی کە پەیوەندی لەگەڵ هەردوو بنەماڵە ناحەزەکە باش بوو هەردەم هەوڵی داوە تەبایی لە نێوانیاندا هەبێت و لە پێناو نەهێشتنی ئاژاوەدا گیانی خۆبەختی هەبووە. لە سەردەمی لاویدا چوار ساڵ سەرەک شارەوانی بووە، تاکە کەسیش بووە کە ئەو پایەی بۆ بەرژەوەندی شارەکە نەک بۆ سوودی خۆی

٣٣- جەمیل ئاغا کوڕی ئەسعەد ئاغای حەوێزیە، برازای ئەمین ئاغا شاعیرە (ئەختەر). پاش حەماغا بوو بە قایمقام، لە چلەکانیشدا لە چەند دەورەیەک بوو بە نوێنەر لە پەرلەمانی عیراقدا. پیاوێکی لێهاتوو و خێر خواز و خاوەنی هەڵوێستی دلێرانە بووە، لەگەڵ مەلای گەورە هاوبەشی ئەو عەرزوحاڵەی کردووە کە داویانەتە حاکمی سیاسی بۆ دامەزراندنی دەزگای سەربەخۆ بۆ کورد. لە ١٩٤٦/٣/٢٤ کۆچی دوایی کردووە.

کـردبێ. دوو برای چاپووک و وریای هەیە (جەلال و جەلیل). لە کـۆیە مـەلا ززرن کە مـەندیلی سپی دەپۆشن و لە پێش هەمواندا مـەلا محەمەد ئەفەندی دێت، پیـاوێکی بەژن درێژە لە ناوەڕاستی تەمـەن دایە، خـاوەن زانیـاریـیەکی زۆرە و بەهرەیەکی لە ئەندازە بەدەری لە دواندا هەیە، لە هەر شـوێنێک بێت ئـخـاوتن هەر بۆ خـۆیەتی، ئەوەش لە بەخـتی باشـەوەیە کـە ئەو بەهرە و هۆشمەندیە فراوانەی وای کردووە لە هەموو کەس زیاتر دڵت پێ بکرێتەوە وە هەردەم شـانازی دەکا کـە لە هەمـوو زاناکـانی کـوردسـتـان زاناترە، ئەوەش لە ڕەوشـتی چینەکـەی خـۆیەتی. زانایەتیـەکـەی لە گـومـان بەدەرە و هەر چەندە پیاوێکی ئایینیە بەڵام بایەخ بە ژیانی کۆمەڵایەتی و دونیاش زۆر دەدات.....

پاشان های دەڵێ: کە مەراسیمی بەخێر هاتن کۆتایی هات لەگەڵ حەماغا هەردو ئەو مـاڵە رۆیشـتین کـە بۆ منی ئامـادە کـردبوو، هەوڵی دەدا بە فـارسی تێکەڵ بە تورکـیـەکـی سـەیر و بەدەنگی بەرز لەگـەڵـم بدوێت کـە لە وشـەکـانی نەدەگەیشتم، کاتێک وەلامیشم دەدایەوە لەبەر گوێ گرانی لەمن نەدەگەیشت. پاش نانخواردنێکی باشی نیوەڕۆ حەماغا بەجێی هێشتم. چاوم بە ئەشراف و رووەتدارەکانی کـۆیە کـەوت، کۆمەڵێک گـیـروگرفـتم لەپێش بـوو لە هەموویان گـرنگتـر ئاشت کـردنەوەی بنەمـاڵەی غـەفـوری و بنەمـاڵەی حەوێزی. دەبایە تەرتیباتی حوکم لە شارەکە بکەم کە بۆ هەردوو لا بگونجێت و ئەو زیانەی کە عبدوللا ئاغا لێی کەوتبوو لە سوار ئاغـای پیران بیسـتێنم. پێشـتـر بریارم دەرکردبوو حەماغا ببێتە حاکم ئیتر لەبەر ئەوە پێویست بوو وەزیفەکانی کەم باخـتـر وا دابەش بکەم کـە هەمـوو لایەک پێی رازی بن. بۆ رۆژی دووەم توانیم.... هتد.

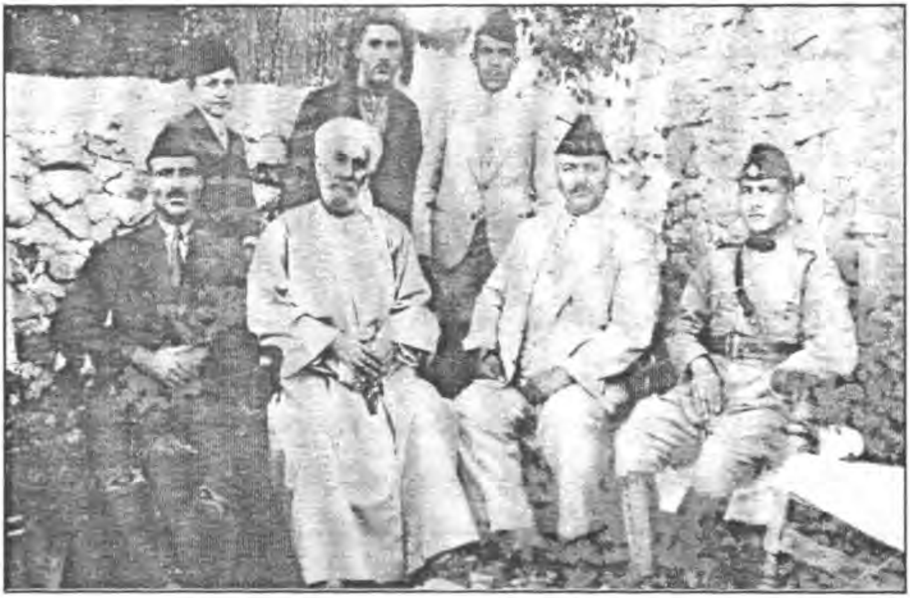

ئەم وێنە مێژووییە ساڵی ١٩٣٣ لە کۆیە گیراوە..

ریزی یەکەم لە چەپ بۆ راست: عەبدولڕەحمان خدر، ئەوسا مدیر ناحیەی تەقتەق بوو- مەلای گەورە- سالح زدکی بەگ ساحیبقڕان، ئەوسا قایمەقامی کۆیە بوو- ردفعەت، مەئموور مەرکەز..

ریزی دووەم لە چەپ بۆ راست: سەلاحەددین کوڕی زدکی ساحیبقڕان- مەجید نوورەددین- محەمەد خەلیفە

ساڵح زەکی بەگ ١٨٦٦-١٩٤٤ ئەم دوو دێر شیعرەی لە پشت وێنەکە نووسیوە و بۆ مەلای گەورەی ناردووە.

هات و چوونە حاڵی عالەم حاڵی نابێ پایەدار
حاڵی رابوردوو بەحەسرەت با بمێنێ بە یادگار

مەلای گەورە و
کۆششی کۆمەڵایەتی

جەلیزادە بە مێشکێکی رۆناک و گیانێکی ئازادەوە هاتە کۆمەڵگایەکی نەخوێندەواری چەوساوە و هەژار، کۆمەڵگایەکی کە لە ترسی دەجال دەلەرزی و بەهیوای هاتنی مەهدی دەگەشایەوە، جا لەو هەموو کارەسات و ناکۆکی و تەنگ و چەڵەمە نالەبارانەی کوردەواریدا نەیتوانی چاویان لێ بپۆشێت. قۆڵی فیداکاریی لێ هەڵماڵی و خۆی هاویشتە ناو کۆڕی خەباتەوەو دەستی نەتەوە هەژارەکەی گرت بەناو هەزاران قۆڵت و بەرهەلستا رووی کردە دونیای ئازادی و سەرفرازی و، کۆڵی نەدا تا ئەو رۆژەی چرای پرشنگداری ژینی کوژایەوە. بێگومان رێگای خەبات و تێکۆشانەکەی گەلێک سەخت و دژوار بوو چونکە کلۆڵی و ناتەواوی هەموو سوچێکی کۆمەڵایەتی هۆزەکەی وەک تەم داگرتبوو، ئەویش دوژمن و ناحەزی هەموو جۆرە ناتەواویەک بوو و هیچ کەم و کوڕی و ناتەواویەک نەمابوو هەڵمەتی نەباتە سەر. دەتوانین بڵێین مەیدانی فراوانی کۆشش ئەمانە بوون:

- بڵاوکردنەوەی گیانی نەتەوایەتی و نیشتمان پەروەری.
- هاندانی زانستی و خوێندەواری.
- ئازاد بوونی ئافرەت.

یەکەم: خەبات بۆ بڵاوکردنەوەی گیانی نەتەوایەتی

مەلای گەورە لەورۆژەی کە راست و چەپی خۆی ناسیوە تا سەری ناوەتەوە خەریکی چاوکردنەوەی نەتەوەکەی بووە، ریی ئازادی و سەربەخۆیی نیشان داون بێ ئەوەی گوێ بداتە مەترسی و تەنگ و چەلەمە ترسناکەکانی سیاسی و کۆمەڵایەتی کە لەم رێگایەدا تووشی دەبێت و زۆر بە ئاشکرایی و راستی نەتەوەکەی خۆی هۆشیار کردۆتەوە، هۆیەکانی دواکەوتن و بە ئاوات

نەگەیشتنی بەر چاو خستوون. وەنەبێ کوردایەتی و نیشتمانپەروەری مەلای گەورە لە سۆز و عاتیفەی گیانێکی گەرمەوە هاتبێ، بەڵکو لە سەرچاوەی زانینێکی بێ پایان و هۆشێکی بێ مانەندەوە هەڵقوڵیوە. وەک سەیر دەکەین زۆربەی شیعرەکانیشی بۆ ئەم مەبەستە پیرۆزە داناوە تەنانەت وەعز و ئامۆژگارییەکانی ئیوارەی رمەزانانیشی کردبوو بە کۆڕێکی ئەدەبی و زانستی، شیعرە ئاگرینەکانی حاجی قادر و شاعیرە ناودارەکانی تری بۆگوێگران خوێندوتەوە. هەروەها گەورەیی جەلیزادە لەوەدا بووە کە بە چاوی زانست و واقیع سەیری دونیای سیاسەت و باری کۆمەلایەتی و دواڕۆژی گەلی کوردی کردووە، رای خۆی دەربڕیوە کە هەر نەتەوەیەک دەبێ بە زەبری دەست و بازوو و بە هەوڵ و تێکۆشانی رۆلەکانی بگاتە ئاوات، دەنا دوعا و نزا و پاڕانەوە ئاکامی بێ دەسەلاتی و لاتی و پەرێشانیە. شیعرە بەهادارەکەی حاجی قادری هێناوەتەوە بیریان کە دەڵێ:

پاڕانەوە وتەوەککول لەم عەسرە پارە ناکا

تیرە دووعایی جەوشەن پەیکانە حیرزی مەیدان

هەروەها کە حاجی گوتوویەتی:

فائیدەی گەر بدایە زیکر و دوعا

دەبووە قاڕوون گەدای سەر ڕێگا

جا لەسەر روانگەی ئەو بیر و فەلسەفەیەدا جەلیزادە نەهاتووە وەک زۆر لە پیاوانی ئایینی و خێرخوازانی دیکەی کوردەواری بکەوێتە سکالا و نزا و دەردی دڵ هەڵڕشتن یاخود بە عاتیفە و سۆز و شیعری ناسک دەرد و کێشە و ئەشکەنجەی گەلی کورد چارە بکا، بەڵکو وەک شۆڕشگێڕێک هاتۆتە مەیدانی هەوڵ و خەبات روو بە رووی کاربەدەستان وەستاوە و داوای مافی رەوای نەتەوەکەی کردووە و رایەکانی ئەو لە پەنای پەردە و پەروای سیاسەتی خۆیاندا بایەخی پێ دراوە و بەهەندیان وەرگرتووە. زۆریشیان سەلماندوویانە کە داواکاریەکانی دەربارەی مافی نەتەوایەتی هەقە و لە جێگای خۆیەتی، بەلام

بەدبەختیی کوردی ستەم دیدە و هەژار، رۆژگار و باری سیاسەت هەمیشە بۆی نالەبار بووە، بەرژەوەندی داگیرکەری بێگانە لەگەڵ ئاواتی کوردی ماف خوراو هەرگیز نەگونجاوە و ئەو وەسیقانەی لەم کتێبەدا دێتە بەر چاو هەڵوێستی بەجەرگ و هەوڵ و تەقەلای بەردەوام و گیانی بێ گەردی کوردایەتی جەلیزادەمان بۆ دەردەخەن.

دووەم: هاندانی زانست و خوێندەواری

جەلیزادە مەلایەکی لە باری کۆن و نوێ شارەزا بوو. ئاگادار بوو لە راپەڕین و جولانەوەی گەلانی ئازادی خوازی جیهان، وشیار بوو، زانیاریەکی باشی هەبووە لە باری کۆمەڵایەتیی نەتەوە پێشکەوتووەکان بۆیەش زۆر لایەنگری خوێندن و زانستی نوێ بووە. بە هەموو توانای هەوڵی داوە خوێندەواری لەناو کورد بڵاو ببێتەوە، لە ساڵی ١٩٢٦ شاندێک لە کاربەدەستانی وەزارەتی (مەعاریف- پەروەردە) بە سەرۆکایەتی بەڕێوەبەرێکی کشتیی وەزارەتەکە دەچنە کۆیە و سەردانی مەلای گەورەش دەکەن، سەیریان پێ دێت کە دەبینن مەلای گەورە مێزەری لەسەر نیە بەڵکو جەمەدانی بەستووە!! و سەریان لەوە زیاتر سوور دەمێنێ کە لەسەر مێزەکەیدا دەبینین کۆمەڵە کتێبێکی داناوە وەکو (حیاة نابلیون، سر تطور الامم، کوستاف لوبون، جمهوریة افلاتون، علم طبقات الارض، روح الاشتراکیة، العقل الباطن) دانەری (فرۆید). دیار بوو کە سەیریان پێ هاتووە چۆن زانایەکی ئایینی ئەم کتێبانە دەخوێنێتەوە؟ جەلیزادەش پێدەکەنێت دەڵێ: لاتان سەیر نەبێ، عیلم هەر عیلمە چ لەژێر سیدارە بێ یان شەفقە یاخود کڵاو و جەمەدانی بێ، ئەوانە هەمووی مەزاهیری خارجین، بەڵام زانست لەناو مێشک جێگیر دەبێ. عیلم و زانست وەکو خواردنە بە درێژایی ژیانی پێویستیت پێ دەبێ. ئێوە کە پیاوانی پەردە و فێرکردنن نابێ بە مەزاهیر هەڵبخەڵەتێن زانست میراتی بەشەریەتە.

لەسەر داواکاری جەلیزادە قوتابخانە لە کۆیە کرایەوە، هانی خەڵکیشی

ده‌دا بۆ خوێندن. به‌مه‌ش نه‌وه‌ستا و ساڵی ١٩٢٦ نه‌ک کوڕی خۆی به‌ڵکو کچی خۆشی (نه‌جیبه‌) له‌گه‌ڵ کوڕان نارده‌ قوتابخانه‌ که‌ ئه‌وسا (به‌ڵکو ئێستاش) کچ ناردن بۆ قوتابخانه‌ی کوڕان هه‌نگاوێکی زۆر فیداکارانه‌یه‌ به‌ تایبه‌تی بۆ زانایه‌کی ئاینی. ده‌بێ خوێنه‌ری ئیمڕۆش ئه‌وه‌ بزانێت که‌ له‌و بارودۆخه‌ی ئه‌وسای کورده‌واری ته‌نانه‌ت ناردنی کوڕانیش بۆ قوتابخانه‌ به‌ شتێکی بێ دینی ده‌زانرا و ئه‌و باوکه‌که‌ش به‌ گوناهبار ناونراوه‌، چ جا ئه‌وه‌ی کچ!!

مه‌لای گه‌وره‌ زۆر رقی له‌ چاره‌ی کۆنه‌په‌رست و باوه‌ڕ پوچه‌ڵ و نه‌فام و نه‌زان بۆته‌وه‌، به‌ چاوێکی پڕ هیوا سه‌یری لاوانی تازه‌ پێگه‌یشتوی قوتابی کوردی کردووه‌. به‌ بۆنه‌ی بڕیاری (عصبة الامم) که‌ هه‌موو نه‌ته‌وه‌یه‌ک مافی هه‌یه‌ به‌ زمانی خۆی بخوێنێت و بنووسێ، عه‌بدول ره‌حمان شه‌ره‌ف به‌ڕێوه‌به‌ری قوتابخانه‌ و مامۆستاکان سالح قه‌فتان و عه‌زیز فه‌ره‌ج و عه‌لی شه‌وقی که‌ زۆر گیانی کوردایه‌تیان له‌ ناو قوتابیان بڵاو ده‌کرده‌وه‌، ئه‌و رۆژه‌ به‌ شێوه‌ی خۆپیشاندانێک به‌ خۆیان و قوتابیانه‌وه‌ روو ده‌که‌نه‌ به‌ر ده‌رگای سه‌را. قایمقام و موفه‌تیشی ئیداری که‌ ئینگلیز بووه‌ له‌گه‌ڵ خه‌ڵک و حه‌شاماتێکی زۆر له‌وێ ده‌بن، ئا له‌و کاته‌دا مه‌لای گه‌وره‌ به‌رانبه‌ر خه‌ڵکه‌که‌ راده‌وه‌ستێ ئه‌م پارچه‌ شیعره‌یان بۆ ده‌خوێنێته‌وه‌ که‌ سۆز و جۆشێک ده‌خاته‌ دڵی خه‌ڵکه‌که‌. قایمقام و کابرای ئینگلیز پێ په‌ست و نارازی ده‌بن، ئه‌م شیعره‌ش یه‌که‌م شیعری نه‌ته‌وایه‌تی مه‌لای گه‌وره‌ بووه‌:

هه‌سته‌ پێشکه‌وه‌ ئه‌ی لاوی کوێی
ئاگات له‌ خۆ بێ کاروان رۆیی
به‌ نووری عیلمی رێگا به‌ده‌رخه‌
به‌ زۆری بازوو باری به‌ سه‌رخه‌

جه‌لیزاده‌ هه‌ر به‌ هاندانی خوێندن وازی نه‌هێناوه‌ به‌ڵکو تا توانیشی به‌ربه‌ره‌کانێی ئه‌و خورافاتانه‌ش بکا که‌ له‌ به‌رگێکی ئاینیه‌وه‌ چووبووه‌ مێشکی

خەڵکەکە و لە پێناو ئەو کۆششەدا ببوو بە نیشانەی توانج و تانەی کۆلکە مەلا و شێخەکانی کوردستان کە بە زەرگ و نوشتە و کشتەک نانیان پەیدا دەکرد. بەڵام مەلای گەورە وازی نەدەهێنا و هەر دەی فەرموو:

بە ریشی پان و پرچی پڕ لە ئەسپێ
پناغەی ئیشی کوردان چۆندەچەسپێ

پاشان دەڵێ:

تەماشاکەن چیایان چۆن دەکوڵن
هەتاکەی ئێوە هەر بەرماڵ بەکوڵن

مەلای گەورە بڕوای وابوو هەر میللەتێک بێتەسەر ئەو بیر و رایانەی کەوا عیسا و مەهدی رزگاریان دەکات و گوایە دونیاش هەندەی بەبەردەوە نیە و، ئەوا ئەو گەلە هەرگیز ناجوولێتەوە و ئومێدی ژیانی لێوە ناکری بەتایبەتی بە گوێرەی ئەو خورافاتەی کە گوایە ئادەمیزاد هەرچی بیکا سوودی نیە، ئیتر خۆ ماندوو کردنی بۆ چیە؟.. لەم بارەیەوە چەند نامەیەکی داناوە بە کوردی و عەرەبی کە ئەسڵی باوەڕی ئیسلامی تێدا دەرخستوە بۆ ئەوەی عالەم بە درۆو دەلەسەی چەشەخۆران هەڵنەخەڵەتێن و مێشکیان لە شتی پڕو پوچ پاک بێتەوە. لەو کتێبانەی کە زۆر نرخدارن، بە عەرەبی ئەمانەن: (الاشخاص الستة) و (القاعد في العقائد).. وە بەکوردی: (فڕی فڕی قەل فڕی) کە لەم کتێبە دا خستمانە بەر چاوی ئێوەی بەرێز، (عەقیدەی ئیسلام) شایانی گوتنە کە ماموستا زۆر رقی لە (صرف و نحو) بووە، لای وابووە خۆماندوو کردن بەم شتانەوە زیاتر لە پێویست تەمەن لە دەست چوونە کە دەڵێ:

عیلمی تەبیعەت عیلمی خودایە
قالەو قەوەلە گشتی هەبایە
عیلمی کیمیات گەر نەخوێندووە
بە خوا نازانی خوا چی کردووە

سێیەم: ئازاد بوونی ئافرەت

ئازادبوونی ئافرەت ئامانجێکی بەنرخ و پیرۆزی مامۆستا بووە لە تێکۆشان، ئەو ئافرەتەی کە تا ئێستا لە وڵاتانی رۆژ هەلاتدا کڕین و فرۆشتنی لەسەرە، باوەڕی وابوو کە پێویستە مافی خۆی وەرگرێ رێگای سەربەستی بدرێتێ تا ببێتە ئەندامێکی پڕ سوود لە ناو کۆمەڵدا، دەبێ لە کۆتی دیلیەتی رزگار ببێت و لەژێر کابووسی ترس و لەرز دەرباز بێ تا دڵ و گیانی تاریکی بە ژیانێکی هێمن و ئازاد بکرێتەوە. مەلای گەورە دژی ئەوەبوو کە لە کاتی جوودابوونەوەی ژن و مێردێک منداڵ بە ساوایی بدرێتە باوکەکە چونکە هەر ئەو دایکەیە کە بە خوێنی جگەر و باوەشی گەرم و گیانی خۆبەختکردن و خۆشەویستی کۆرپەکەی پێ دەگەیێنێت و پەروەردەی دەکا. ئەمانەش خۆراکی هەرە پێویستی تەن و هۆش و دڵ و گیانی ئەو منداڵەیە، بۆیە مەلای گەورە بە ناڕەوایی زانیوە ئەو ساوایە لە دایکی داببڕێت. هەروەها مەلای گەورە لەسەر ئەو باوەڕەش بووە کە لە مەسەلەی شایەدیدا ئەو کارانەی یادکرنەوەیان تێدا نەبێ پێویستە ژن وەکو پیاو حیساب بکرێ. تەنانەت جارێک بەشایەدی یەک ژن کردوویەتە جەژن کەچی بەگوێرەی نەریتی و بڕوای پیاوانی تری ئاینی دەبایە دوو ژن شایەدی بدەن.. جەلیزادە بیر و رایەکانی خۆی دەربارەی ئافرەت لەم پارچە شیعرەدا دەری بڕیوە کە دەڵێ:

بڵێین بە قەومی کوردان — **دەستی من و دامێنیان**
عەیبە بە هەقی یەزدان — **ژن هێنان و تەلاق دان**

پاشان دەڵێ:

دۆڵ و زوڕنا و هەڵپەڕین — **ژنێ بۆ کورمان دێنین**
زۆر پێ ناچێ دەبینین — **شەڕو شۆڕو تێک هەڵدان**
ئەوەڵ خەزور و خەسو — **تێ دەکۆشن دوو بە دوو**
بە دزی یا روو بە روو — **لێکیان دەکەن بە خەندان**
رۆڵە ژنت تەلاق دە — **بۆت دەهێنم هەتا دە**
لە کچانی بەگزادە — **بیکەینە خەنە بەندان**
دەبینی بووکی ساڵی — **دەری دەکەن لە ماڵی**
بە تای سۆڵ و بەرماڵێ — **بێ ئاوێنە و بێ کلدان**

مەلای گەورە و
مافی چارەنووس

لەم دووایەدا کۆمەڵێک دیکۆمێنتی بەریتانی ئاشکرا بوون کە بە پێی یاسای بەریتانیا دەبێ بە لانی کەم ٣٠ساڵی بەسەردا بڕوا، دەشێ بڵاوبکرێتەوە پەردەی نەهێنی لەسەر لابدرێ دکتۆر ئەحمەد عوسمان لە ئەرشیفی وەزارەتی دەرەوەی بەریتانی لە ئینگلیزییەوە وەرگێڕایە سەر عەرەبی و پەیتا پەیتا لە گۆڤاری (الثقافة) بڵاوی کردەوە. ئەوەی پەیوەندی بە مەلای گەورە هەبوو لێرەدا وەرمان گێڕایە سەر کوردی.

لە راستیدا ئەمە لاپەڕەیەکی شاراوەی بەسەرهات و رەوتی سیاسی گەلی کوردە، هەروەها لاپەڕەیەکی گەشەداری پڕ شانازی هەڵوێست و خەباتی جەلیزادە دەستنیشان دەکات کە لەو بار و دۆخە ناسک و پڕپایەخە مێژوەدا بۆتە نوێنەرێکی راستەقینە و زووبانی حاڵی نەتەوەی خۆی، وەک سیاسەتمەدارێکی ئازا و زرنگ رووبەرووی کاربەدەستان وەستاوە و هیچ دەرفەتێک و هەل و مەرجێکی لەدەست نەداوە بۆ هاتنە دی مافی سەربەخۆبوونی کورد. ئاکامی هەوڵ و تێکۆشانی بەردەوامی جەلیزادە وای کردووە زۆر لە کاربەدەست و ئەفسەرانی سیاسی ئینگلیز رایەکانی پەسەند بکەن و بیسەلمێنن کە داواکاریەکانی مەلای گەورە دەربارەی چارەنووسی کورد پێداویستیەکی مێژووییە. بەڵام رۆژگاری نالەباری دونیای سیاسەت هەمیشە ئاواتی کورد لەگەڵ بەرژەوەندیی وڵاتانی رۆژئاوا نەگونجاوە. ئیمڕۆ وەک سەیری دەکەین گۆڕانکاریەکی بەرفراوان لە جیهاندا هاتۆتە کایێ و مەسەلەی کورد لە چوارچێوەی تەسکی ناو کوردەواری خۆمان دەرچووە و تەنانەت گەیشتۆتە ناو کۆشک و تەلاری گشت کاربەدەستی میللەتانی پێشکەوتوو. بۆیە دەبێ بە چاوی گەشبینی سەیری ئاسۆی روناکی دووا رۆژی کوردو کوردستان بکرێت کەوا رەنجی ئەم تێکۆشەرە و هەزارانی تێکۆشەری تر بە فێڕۆ نەچوون و ناچن.

بەڵگەنامەی یەکەم

دیکۆمنتی ژمـــارە ٣٧١- ٥٠٦٩ یا ١٢٤٥٧- وەزارەتی هیند. ئابی ١٩٢٠.

دانەیەک لە یادداشت و ئەوراقی حـاکـمی مـدنی تێـدایە لە ژێر ژمـارە (٢٤٣٠٤/ ٥٩/ ١٠٢) لە ١٩ی ئابدا دەربارەی رایەکانی ملا محەمەد کە لە گفـتوگۆیەکـەی کۆیە دەری بڕیوە. هەروەها دانەیەک لەو نامەیە کە لەلایەن جێگری ئەفسەری سیـاسی ئەو شـارەی (مەبەست شـاری کۆیەیە) تێـدایە کە دەڵێ: بەلای منەوە بایەخیکی گرنگی ئەوتۆ لە داواکاریەکەی نابینم بە دانانی حـاکـمێـک. باوەڕم وایە تاکە وەلامـێـک کـە بۆ ئەوە بدرێتەوە ئەوەیە: ئێـمـە ئێستا پێویستە چاوەڕوانی مەرجەکانی پەیمانی ئاشتی (واتە سیڤر) بین.. من هەوڵم دا راکانی هەولێر تیک بکەمەوە بەلام بە سەرکەوتنیکی کەم، شـارەکە زۆر دوورەپەرێزە (متـحفظ) و ئەشرافـەکـان دژی حوکمی کوردی رادەوەستن و ناخوازن هیچ پەیوەندیان لەگەڵ شەریف (پاشاکەی ناوبراو[٣٤]) هەبێت.. وا

٣٤- شـەریف پاشـا: ١٨٦٥-١٩٤٤ کـوڕە گـەورەی (سـەعـیـد پاشـای کـوڕی حـوسـێن پاشـایە)، خێـزانەکـەشی خـاتوو ئامـینە، نەوەی محـەمـەد عـەلی پاشا والی مـیـسـری بەناوبانگ و خـوشکی (صـدر الاعظـم- واتە سـەرۆک وەزیری دەوڵـەتی عـوسـمـانی) محەمەد سەعـید حەلیم پاشایە.. شـەریف پاشا جەنەڕالێکی پایەبەرز و سـیاسییـەکی هەڵکەوتەی کـورد بوو مـاوەی ١١ سـاڵ وەزیری مـفـەوزی دەوڵـەتی عـوسـمـانی بوو لە (ستوکهوڵم) پاشان لە ١٩٠٩ تووشی کێشە و گیروگرفت دەبێ، وڵات بەجێ دێڵێت و بە گلەرانە ژیان لە فـەرەنسـا بەسـەر دەبات. لە ١٩١٤ لەگـەڵ بەریتـانیـا کـەوتنە گفـتوگو بەو مەرجەی کە سەربەخویی بدرێ بە کوردستان و پەیمانیدا بەیارمەتی دانی کورد بۆ لەشکری سوێندخۆران. جگە لەمە لە١٩١٨ لە فەرەنسا چاوی بە (سێر پێرسی کوکس) کەوت و مەسەلەکەی لەگەڵدا دووبارە کردەوە. پاش کوتایی جەنگ کۆمەڵە تێکۆشەرەکانی کورد بڕیاریان دا شەریف پاشا ببێتە نوێنەریان لە ئەنجوومەنی ئاشتی و داوای مافی چارەنووسی کورد بکات. هەرچەندە گیروگرفتی هاتە پێش بەلام کۆڵی نەدا و وەکو سـیاسـیـەکی زرنگ و بە جەرگ و لێهـاتوو توانی هەقی کورد بخاتە بەر چاوی کـۆنفـرانـسی ئاشـتی لە فــەرەنســا و بناخـەی سێ بەندە گـرینگەکـەی ڕێککەوتننامەی سیڤەر بۆ مافی کورد دیار خست.

پێ دەچی ئەوان حەز بە گۆڕانکاریەکی فراوان لە تەرتیباتی ئێستادا نەکەن و وابزانم دانانی ئەنجومەنێکی شار ئاواتی سیاسیان دابین دەکات و لێرەدا کۆمەڵێکی خەڵکی سەر بە تورکەکانیش هەیە بەڵام زۆر بچوکن و لە بنچینەدا لە فەرمانبەرە دەرکراوەکان پێکهاتووون.. وا یاداشتێکتان بۆ دەنێرین کە لە لایەن مەلا محەمەد ئەفەندی حاکمی شەرع و جەمیل ئاغا جێگری حاکمی شارەکە مۆرکراوە بەبێ دەستێوەردانی ئێمەوە و لە شێوە دەقەکەی خۆی ئاراستەی تۆی دەکەین:

دوێنێ بە سەردانێکی رۆتینی چومە دیوەخانەکەی مەلا محەمەد، لە راستیشدا بۆ مەبەستی پێکەوتن لە راکانی قستنطینیە دەربارەی باری (ئەستەنبوڵ) کە بەهۆی تورکەکانەوە پەیدا بووە. هەواڵی ئەم بڕیارە هێشتا نەگێشتۆتە ئێرە و پێناچێ راگەیاندنی بڕیارەکە بە هیچ شێوەیەک بایەخی لای مەلا محەمەد هەبێت، گوتی: ئەوە جێی داخە کە شارەکە و ڕێبازە ئاویەکان بۆ ژێر دەستی بەریتانیا بەجێ نەهێشتراون. بەڵام ئەو بەتەواوی رای خۆی دەربڕی کەوا جێی دانایی نیە هاوپەیمانەکان تێکڕا دەستی بەسەردا بگرن، بە پێچەوانەی ئەوە، ئەو وای پێ باشترە شارەکە لە ژێر حوکمی تورکدا بێت بەڵام ئەوەی دەربڕی کە لە پێناو دابینکردنی سەربەستی بازرگانی و هاتووچۆ گەلوەکان (المضايق) لە ژێر دەسەلاتی بەریتانیادا بمێنن و هەر چەندە تورکەکان شاری ئەستەنبوڵیان بە دەستەوەیە مەلا محەمەد پێی هەراسان نەبوو.. لەلایەکی دیکەوە مەلا محەمەد تەواو هەراسانی پێوە دیاربوو ئەگەری گەڕانەوەی کوردستان بۆ حوکمی عوسمانی بەدکار. پاش گفتوگۆیەکی درێژ دەربارەی حوکمی عوسمانی لەم شارەدا لە دووای هێنانەوەی کۆمەڵێک نموونە لەسەر کردەوەی نەشیاوی لە ئاسا بەدەر کە تورکەکان لێرە و لە شوێنانی دیکەدا کردوویانە، پێی لەوە داگرت کە پاش ئەو رەفتارە دادپەروەرانەی ئەو چوار ئەفسەرە سیاسیە بەریتانیانەی یەک لە دووای یەک، مەلا محەمەد لە ستایش بەولاوە هیچیتری لا نەبوو کە ئەوانە بە پێچەوانەی هاوچەشە

تورکەکانیان بوونە. مەلا محەمەد بە باوەڕەوە گوتی: هیچ ئومێدێکی دەربازبوونی کوردستانی نیە تەنیا لە ژێر سایەی بەریتانیا و ئاراستەی ئەو نەبێ و مەلا محەمەد بەتەواوی سوور بوو لەسەر ئەو رایەیی کە دەبێ حاکمێکی کورد دابنرێت. لە وەلامی ئەو پرسیارەی کە ئایا ئەو کێ بۆ ئەو پایە هەڵدەبژێرێ؟ گوتی: زۆر پێویستە یەکێک لە بنەماڵەی بابان هەڵبژێردرێت و دابمەزرێت چونکە ئەو بنەماڵەیە کوردی باشوورن و مەلا محەمەد ئەو راستیە باش رەچاو دەکا کە ئەو پایە پیاوی لێوەشاوەی گەرەکە، رای وایە کە دەبێ ئەو حاکمە لە بەریتانیاشەوە پەسەند بکرێت. من بێگومانم کە مەلا محەمەد بیر لە حەمدی بەگی بابان(٣٥) دەکاتەوە. دڵنیام کە ئەو لەم شارەدا پشگیری دەکرێت، پیاوە رووتدارەکان وا دەبینن کە نوێنەرێکی رۆشنبیرە و شایستەی نەتەوەکەیەتی لەگەڵ راوێژکارانی بەریتانیاش بۆ بەرژەوەندی هەموو چینێکی دانیشتوان بە تەبایی کار دەکات. ئەگەرچی شاری کۆیە هیچ پەیوەندیان بە شێخ مەحموودەوە نیە بەڵام دانیشتوانی کۆیە (بگوێرەی رای ئەو) وایان لا باشە کە پایە و شوێنی خۆیان لە کوردستان پێش هەموو شتێکی تر وەربگرن. مەلا محەمەد لە پێشڕەوی هەموو هۆشمەند و منەوەرەکانی ئەم شارەیە. من دڵنیام هەموو پیاوە ماقوڵەکانی لەگەڵ رای ئەو دەوەستن، بەڵام خەڵکە گشتیەکە (عامە) وەک مەلا محەمەد خۆی گوتی: بە زۆری بیریان پابەندی نانی رۆژانەی خۆیانن.

٣٥- حەمدی بەگی بابان (١٨٧٠ - ١٩٦٠) کوڕی محەمەد رەشید پاشا کوڕی سولەیمان پاشای بابانە، پیاوێکی لێوەشاوە روشنبیری بە توانای دەست رویشتوو بوو. دەرچووی کۆلیجی شاهانە بووە لە ئەستەنبوڵ و لایەنی ئازادیخوازانی گرتووە بۆیە لە سەردەمی سوڵتان عبدولحەمیدی دووەم خراوەتە بەندیخانە. لە جاڕدانی دەستوری ساڵی ١٩٠٨ بەردراوە و بۆتە نوێنەری کۆمەڵەی اتحاد و تەرەقی). لە بەغدا زۆربەی ناودارە کوردەکان لە ماڵی کۆ دەبوونەوە، موڵک و سامانێکی زۆری لە شاری حیلە و لە (حارثیە)ی بەغدا هەبوو کە لە باوکی بۆی مابۆوە.. باوکی محەمەد رەشید پاشا پیاوێکی هەڵکەوتەی شکۆدار بووە بۆیە بە (خدیوی پاشا) ناوبراوە. دوو جار بۆتە پارێزگاری حیللە و دواتر هی (منتفک تەعز و دیرە زوور) پاشان بۆتە والیی شاری

بەڵگەنامەی دووەم

ب- ١- رندل- کابتن کوی- هەروەها نوسراوێکی تر لەم کاپتنەوە بۆ ئەفسەری سیاسی لە هەولێر، بە ژمارە (٦٠٠٠)، تێیدا هاتووە:

تەواوکەری نوسراوی سەرەوە ژمارە (٥٠٠٠) لە ١٩٢٠/٣/٧. ئەم نووسینەی ژێرەوە تۆماری چاوپێکەوتنی دوێنێیە کە بۆ جاری دووەم لەگەڵ مەلا محەمەد ئەفەندی و جەمیل ئاغا کرا دەربارەی دوارۆژی بەڕێوەبردنی کوردستانی باشوور. دەمەوێ ئەوەش ڕۆن بکەمەوە کە دوەم گفتوگۆم لەو بەسەدا لە سەر پێشنیازی ئەوانەوە بووە، لە خۆیانەوە ئەم ئاخاوتنەیان پێشکەش کرد.

مەلا محەمەد گوتی: ئەو و جەمیل ئەم بابەتەیان زۆر لا گرنگە و هەردووکیان زۆر بێزاری خۆیان دەربڕی لە هەر ئەگەرێکی گەڕانەوەی وڵاتەکەیان بۆ حوکمی عوسمانی و گوتیان: ئەوان خۆشحاڵن لە شێوازی بەڕێوەبەرایەتی بەریتانیا بۆ ساڵانی داهاتو.. بەڵام ئەوەشی نیشاندا کە بەرهەڵستکاریەکی بچووک هەیە زۆربەیان لە مووچەخۆرە دەرکراوەکان و بێ کارەکان پێک دێن. لایان وایە کەم کردنەوەی ژمارەی فەرمانبەرانی بەڕێوەبەرایەتی نیشانەیەکی تەواوە کەوا حوکمی بەریتانیا بە نیازە تێکڕای کوردستان بخاتە سەر بەرژەوەندی خۆی. بۆ ئەوەی ئەو پروپاگەندە زیانبەخشە بەرپێچ بدرێتەوە و بۆ پتەوکردنی بەڕێوەبەرایەتی بەریتانی، مەلا محەمەد و جەمیل ئاغا بە توندی رایان سپارد کە پێویستە حاکمێکی کورد دەستنیشان

بەتلیس. حەمدی بەگ لێی رادەدیترا کار و باری سەربەخۆیی کوردستانی پێ بسپێردرێ. لە ١٩٢٠ دەچێتە سولەیمانی کە ئەوسا (مێجر سۆن) حاکم بووە، پاشان گەشتێک بە ناوچەی پێنجوین، هەڵەبجە، رانیە و پشدەر دەکا. کە ناهومێد دەبێ لەوەی ئینگلیز ماف بۆ کورد دیار بکەن بە یەکجاری خۆی لە سیاسەت دوور دەخاتەوە. حوکمەت دەست بەسەر زەویەکانی حارسییەدا دەگرێت بۆ شا فەصەل و لەبەرانبەر ئەو زەویانەدا پارەیەکی زۆر کەمی بۆ دەقرسێنن بۆیە پارەکە وەرناگرێت و بە ئاوارەیی لە (لەندەن) سەر دەنێتەوە.

بکرێت و گوتیان: وا پێویستە ئەو دەستنیشانکردنە بە هەڵبژاردن بێت، با ئەفسەرانی سیاسی بەریتانی حاکمی راستەقینە بن بەڵام دەبێ نوێنەری سەرەکی میللەت ئەو حاکمە کوردە بێت و ئەگەر لە هەر کاتێکدا کەمتوانایی لەو حاکمە دەرکەوت، دەبێ بە پیاوێکی لێوەشاوەتر بگۆردرێت. ئەوان قایل نەبوون لەسەر حوکمی ویراسی، بەلکو بەگوێرەی توانا بێ. (ئەفسەرە سیاسیەکە دەڵێ): لە مەلا محەدەم پرسی ئایا کێ لەو پایە بەرزە دەوەشێتەوە؟ و هەر وەک من چاوەنۆرم دەکرد وەلامی دایەوە: حەمدی بەگی بابان کە لەناو کورد لە هەموو کەسێک پتر بۆ ئەو پایە دەگونجێت و بە تواناترە، لە پاڵ ئەو هۆیانەی کە لە نوسراوەکەی پێشومدا (ژمارە ٥٠٠٠) باسم کرد، مەلا محەمەد گوتی:حەمدی بەگ پیاوێکی زۆر دەولەمەندەو ئەگەر پێویستی کرد دەتوانێ بە خۆرای خزمەت بکا.

جەمیل ئاغا گوتی: حەمدی بەگ ئەگەر بەبێ مووچە کار بکا ئەوسا فەرمانبەرانی تریش وەکو ئەو بێ مووچە ئیش دەکەن. مەلا محەمەد گوتی: ئەگەر بریاری دانانی حاکمی یەکەم درا هەڵبەت دانایی لەوەدایە پێشتر رای سەرۆکەکانی تریش وەربگیرێ.. هەروەها لە وەلامی پرسیارێکی مندا کەوا ئایا دەسەلاتی ئەو حاکمە پێشنیارکراوە تا کوێ بێت؟ مەلا محەمەد گوتی: باوەڕی وایە کە پێویستە ئەو پارێزگایانە بگرێتەوە کە دانیشتوانی حەز بکەن، و باوەڕی وایە کە حاکمەکەش لەسەر ئەم خاڵە قایل دەبێت.. پاش ئەوەی ئەفسەری سیاسی دەست نیشانی هەندێک لایەنی ئابووریی کرد، مەلا محەمەد گوتی: بە هەر جۆرێک بێت، بەغدا لە کۆنەوە مەڵبەندی بازرگانی بووە بۆ کوردستانی باشوور و وا دەخوازێ شارەکە هەر لەژێر بەرێوەبەرایەتی بەریتانیادا بمێنێتەوە. پاشان من لە هەندێک بابەتی رۆتینی دووام، ئینجا پرسیم داخۆ باوەڕیان وایە کە پێویست بەوە دەکا پرس و رای رەسمی لەگەڵ هەندێک لایەن و بەرەدا بکرێت و لەگەڵ هەندەکاندا نەکرێت؟ ئەوان گوتیان: وامان پێ خۆشەکە یاداشتنامەیەک بنوسرێت و ئەوان ئامادەن ئەگەر داوایان لێ

بکرێ هەموو شتێک بکەن بە مەرجێک کە نەگەڕێنەوە ژێر نیری عوسمانی.
فەساڵ گران وا لەژێرەوە یاداشتە وەرگێڕاوەکەیانە:
لە محەمەد عەبدوڵلا جەلیزادەوە:
محەمەد جەمیل حەوێزی زادە:
بۆ ئەفسەری سیاسی لە کۆیە (١٩٢٠/٣/٦)

لای هەموو کەسێک زانراوە کە بەریتانیای مەزن بەزەیی بە هەموو گەلێکدا دیتەوە ئەوانەی کە مەبەستیان لە خۆپاراستنە. هەروەها پاش جەنگی جیهانی، ئارەزووی حکومەت رووی لە خۆشگوزەرانی و ئارامییە و لە رێی دەزگای حکومەتەوە گەلانی بچووک دەتوانن ژیانی گەشاوەی دابین بکەن و لە چەنگ دەستدرێژی رزگار بن.. گەلی کورد هەمیشە ئارەزویەکی زیندووی بە بیر دادێ کە بە ئازادی شاد بێت، ئیتر جێی داخمانە کە لەبەر ناتەواوی پەیوەندی بەریتانیا بە شێخ مەحمود بەجێ هێنانی ئەم پێشنیارە دووا بخرێ. تا ئێستاش ئومێدی تەواومان هەیە کە رەوشتی دادپەروەرانەی حکومەت بەرژەوەندیمان دەپارێزێت و لە بەدی هێنانی ئاواتماندا یارمەتیمان دەدات و زۆر منەت بار دەبین ئەگەر حاکمێکی بێ لایەنی بەتوانا دابندرێ بۆ ئەوەی گەلی کورد بتوانێ شوێنی خۆی لە نێوان گەلانی پێشکەوتوودا بکاتەوە دەنا بە پێچەوانەی ئەوە، کیانی بچووکی کورد لەناو دەچێ بەڵام ئێمە بە برواوە هەست دەکەین کە بیرو باوەڕی (مبادئ) حکومەتی بەریتانیا لێ ناگەڕێ ئەم تەرزە شتە روو بدات.

پاشان یادداشتی نهێنی بە ژمارە (١س- ٤،١٥٥) لە ١٧ی تەمموز ١٩٢٠ نووسراوە:

لە ئەفسەری سیاسی هەولێرەوە بۆ حاکمی مەدەنی هاتووە کەوا:

کاتی سەردانم بۆ کۆیە دیتم حاڵی شارەکە هێمنە و باری سیاسیش باشە. مەلا محەمەد ئەفەندی حاکمی شەرع و جەمیل ئاغا جێگری حاکمی شارەکە

لەسەر دوارۆژی کوردستان وتوویژیان لەگەڵدا کردم. هی یەکەمیان قسەکەر بوو (مەبەستی مەلا محەمەدە- وەرگێڕ) بڕوام وایە ئەو پایەی هەرە بەرزیان دەنوێنێت و بەگوێرەی بەرژەوەندی بەریتانیاش ئەو لە هەرە باشەکانە و راکانی زۆر جیاوازی نەبوو لەوەی کە لە نامەکەی (رندل) دایە، ژمارە (٦٠٠٠- لە ٧ ئازار) کە لەگەڵ نامەکەی خۆمدا ژمارە (هـ- ١٣٣- لە ئازار ١٩١٠) بۆم ناردن.. ئەو دەستی بە ئاخاوتن کرد، باوەڕی وایە کە ئەندامانی ئەنجومەنی ئاشتی لە پاریس ئەوەندە بێهۆش نین کە ئەم راستیانە نەزانن:

ا- فیکرەی یەکبوونی کوردەکانی باکوور (واتە کوردەکانی تورکیا، وەرگێڕ) لە حکومەتێکی سەربەخۆدا، ئەمە فیکرەیەکی نابەجێیە.

ب- ئەگەر شتێکی چاوەڕوان نەکراویش روویدا و ئەگەر ئەوانە بەراستی حکومەتیان دامەزراند، کوردەکانی کوردستانی باشوور هەرگیز خەونی پێوە نابینن بە یەکبوون لەگەڵ ئەواندا...

هەروەها گوتی: خۆی و ئەو کەسانەی کە بە ناویان دەدوێ سەربەخۆییەکی تەواوی بۆ کوردستان ناخوازن، بەڵکو باوەڕیان وایە کە سەرپەرشتیکردنێکی بەریتانیا لەسەر هەمان شێوەی ئێستا کارێکی پێویستە...

هەردووکیان گلەیی و رقیان لە حکومەتی رووت و رەجالی عوسمانی دەبۆوە کەوا چەوسانەوەی گەلی خستبووە ئەستۆ، ئەوان هیچ حوکمێکی تریان پێ خۆش نەبوو، مەگەر ئێمە کوردەکان ناچار بکەین (ئەم ووتەیە هی ئەفسەری سیاسیە- وەرگێڕ) لەسەر قەبوول کردنی. بەڕای کوردەکان شتێکە کە شایستەی رەچاوکردنە. هەروەها پێویستە هەولێریش رێک بخرێت. من بە مەلا محەمەدم گوت کە دانیشتوانی هەولێر بە توندی بەرهەڵستی ئەوە دەکەن. ئەو رەدی دایەوە و گوتی: ئەوانە شتێکی وا نین چونکە دانیشتوانی ناوچەکە هەموویان کوردن. ئینجا گووتی: کوردستان لەژێر (ئینتیدابی) بەریتانیادا پێویستە لە ژێر حوکمی یەک سەرۆک بێت وەکو (حەمدی بەگ)ی بابان یان هەر پیاوێکی لێوەشاوەی تر. پێویستیشە سولەیمانی مەرکەز بێت یان هەولێر

یاخود هەر شوێنێکی تر کە ئێمە پەسندی بکەین. ئەو وادەبینێ کە ڕەواندوز بەر هەڵستی (حەمدی بەگ) ناکا مادام ئەو دەسەلاتی ئەوەی نابێ کە دەست لە کاروباریان وەردات چونکە ئەو سەرۆکێکی ڕەمزیە. هەروەها لەبارەی داواکاریەکانی بچووکتر مەلا محەمەد داوای دامەزراندنی نیسبەتێکی گەورەتری لە فەرمانبەرانی کورد کرد لە ناوچەکەدا. وا دیارە بەتێکڕایی ڕاکانی مەلا محەمەد رای ڕاستن، ئەگەر پێشنیارەکانی پەسند کرا لەوانەیە هەموو کوردەکان پێ ڕازی بن.....

شایانی گوتنە کە بەڵگەنامەکە نامەیەکی نهێنی تێدایە ژمارە (ص٢٨٠٧/١- لە ١٩٢٠/٨/٤) لە ئەفسەری سیاسی سلێمانیەوە ئاراستەی حاکمی مەدەنی کراوە و ئەوەی تێدا هاتووە:

بە پێی نوسراوتان ژمارە(٩٠٥١- لە ١٩٢٠/٧/٢٧) داوای لێبوردن دەکەم لە دواکەوتنی وەلامم، ئێستا دانەیەک لە نوسراوی ئەفسەری سیاسیم لە پێشە ژمارە (٤،١٥٥- لە ١٩٢٠/٧/٢٠) کە پشتگیری ڕاکانی ئەفسەری سیاسی هەولێر دەکات.

من لە دەرفەتێکدا ڕەنگە بە شێوەیەکی سەرپێیی لەگەڵ موفتی هەولێر بدوێم، باوەڕم وایە ئەو لە پشتگیرانی مەلا محەمەدە و خاوەن قسەی خۆیەتی. مەلا محەمەد شتێکی ڕاستی گوت کە توانای یەکگرتنی کوردەکانی باکووری بەدوور خست کاتێک کە گوتی: بە هەر بارێک ئەو یەکگرتنەش ببێ باشوور خەون بە چوونە پاڵیانەوە نابینێ.. ئەوەش ڕاستییەکەیەتی و لە یادداشتەکەمدا (ب- ٢٧٠٧، ١/١)، لام وایە کە منیش هەمان ڕای مەلا محەمەد ئەفەندیم دەربڕیوە لە بارەی گۆڕانی شێوەی بەڕێوەبەرایەتی ئێستادا بە گەڕانەوە بۆ دواوە دادەندرێت و بەبڕوای من پێشنیارەکانی دەربارەی حەمدی بەگ لەچاو هەموو پێشنیارەکانی دیکە باشترە کە تا ئێستا دراون.. بۆ ئەوەی چەک لە خاوەن پڕۆپاگەندەکان دامالین، من بڕوام وایە ئێستا یان دواتر هەندێک هەنگاو لەم بابەتەدا پەسند و لە باوە هەرچەندە ئەو پاڵێوراوە واتە

(حەمدی بەگ) خۆی لە سەرۆکێکی رەمزی زیاتر نابێ، ئەم پایەیە پێویست بە لێ وردبوونەوەیەکی زۆر دەکات چونکە دەبێ ئێمە هەوڵ بدەین ئەم خاڵانە بەدی بێنین:

أ- ئارەزوومان لە دامەزراندنی بەڕێوەبەرایەتێکی لێهاتوو..

ب- هەندێک کەس وا دەبینن کە بەڕێوەبەرایەتێکی بەردەوام ئەوەیە کە توشی ئاژاوە نەبێت.

ج- شەخسی پاڵێوراوەکە خۆی..

د- چۆنیەتی بەرهەڵستکارەکان لەو بەڕێوەبەرایەتیەدا، بەتایبەتی وەک ئەوانەی لە شارەکاندا لە رووی بەڕێوەبەرایەتی بەریتانیا رادەوەستن.

من لەگەڵ رایەکانی مەلا محەمەد رێک دەکەوم و ئەگەر ئێمە راستبین و راستگۆبین دەبێ لایەنەکانی ئەتنی و ئەنتنۆگرافی (واتە زانستی رەگەزناسیی مرۆڤی) لەسەر دانیشتوان پەیڕەو بکەین. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە هەندێک ناوچەی تر بخرێتە سەر ئەو بەڕێوەبەرایەتیە. لە لایەکی دیکەوە، ئەگەر ئەم پلانە پەسند کرا، ئەوسا دەبێ بزانین کە کارێکی عەمەلی نیە کوردەکانی دزەیی بخرێنە سەر، بەڵام دەکرێ شوێنی دیکە لە ناوچەکانی تردا وەکو ناوچەی (شوان) بخرێتە سەر ئەو بەڕێوەبەرایەتیە. لەوانەیە بێمەوە سەر ئەم باسە بەڵام پێویست نیە ئێستا بەدرێژی لەسەری بڕۆم.

مەلای گەورە و شێخەکان

بۆ راستی دەبێ ئەوە بڵێین کە مەبەستی مەلای گەورە لە بەربەرەکانێی شێخەکان بۆ مەبەستی تایبەتی خۆی نەبووە بەڵکو لە بیروبڕوایەکی پتەوی پڕ زانیاری نەتەوە پەرستی کوردایەتی بووە بۆ نەهێشتنی خورافات و بیری چەوت و زیان بەخش. ئەو سەیری ئاسۆی بەرفراوانی چارەنووسی کوردی کردووە. ئەم هەستەش لە دڵیدا بە قووڵی جێگیر بووە کەوا دیاردەی دەرویشی و شێخ پەرستی شتێکی ترسناکە و هەرگیز لەگەڵ ئامانجی دوارۆژی گەلی کوردی هەژار ناگونجێت چونکە شێخەکان لەو هات و بات و گێرەشێوێنیەی خەڵکی کوردەواری تەنیا پایە و دەسەڵاتی خۆیان رەچاو کردووە دژی خوێندەواری و رۆشنبیری و پێشکەوتن و دژی هەر جوڵانەوەیەکی ئازادیخوازی.

وەک باسمان کرد جەلیزادە مەلایەکی ئاسایی نەبووە کە دوعاخوێنی نێو مزگەوت بێت و گوێ نەداتە باری کۆمەڵایەتیی خەڵکی رەش و رووت، بەڵکو وەک حاجی قادری شۆڕشگێڕ هەمیشە بیری لەوە کردۆتەوە چۆن بتوانێ نەتەوەکەی بەرەو دنیای گەشی ئازادی و سەرفرازی ببات و خەونی بەوەوە دیووە داخۆ کەی دەبێ کوردیش وەک گەلانی تری جیهان لە خەو راپەڕن و ئازاد و بەختەوەر بن و لە کۆت و ستەم و ژیانی ژێردەستی و چەوسانەوە رزگار بن. جا لە پێناوی ئەو ئاواتە بەرز و پیرۆزەوەدا تووشی گەلێ کێشە و ناکۆکی و ململانێ هاتووە.

مەلا سدیق ی مەلا ساڵح کە خەڵکی تەقتەقە بوێ گێڕامەوە گوتی: رۆژێک مەلا تەهای بالیسانی کە ئەوسا یەکێک بووە لە مریدە دڵسۆزەکانی شێخ عەلائەددینی بیارە، هاتە مزگەوتی (مەلا جامی) لە کۆیە. میوانی مەلا سادقی مەلا ئەحمەد بوو و پێش نانی نیوەڕۆ رووی لە مەلا سادق کرد، گوتی: حەز دەکەم شتێکی وا بکەیت چاومان بە مەلای گەورە بکەوێت.. مەلا سادقیش گوتی خێرە بۆچی دەچیە لای؟ گوتی: بە نیازی شەڕ کردن دەچم

پایەی شێخ و مەلای لەگەڵ یەکلا بکەمەوە.. مەلا سادق گوتی: گەر بەقسە و ڕای من دەکەیت خۆت تووشی مەلای گەورە ناکەیت، توانا و دەسەڵاتی ئەوت نیە، پیاوی باش بە.. گوتی منیش وەک ئەو مەلام مەیدان مەیدانی حەدیس و ئایەتە، تۆ هەقت نەبێ، لەمن مەترسە و دەشم بینی..

مەلا سادق زۆر هەوڵی لەگەڵ دا بەڵام کەڵکی نەبوو و ناچار بۆ ئەم مەبەستە نامەیەکی بە فەقێیەکی خۆیدا نارد. مەلای گورەش لەژێر هەمان نووسراودا رایگەیاند کە پاش نوێژی عەسرێ بفەرموونە دیوەخان. لە کاتی دیاریکراودا من و مەلا تەها و مەلا سادق هەرسێ چوینە خزمەتی، زۆری ڕێزلیناین و چەند جارێک دووپاتی بەخێرهاتنی لێ کردین، مەلا تەهاش هاتە قسە و گوتی: مامۆستا هەندەمان بەخێرهاتن لێ مەکە چونکە من بۆ شەڕ هاتووم.. مەلای گەورەش زەردەخەنەیەکی گرت و گوتی:

- جا مەلا پیاو لە ماڵی خۆی شەڕێ دەکا؟

- بەڵێ قوربان من هەر بۆ ئەوە هاتووم.

جەلیزادە لەسەرخۆ پێی گوت: دەکرێ بزانم شەڕی تۆ لەسەر چیە؟

- قوربان لەم دووایادا لە خەڵکیم بیستووە کە جەنابت بە شیعر هەجووی شێخ و مەشایەخت کردووە!! هەرچەندە بڕواش ناکەم، ئەم تەرزە شتە لە ئێوە ناوەشێتەوە.

مەلای گەورە کە گوێی لەو قسەیە بوو قومێکی درێژی لە جگەرەکەی دا، باری دانیشتنی گۆڕا، دەم و چاوی سوور هەڵگەڕا و تەواو ڕوخساری تێک چوو. پاش کەمێک بێ دەنگی ڕووی تێ کرد و گوتی: فەقێ تەها ئایا تۆ قورئانت خوێندووە؟

ئیتر مەلای گەورە کەوتە گیانی وەک کانیە ئاوێکی پڕ شەپۆل لێی دەربۆوە، پەیتا پەیتا شێوەی بارانی بەهار ئایەت و حەدیسی بەسەردا باراند، لەوێشەوە هاتە سەر گوتەکانی ئیمامی حەنەفی و شافعی و هەمووشی لەبەر بوو، سەیری هیچ کتێبێکی نەدەکرد.. مەلا تەها کە گوێی لەو هەموو ئایەت و

فەرمووده و بەڵگە و فەساحەت و رەوانبێژیە گرت بە دەنگی کاریگەری مەلای گەورە، بەجارێک حەپەسا، یەک قسەی پێ نەکرا و هەرچی لەوێش دانیشتبوون دەنگ و جوڵەیان لێ برا، کەس زاتی ئەوەی نەکرد نوقەی لێوە بێت. کە هەڵستاین، مەلای گەورە تا دەرگای دەرەوە بۆ بەرێکردنمان هات، مەلا تەها ئاورێکی بۆ پشتەخۆی دایەوە پاشان بە هەردووک دەست ردێنەکەی خۆی گرت و گوتی: تف لەو ردێنە، توخوا ئێمەش مەلاین توخوا ئێوەش سەرو تفێکی لێ بکەن.. مەلا سادقیش گوتی: مەلا پێم نەگوتی؟

سەردەمێک دەروێش و سۆفی هەقە لە دەوروبەری کۆیە پەیدا ببوون شەو تا بەیانی خەریکی های و هۆیی و دەف لێدان دەبوون، لە جیاتی ئەوەی بیر لە دووا کەوتویی و پەرێشانی خۆیان بکەنەوە کەوتبوونە گێژاوی سەر لێ شێوانی حایی و حۆیی و هەرا و هەڵپەی دەروێشایەتی. جا دەبێ جەلیزادە لەو بارودۆخەدا چ هەڵوێستێک بنوێنێت؟ ئەگەر بێ دەنگ بوەستێ، ئەوسا ئەو تەرزە بیروباوەڕە پووچە وەک نەخۆشیەکی کوشندە پەرەبستێنێ و بکەوێتە گیانی نەتەوەکەی. بێگومان مەلای گەورە کە خاوەنی هەست و هۆشێکی پڕ سۆزی کورد و کوردستان بووە نەیتوانیوە چاوپۆشیان لێ بکات. لێیان هاتە مەیدانی خەبات وەک کێوی سەختی سەرکەش روو بەڕوویان وەستا و لە پێناو ئەوەشدا گیانی خۆشی خستۆتە مەترسییەوە. جەلیزادە لەم بارەیەوە بەسەرهاتێک(٣٦) دەگێڕێتەوە دەڵێ:

سەر لە بەیانی زستانێکی سارد لە سەر حەوزی مزگەوت دەستنوێژم تازە دەکردەوە، کتوپڕ دێوانەیەک وەک غوول لێم پەیدا بوو کوتەکێکی سەرخریشی لە پشت خۆیەوە گرتبوو گوتی: مەلا تۆ گوتوتە پێغەمبەر لە حەزرەتی غەوس گەورەترە؟ لەو دەمەدا کەس دیار نەبوو، تەنیا بووم، ناچار تا توانیم بە دەنگی بەرز وەڵامم دایەوە گوتم: لە کێت بیستووە؟ جا چۆن باوەڕدەکەیت؟ خۆ لە منت نەبیستووە؟ تا فەقێیەکان بە دەنگمەوە هاتن منیان رزگار کرد و ئەویشیان لە

٣٦- دیوانی مەلای گەورە - چاپی کوردستان.

حەوزی ئاوە ساردەکە مەلەپێ کرد!!

جا وەک گوتمان بەرەنگاریی دژ بە شێخەکان بۆ بەرژەوەند و ئارەزووی تایبەتی خۆی یان لە رووی رقایەتی و ناحەزیی نەهاتووە چونکە سەیر دەکەین دۆستایەتی لەگەڵ چەند شێخێکی زانا و بەرێز و ناوداری سەردەمی خۆی هەبووە بەتایبەتی لەگەڵ شێخ تاهیری (هەلەجە) تێکەڵاوی خزمایەتی و هاموشۆیەکی بەردەوامی برایانەیان لە نێواندا هەبووە. هەروەها حاجی مەلا عەبدوڵای باوکیشی زۆر دۆستی کاکە ئەحمەدی شێخ بووە و نامەیان لەگەڵ یەکدا هەبووە و بە هەمان شێوە لەگەڵ شێخ عەلی تاڵەبانی.. پێویستە بگوترێ کە ئیمرۆ گەلێک گەنجی رۆشنبیر و نەتەوە پەروەر لە بنەماڵەی شێخەکان هەڵکەوتوون و بە گیان و دڵ خزمەتی نەتەوەی کورد دەکەن و لەسەر بیرو رای مەلای گەورەن کە هەر زانیاری و زانستە گرەوی سەرکەوتن و پێشکەوتن دەباتەوە. دڵنیاشم ئەوانش دەسەلمێنن کە زەرگ و نوشتە و کوشتەک و حای و حووی دەروێشان هۆی و ماڵوێرانیی نەتەوەی کوردە.

مەلای گەورەو
جەژنی نەورۆز

نەوەی ئەمڕۆ دەزانن کە نەورۆز نیشانەی سەربەرزی و نەبەردی و سەروەری نەتەوەی کوردە، جەژنێکە لە دێرین زەمانەوە نەوە لەدووای نەوە هەموو ساڵێک بە شانازیەوە یادی کردۆتەوە. کورد بە جەژنێکی راستەقینە و پیرۆزی زانیوە، ئاهەنگ و زەماوەندی بۆ گێڕاوە. جا ئەوەش ئەگەر لەوە هاتبێ کە کاوەی دلێر بە شۆڕشێک هەستابێ تاج و تەختی زوحاکی زۆرداری سەرەوە ژێر کردبێ، یان ئەگەر نەورۆز پێشتریش هەر هەبووبێت و بەرگی جاویدانی و نەمری پۆشیبێت، پاش داهاتنی ئیسلامیش نەورۆز هەر کراوە بە جەژن و بە چاوی پڕ لە رێز و پیرۆزیەوە سەیر کراوە. مەبەستم لێرەدا ئەوە نیە باس و بەسەرهاتی نەورۆز لە رووی مێژووییەوە بکەم چونکە زۆر لە نوسەر و ئەدیبان لێی دواون و لێکۆڵینەودیان لەسەر کردووە. تەنیا نیازم لێرەدا ئەوەیە هەندێک رووداو و هەڵوێستی ناحەز و کۆنەپەرستانەی هەندێک کورد دیار بخەم کە تا ئەم دووایەش بەربەرەکانەی نەورۆزیان کردووە دژی وەستاون و بە چاوی گومان و ئاگرپەرستی سەیریان کردووە. با دوور نەڕۆین، لە چل و پەنجاکاندا نەک هەر مەلا و شێخ و حاجی بەلای نەورۆزەوە نەدەبووایە بچن بەڵکو بازرگان و کاسبکاریش بە شتێکی نابەجێ و گوناحیان داناوە.. دێتەوە یادم لە چلەکاندا بە بۆنەی نەورۆزەوە کۆمەڵە قوتابیەکی هەرزەکار بە سەرپەرشتی هەندێک رۆشنبیری کورد بە نهێنی چووین لە قۆنگرێ[٣٧] بەرامبەر باغەکانی ئۆمەرخوچان چای و هەندێک خواردەمەنیمان برد لەنێو مێرگ و گوڕێکی سەوز لە دەورەی ئاگرێکی مەشخەڵ بەرز دەستمان بە شایی شێخانی و هەڵپەڕکێ کرد لەگەڵ ئاوازی پڕ سۆزی گۆرانی نەورۆز و هەندێک سروودی نیشتمانی. تا نزیک ئێوارە ئاهەنگی نەورۆزی خنجیلانەمان بردە سەر و بە هەستی پڕ شانازی و خوێنی گەرمیی لاویەتی بەرەو شار بوینەوە. ئەوەشمان لای کەس و کارمانەوە نەدرکاند. دوای ئەوەش ساڵی

٣٧- قۆنگر: کۆمەڵە تاوێرە بەردێکی شاخاوییە لە شوێنێکی بەرزە دەنوڕێتە باغەکانی ئۆمەر خوچان لە کۆیە.

١٩٤٨ ئەوسـا قـوتابی خوێندنگای مـامـۆسـتـایان بووم لە هەولێر لە لایەن پارتە نیشتیمانیەکانەوە بڕیاری سازدانی ئاهەنگی نەورۆزیان دا، دەرەنجامی بڵاوبونەوەی ئەو بڕیارە هەولێر بەجارێک خرۆشا و هەر خوێندکـار و لاوی کوردپەروەر بوو وەک هەنگ لە هات و چۆ و گەرمەی کاردا بوو. لە لایەکی تریشەوە بەردیەک لە پیـاوانی ئاینیی کـۆنەپەرست پێک هاتبوو کـەوتنە بەربەرەکانی و خۆ ئامـادەکردن بۆ پووچەڵ کـردنی ئاهەنگی نەورۆز جـا هەر دەروێش بوو بە خـۆی و دەف و زەرگ و شـیـرەوە دەیپـرمـاند و دەینەڕاند. کـار لەوەدا نەما و هەردووک لا کەوتنە خۆیان تا توانیـان لایەنگر و هاوبیـری خۆیـان هێنـایە مـەیدان روو بەڕووی یەکـتـر بووین. بەرەکـەتدا دزدییەکان کاری مەردانەیان نیشـان دا، زۆربەی کوڕی ئازا و قوتابی و خوێندەواریان بەخۆیـان و خەڵکی دێیەکانیانەوە ووڕوژانە ناو شار. ئەوەش ئێمەی پشت ئەستوور و وردبەرز کرد. کاتێک میری سەیری کرد مەسەلەکە گران دەوەستێت بڕیاری دا لێی بگەڕێن نەورۆز لە دووری شاردا بکرێت. شوێنی ئۆردووگای ئێستایان بۆ تەرخان کرد، هێزێکی زۆری پۆلیسش بۆ پارێزگاری و ئاسایش داندرا. ئیتر بەشداربوەکان کە زۆربەیان گەنجی نیشتیمان پەروەر و خوێندکاری هۆشمەند بوون بە شێوەی ئەڵقە ئاهەنگی جـەژنی نەورۆزی پڕ شـانازیمان سـازدا.. جـا دەتوانم بڵـێم یادکـردنەوەی جەژنی نەورۆز ببوە بەشێک لە تێکۆشان و خەباتی سیاسی گشت رۆشنبیر و رۆڵەی هۆشـیـاری ئەوسـای کـورد، بەربەرەکـانێ و بەرەنگاربوونی بەردەوامـیـان دژ بە پڕوپاگـاندە و رای چەوتی ناحـەزانی نەورۆز بوو، و لە ئەنجامی ئەو هەوڵ و تەقـەلا سەختـەدا بوو نەورۆز، ئەم شێوە گشتـیـەی ئێستای بە خۆیەوە گرت و خۆی سـەپاند کەوا جەژنێکی راستەقینەی هەموو کوردێکە.

با وەچەی ئێـسـتـامـان رادەی بە جەرگی و نەبەردی هەڵوێستی مەلایەکی ئاینی عـەمـامـە بەسـەر رەچاو بکات و، بە بار و تەرازووی ئەوسا بزانێ کە مـەلای گەورە چەند بیر فراوان و گیـان شۆڕشگێڕانە بـووە و چۆن دلێرانە لەو کاتەدا هـاتۆتە مەیدان و پەردەی تـەمـاوی لەسـەر پاک روخسـاری نەورۆز لاداوە. گـوێی نەداوەتە تـانەو توانجی کـۆلکە مـەلا و پیـاوانی نەفـام، بە بۆنەی نەورۆزەوە روو بەڕووی خەڵک و حەشاماتی شاری کۆیە راوەستاوە. ئەم ووتارە جوانەی سـاڵی ١٩٣٨ لە بەر دەرکی سەرای کۆیە خوێندەوە.

دەقی گوتارەکەی مەلای گەورە
لەسەر نەورۆز

ئەمرۆ رۆژێکە پڕ نوور، دونیا مالە مالە لەسرور، ژاڵە ئەدردوشێتەوە لالە دەگەشێتەوە دار و درەخت دەپشکون، بەرو سەمر دەردەکەون فەلەک وەک خێودتی زبر جەدی هەڵدراوە، زەمین کەوای ئەتلەسی سەبزی گوڵگولاوی لەبەر کرا، ئافتابی عالەم درەخشانە، خورشیدی خاوەر بە ئەشیعەی زەهەبی زەڕ ئەفشانە، نزیکە بڵێم ئەرز و سەما کەوتیتە رەقس و سەما، ئەمە چ باس و خواسە چ ئەسەرە چ خەبەرە؟

بەڵێ بەڵێ ئەمرۆ رۆژی مرادە، نەورۆزی گەلە، حەقە رۆژی زۆر موبارەکە، ئەودڵی بەهارە، یەکی ئیعتدالی لەیل و نەهارە، جەژنە جەژنی ئۆمەتە، جەژنی مەحەبەت و ئولفەتە.

دووشەممە ٢١ ئازار ١٩٣٨

جەلیزادەی زاناو ئەدیب

وەک گوتمان مەلای گەورە تا ساڵی ١٩٢٨ بە قازیەتی مایەوە، پاش ئەو مێژوە بە یەکجاری لە کار و فەرمانی میری دوورکەوتۆتەوە و هەموو کاتی خۆی بە دانانی کتێب و خوێندنەوە و شیعر و دەرس گوتنەوە بەسەر بردووە بە رادەیەک کە لە شەو و رۆژێکدا ١٦ سەعات خەریک بووە. جەلیزادە هەرچەندە لە زووەوە ناوبانگی زانیاری پەرەی سەند و بە مەلایەکی گەورە و نیشتمان پەروەرێکی دڵسۆز لە هەموو کوردستاندا بڵاو ببۆوە بەڵام لە ساڵی ١٩٣٠ بە تەواوی گەیشتە پایەی فەیلەسوف و زانایەکی بێ مانەندەوە و بەری کۆششی چل ساڵەی ژیانی لەو مێژووەوە بەجارێک هاتە بەر و هەمو سنوورێکی تێپەڕاند. ئەگەر بێتو کتێبەکانی کوردی و عەرەبی چاپ بکرێن لە ٢٠ هەزار لاپەڕە کەمتر نابن. بە زمانی عەرەبی ئەم کتێبانەی داناوە:

* المصقول في علم الاصول.
* الكلام الجديد.
* القائد في العقائد.
* ابهى المأرب في اثبات الجوانب.
* كشف الاستار في مسألة الاختيار.
* الالة و الطبيعة والعقل والنبوة.
* ضياعان عظيمان.
* المشاهد على طراز المقاصد والموافق.
* رسالة في حقيقة الاسلام واخرى في حقيقة الايمان.
* المعجزات والكرامات.
* الاشخاص الستة.
* الحدس سلم الارتقاء.
* غايتي واملي في علمي وعملي.

بەڵام جێی داخە کە لەو هەموو کتێب و بەرهەمە زۆرانە بەشێکی کەمیان لە چاپ دراون.. بەرهەمەکانی بە زمانی کوردی ئەمانەن:

١- دیاری مەلا محەمەد (دیوانێکی شیعرە لەبەشی (جەلیزادەی شاعیر) لێی دواوین).

٢- عەقیدەی ئیسلام.

٣- موجەدید- نوێ کەرەوە.

٤- هەر سێ بەشەکانی قورئان لەژێر ناوی « تەفسیری کوردی لە کەلامی خواوەندی». بەشی یەکەمی لە ساڵی ١٩٦٨ لە ١٦٤ لاپەڕەدا لە لایەن نەجیبە خانی کچی لە چاپ دراوە و بەشی دووەم لە ساڵی ١٩٧١ لە (٢٧٧) لاپەڕەدا هەر لە لایەن خوشکی ناوبراودا چاپ کراوە.

جا ئەگەر بمانەوێ پایەی مەلای گەورە لە بارەی ئاینی ئیسلامدا بزانین دەبێ هەر یەک لەم بەرهەم و کتێبانەی کە باسمان کرد لە لایەن شارەزایانەوە هەڵسەنگێندرێن و لێکۆڵینەوەیەکی فراوانیان بۆ بکرێ چونکە وەک گوتمان نابێ جەلیزادە تەنیا بە چاوی شاعیرێک سەیر بکرێت بەڵکو دەبێ ئەوە بزانین مەلای گەورە لە زانا هەرە بەرزەکانی ئاینی ئیسلام دەژمێردرێت و لەبارەی فەلسەفە و شەرع و تەفسیر و فیقە (زانستی دینی) و خاوەنی رای تایبەتی خۆی بووە و لە رێڕەوی چاولێکەرەیدا نەڕۆیشتووە، جێگەی راستەقینەی خۆی بەنیسبەت کۆن و نوێ و سەردەمی خۆیەوە دەست نیشان دەکرێ. لە یەک لە دۆستانی مەلای گەورەم بیستوە گوتوویەتی: خۆزیا من و (جەمالەدینی ئەفغانی و محەمەد عەبدە) قەدەر کۆی کردباینەوە تا پێکڕا دەستووری ئاینی ئیسلامیمان بە شێوە راست و پاک و پیرۆزەکەیەوە داڕشتبایە و لە ناو موسڵمانان بڵاومان کردبایەوە.. جا بە پێی هەڵسەنگاندنی بەرهەمەکانی مەلای گەورە دەتوانین نرخی راستەقینە دەدرێ بەو زانا مەزنە کوردەوە. بێگومان ئەم کارەش دەکەوێتە ئەستۆی شارەزایانی سەر بە قوتابخانەی ئاینی.

جەلیزادە لە ٢٣/٢/١٩٤٣ ئەم نووسەراوە عەرەبییەی لەسەر شێوەی مەقاماتی (بدیع الزمان) و (حریری) داناوە.

كل مافي الكون

كل مافي الكون وهم او خيال او معكوس فى المرايا او الظلال، ادى بي الخيال وسار بي الى الاودية والتلال والسهول والحقول والغابات والبحيرات والجبال، فاذا انا قبالة جبل يتلألأ منه النور، الا وهو جبل الطور، طور سيناء، جبل التجلى والثناء والسناء فاخذتنى صعقة كصعقة موسى اذ تجلى ربه للجبل فجعله دكا دكا. فلما افقت قلت سبحان الله العظيم كانى ارى طيف سيدنا موسى الكليم يصعد الجبل لميقات ربه المعلوم وكان ثلاثين ليلة ويقول سبحانه و اتممناه بعشر، فتم الميقات اربعين ليلة فتذكرت امرا غريبا وشيئا عجيبا اذ الشيء بالشيء يذكر، مرتبى من السكر فى كل شهر على عدد ميقاته الاصلى فهل فى الامكان ان يتم بعشر. والتجأت من اليد البيضاء ان يذكر حالي وما خطر ببالي عند خالق البشر وجاعل السكر من القصب والجودر وبعد تامل وتفكر وتحير، نادانى الضمير: اذهب الى قايمقام بلدك السيد محمد البشير[٣٨] فان عشرة كيلوات عنده يسير وانه على ذلك بلا شك لقدير.. نزل فى قلبي هذا الايحاء كانه منّ السماء، اوحلوى السكر يصنع فى الموصل الحدباء، فعندما اتاهب لاذهب اليه واعرض حالي عليه وابين لجنابه المغوار وانا اعتدنا شرب الشاى اناء الليل واطراف النهار، فاربعين كيلوا يكفينا بنوع من الاقتصاد وشئ من الشح مع الضيوف والزوار الامجاد. فاذا بناد ينادي ان السكر يوزع على النفوس سواء فى ذلك الشريف والوضيع والعاكف والباد. فاسكرنى النداء، يا اله السماء ما هذا النداء المنحوس والامل المعكوس، فمرتبى يتنزل الى خمسة عشر كيلوا والنصف حسب دفتر النفوس، فما التدبير، الا هي الدبير. بينما انا والهان وحيران فاذا بدا لي اصوات رسل يتهيون وعلى النظم العسكرى يمشون ويقولون فى ذلك البيداء: الحنطة الحنطة الحنطة.. فقلت ماهذه البلوى، اليس الله انزل عليهم المن والسلوى، فلا من لديهم ولا سلوى، يريدون زيادة على هذه النعمة العظمى فى هذا القفر، ما تخرج

٣٨- محمد البشير: ئەوسا قایمەقامی كۆیە بووە.

لهم ارض مصر من الفوم والقثاء والعدس والبصل وغيرها من الحبوبات المقدسة في ذلك العصر. انهم لفي خسر، اما علموا مانحن فيه من العسر، لا حنطة ولا شعير ولا عدس ولا بصل ولا دبس ولا عسل، لا لحم ولا دمص ولا حمص ولا دخن ولا الى ماشاء الله ونيران الحرب لاتزال تلتهب بشره[٣٩] في الغرب. معيشة الشرق الشقي والحشرات الفتاكات للزرع فهناك الحرث والنسل والزرع والضرع ومع كل هذا فنحن في وقار واصطبار، لا نتزعزع انما نتضرع الى الله ان يرحم الضعفاء ويفرج عن الفقراء وان يطفيء نار الحرب ويمن بالامن والامان والسعة والدعة والراحة على الشرق والغرب ويجعل من عامنا هذا في كل حبة سبع سنابل وفي كل سنبلة مائة حبة، و يضاعف لعباده انه رؤوف رحيم، جواد كريم. فقال قائل منهم: لاتضحكوا منا ولاتفتخروا علينا، لكم ملاذ و ملجا و عباد، حكومة ساهرة، فوجوهكم ناضرة الى الاء الحكومة ناضرة هذا متصرف لواء اربيل السيد النبيه النبيل الساعي لدفع الكروب محبوب القلوب الا وهو مصطفى من ال يعقوب وهذا قايمقام بلدك الاديب الدبير الممتاز بحسن الادارة و صائب التفكير افلا يكفيكم انه البشير، لعمري انه جدير بالثناء و التقدير، يرحم الصغير و يوقرالكبير. يتجاهد لاطعام البائس الفقير فقلت: نعم نعم صدقت و بالحق نطقت، لكن اذهب الى حضرته وحدي ام مع الذين نصيبهم عندي.. فتوجهت الى مقامه الكريم، مقتديا بسيدنا الكليم، سلام قولا من رب رحيم، فحياني احسن تحية و قابلني بغاية الاحترام و التجلة فعرضت له حالي و مابدا لي في خيالي، فقلت: و انا جليزادة، اطلب منك الاصل والزيادة.. فقال: اما الزيادة فمستحيلة و اما الاصل فيحتاج الى شيء من الحيلة، وقد قال خالق الصورة و الهولى لسيدنا موسى خذها ولا تخف سنعيدها سيرتها الاولى فشكرته على ذلك جزيل الاحسان و قلت: فليكن نصيبي من السكر كالايمان عند ابي حنيفة النعمان، لا يقبل الزيادة و النقصان.. فرجعت الى اهلي و انا مستبشر فرحان لا كرجوع موسى الى قومه وهو غضبان والله المستعان و عليه التكلان.

٣٩- مەبەستی جەنگی جیهانیی دووەمە ١٩٣٩-١٩٤٥.

ئەمەش لەبەرهەمە ئەدەبیە بەهادارەکانی جەلیزادەیە رۆلەو نەوەی ئەمڕۆش دەتوانێ سودی لێی وەربگرێ تا چەواشەی بیروڕای چەوتی خەرافات نەبن.

فڕی فڕی قەل فڕی[٤٠]

ئینسان بە گەورەیی ئەگەر ئەحوالی منداڵی لە یاد بێ قیاس لە حالەتی گەورەیی بکات، فەرقێکی زۆر سەیر دەبینێ. گەر بەچاوی دڵ تەماشا بکات دەزانێ ئەو فکرەی کە لە ئەساسی منداڵی هەیبوو زۆر پاک و زۆر چاک بوو، ئەمما بە تەربییەی باوک و دایک و سائیری قەوم و قیلە، فیکری فیتڕی (فطری)[٤١] لێ گۆڕا.

لە یادمە بە منداڵی گەمەمان دەکرد (فڕی فڕی قەل فڕی) چەند منداڵێ دەورەمان لێک دەدا، یەکێک ناوی چەند تەیرێکی دەهێنا، لەگەڵ ناوەکە منداڵەکان دەستیان بەرز دەکردەوە. لەو میانە ناوی چشتەکی هاتبا کە نەفڕی، ئەوەی دەستی هەڵبڕیبا تێدەکەوت. ناوی ئەم چشتە نەختەک وێچو بوو لەگەڵ ناوی تەیرەکی بۆیە ئەو منداڵی کەمی لەبەریا لێ تێکدەچوو. مەسەلا دەیگوت (فڕی فڕی کەو فڕی)، (فڕی فڕی کۆتر فڕی)، (فڕی فڕی کۆتک فڕی) ئەوەی دەستی بلند کردبا تێدەکەوت، منداڵەکان پێی پێدەکەنین و گەپیان پێ دەکرد.. (فڕی فڕی قازی بازی فڕی)، (فڕی فڕی قاز فڕی)، (فڕی فڕی قاضی فڕی). یەکێ تێ دەکەوت، چەپڵەیان بۆ لێ دەدا و قەشمەریان پێ دەکرد.

هەروەها ئەو منداڵانە بە فکری فیتڕیی خۆیان فەرق و تەمییزێکی باشیان هەبوو، چی دەفڕێ، چی نافڕێ، چۆن دەفڕێ، بە چی دەفڕێ، بە چاکی دەیانزانی، ئەمما لەپاش گەورەبوون فیکر و هۆشی قەوم وەرگرتن دەبینین

٤٠- ئەم دەقە دەقی ئەسڵیی نووسینەکەی مەلای گەورەیە کە بە شێوازی ئەو سەردەمەی خۆی تۆماری کردووە. گەنجەکان دەتوانن بەراوردی لەگەڵ شێوازی هاوچەرخدا بکەن.

٤١- واتە زگماکی، سروشتی.

فەرقێکی گەورە هەیە بە جارێ ئیش سەرەوبن بووە. ئیمان بە کەرامەت فکری فیترِی بە تەواوی گۆڕیوە، مەسەلا بە هیمەتی شێخی (فرِی فرِی کەر فرِی) دەبێ دەس بەرزکەی. (فرِی فرِی شێخ بۆخۆی فرِی) دەست بەرزکە، هەی هاوار بۆ خاتری خوا بۆ خاتری پێغەمبەر چۆن دەست بلّند بکەم؟! ئەو کەرە گوێ درێژە، ئەو شێخە سەر زلەی ورگ پانەی مل ئەستورە چۆن دەفرِێ؟! ئیتر خانە وێران، تۆ ئیمانت نیە، کافری، زەندیقی، لە دین دەرچوویی، نازانی شێخ خۆشەویستی خودایە؟ ئەمە کەرامەتی ئەولیایە، تۆ نەتبیستووە لە مەلایانی موتەبەحیر کە کەرامەتی ئەولیا حەقە، ئەوی لە خوا بخوازی بۆی دەکات، دەست هەلّبرِە! برام لازم ناکات ئەوی خۆشەویستی خودای بی بفرِێ فرِین قاعیدەی هەیە (پێغەمبەر، ابوبکر، عمر، عوسمان، علی) خۆشەویستی خودا بوون و نەفرِین چۆلەکە دەفرِی خۆشەویستی خوداش نیە، کورِە مالّ رماو ئەوە چشتەکی ترە وەرە ئیمان بێنە دەنا شێخ غەزەبت لێدەگری خوا لێت خۆش نابی، پێغەمبەر شەفاعەتت بۆ ناکا خولاسە بە سەد فرِوفێلّ و دەسیسە مندالّەکە وەردەگێرِن لەسەر فکری فیترِی لای دەدەن (دیسان فرِی فرِی تەیارەی ئینگلیزی فرِی) هاتە سەر شاری کۆیە بۆم بەردومان دەکات مندالّە پاکەکە خێرا دەست هەلّ دەبرِی گەورەکان دەست هەلّ نابرِن.

مندالّەکە: بۆ دەست هەلّنابرِن؟

گەورەکان: بۆ کورِە چ حەدی هەیە تەیارە چیە چۆن دەفرِی ئەوان کافرن خۆ شێخ و ئەولییا نین بفرِن..

مندالّەکە: وەرن بۆ خاتری خوا دەست هەلّبرِن وە ئیلا زەرەر دەکەن بەخوا ئەوا هات گرِەی دی[٤٢] بۆمبای زۆر پێیە بۆمبایەکتان پێدابدا بەبەر بکەون هەموو پارچە پارچە دەبن.

گەورەکان: برِۆ مندالّی نەفام تەماتە هەلّمان بخەلّەتێنێ تا تێ بکەوین پێمان پێبکەنی.

٤٢- لەسالّی ١٩٢٢م ئینگلیزەکان کۆیەیان بۆمب باران کرد بۆ ماوەی (٧) رۆژ.

منداڵەکە: بە خودای مەقسەدم ئەوە نییە بۆ ئێوەمە حەیف دەکەم ئێوە بفەوتێن ها ها بەخوا ئەوا هات، کورەکە راست دەکات تەقی بۆمبا لەبەر دەرکی قشلەی تەقی عاردی لەرزاند دەنگی زۆر بە قووەتی هەر وەخت بوو پەردەی گوێم بدڕێ ئەمما مەترسێن شێخ ناهێڵێ بە هیممەت زەرەر مان بێت.

منداڵەکە: خۆتان بشارنەوە... پێدەکەنی... ئەوە ئیشی شێخو مێخ نییە، ئەها ئەها بڕۆنن ئەوا شخ هەڵدێ... تەقـەیەکی دی شـێخ هەڵات ئەها ئەوجا فـڕی لەترسان باڵی گرت... ئەها ئەها ئەوا غـاری دا بۆ کـونێ، خۆی شاردەوە ئەوەتا چووە ئەشکەوتێ چووە بنە بانێ!!

گەورەکان: وەی ماڵی وێرانم خۆ شێخ هەڵات خۆی شاردەوە دەک خانەت خراپ بێ ئەدی لە زەل زەلەی قیامەت لە سایەقەی ئینشیقاقی سەماوات لە شـەهیق و زەفـیـری جـەهەنەدم کـوو نەجـاتمان دەدا؟ ئەیش ئەیش: پەکـو چۆن عەقڵی لێ گۆڕین بە درۆو دەلەسە کوو ماڵی خواردین بەهیـمەت نەهیمەت بێ (تەق تەق.. تەق تەق.. بۆمبا باری) جێی قسە نەما هەڕاکە چارەسەرە رۆژی نەفسی نەفسییە (فڕی فڕی شێخ فڕی ، فڕی فڕی مەلا فڕی ، فڕی فڕی ئاغا فڕی.. فڕی فڕی.. فڕی فڕی ئەفەندی فڕی.. فڕی فڕی.. حاجی فڕی.. سۆفی فـڕی.. دەروێش فـڕی.. سـە فـڕی.. مـریشـک فـڕی.. هەمـوو فـڕین چوونە بنە بانان..

منداڵەکە: ئەدی وا دەفڕن دەنا تێدەکەون، قوڕ بە سەرتان ئەگەر شەوداهات بە ئەلەکتـریکی دنیـای رووناک کرد لـە سەربانان لە ناو حـەوشـان لە کـۆڵانان هەمووی دیتن ئەوجا چ دەکەی.

گـەورەکـان: توخـوا ئەمـەش هەیە! ئەدی ئەوجـا قـوڕی کـوێ بکەیـن بەسـەر خۆمـان؟ کێوە بچین کێوە بفڕین زەوی بکۆڵین بچینە بن عـەردی... ئەوا تەیارە فـڕی رۆیی بۆ کەرکـوک چۆوە الحمدلله ئەو جارەش قـوتـار بووین، ئەوانەی زۆر کەرن دیسـان دەبنەوە کەرەکەی جاران دەچنە خزمەتی شێـخی دەست و پێی ماچ دەکەن قوربان لە سـایەی هیـمـەتی تۆ سەلامـەت بووین زەرەرمـان نەهێنا یەکێ

ئه مـوریده زۆر زۆر کـەرو گـەوجـەکـان دەڵێ: بەخـوا بە غـەوز چاوم لێ بوو بۆمـبـایەک هاتە خـوارێ شـێـخ دەسـتی دا بەرێ لە ئێـمـەی لادا!!. (صـدق.. صـدق). (آمننا.. آمـنا) هیـمـمـەتی شـێخ کـافـیـە (ظاهرا) خـۆی شـاردەوە (باطنا) هیممەتی کرد دەرچووین کورە هەر شێخ حسێبە.

منداڵەکە: وەختـە لە قـینان بدڕێ دڵی شـەق بکا. ئەوجارەش فـڕی فـڕی تەیارە فڕی لە کـەرکوک لە بەغدا لە موصل وەک قازو قـولێـنگ کە لە سەران دێنە خـوارێ هاتـن جێ بە جێ کـردیانە قـیـامـەت ئاگـر باران لەرزە لەرز عـالەم دەستی کرد بە هەڵاتن یا غەوز یا غەوز شاهی نەقشـەبەندی ئۆمەر مەندان... خـاڵ خـالان... پیـرە مـەگـرون... پیـرو تەسـەوری مـەرگی... پیـری دابان... نەجات (حفظ) هاوار، دەخیل، دیسـان هەمـوو خۆیان شـاردەوە خۆیان بزر کرد گەلێ مزگەوت تەکـیە بەبەر بۆمبا کەوتن و رمان، دووبارە رۆیی خەڵکی هاتنە دەرێ زۆر ترسان ئەسەری تەجروبەیان دیت کەمێک هاتنەوە سەر هۆش تەمایان بوو نەختێ عـاقڵ بن، لاکین هەندێکیـان چوون بۆ لای شێخ، شێخ نەمـابوو... مەلا نـەمـابوو... هەمـوو باڵـیـان گـرتبـو فـڕیبـوون ئەوجا گـوتیـان بەڵێ بەخـوای لێـمـان گۆڕایە هەر شتـە قـاعیدەی هەیە ئێـمەبە حـیکایەتی قـالیچەی سولەیمان پێغـەمـبەر و باس و خـواسی عـیـفریتـان کـەرامـەتی شـێـخـان هەڵخـەڵـتاین فـلان سـواری قـالیـچـەی سـولەیمان بوو گـوتی: بە حـەقی سـولەیمان ببـە فـلان جێ... دەست بەجێ بردی عـیفریتـەکان کچی پاشایان هەڵگرت بە بناغـەوە بردیانە ناو حـەوت بەحـران، لە جـەزیرە دایان نـا هەندێ ئەولیـا چاویان لێ بوو کـەعـبـە لە جێی خۆی نەمـایە چووە بە پیر رابیـعـەی عەددەوی ئەمـان رەبی دەخیل ئەمە چی بوو چۆن وای لێ هات؟ ئەو هـات و باتی حـیکایەت بە جـارێ ئێـمـەی گـۆری ئەگـەر لێ گـەراباین هیچ نەبا لە جـێـی خـۆمـان دەمـاین ئەوەندە بە عـاردیدا نەدەچوینە خوارێ وەک لە حـیکایەت دەڵێ ئەحـمەد کـەوتە ژێر زەمین، پێـیـان گوت: دوو بەران دێن رۆژی جومـعـە خۆت هەڵدە سەر بەرانە سـپـیـیـەکـە سـەر دەکـەوێ ئەگـەر بکەویتـە سـەر بەرانە رەشـەکـە لە حـەوت تەبەقـەی زەمین روو

دەچی، قـور بەسەر خۆی هەڵدا دەکەوێتـە سەر بەرانە ڕەشەکەی دەکەوێتـە بن حەوت تەبەقەی عاردی، چ بکەین سووچی ئێـمە نەبوو مەلای چاک لە وەعز دەیفەرموو فـلان بە شـەقاوێ دەچێتـە مەکـە دەفرێ دەچێتـە ئاسـمـان (سدرة المنتـهی) بە هەشت کـورسی عـەرش، هەمـووی دەگەرێ نەمـان دەوێرا دەنگ بکەین کەرامەتی ئەولییا حەقە لە کتێبی عەقیدە نوسرایە وەک موعجیزەی پێغەمبەران دەبی ئیمانی پێ بێنین بە تەمای وان لێ گەراین...

منداڵ بە فترەتی خودا زۆر زیرەکن دیارە سوئال دەکەن..

منداڵ: بابە ئەو بارانە کـو دەبارێ؟ وا دنک دنک، قـەترە قـەترە دێنە خوارێ.؟

باب: ڕۆڵە ئەوە مەلائیکەت دەچن لە بەحری رزقی مـەقسوم ئاو دێن بە بێژنگی دادەکەن وەکو دەنکە گەنم و جۆ لە بێژنگ دیتە خوارێ ئەمن لە مەلام وا بیستیە!!

منداڵ: ئەدی لۆچی هەندێ جاران بە ڕێژنە دەبارێ دنکی وورد دێتە خوارێ وەک خـوناوی ڕەشـمـالان بینا بە فـەرمـوودەی تۆ دەبی قـەربیل و سـەرمـەد و هیرەکیان هەبی...

باب: سەیری ئەو هەتیـوە بیـژیە ئەوە دەرسی شەیتـانە بە قسـەی مـلایان بروانا کات..!!

منداڵ: ئەدی بابە ئەو بروسکە ئەو گرمە گرمی هەوری چییە؟

باب: ئەگـەر سـونی بی دەلێ ڕۆڵـە ئەوە مـەلائیکەتە کـە بە قـەدەر زەنگە سـورەکی قـەمـچی یەکی ئاگـرینی بە دەسـتـەوەیە لە هەوری دەدات بەسـەریدا دەهارێنێ ئەو بروسکە ئاگری قەمچی ئەوە ئەو دەنگە گەورە نەرەی وییە،

منداڵ: ئەی بە عـزەن (بعـضـا) بروسکە لە عـاردی دەدا ئینسـان، حـیـوان دەسوتێنێ وە ئەو جێیە بۆنی باروتی لێ دێ وە هەندەک جار لەو جێگایە ئاسن دەدۆزنەوە.

باب: ئەی لەم مـاڵ خراپە هەتیو تۆ چت بەسەر شـتی وایە وەڵلا سـەرم بە

فەتارەت دەدا ئەم شەیتانە ئەگەر شیعە بی ئەلێ ئەوە نەعرەی ئیمامی عەلییە نوری ددانی وییە رۆڵە ئەدی پێغەمبەر نەیفەرمووە:

(علي والسحاب صلوات الله وسلام عليك يا أمير المؤمنين)

(مجتهدی) (نجف)ی ئەشرەف کەربەلای معلاوایان فەرمووە.

ئەڵبەتە وایە تەمام منداڵی شیعە زوو بروا دەکات ئەمما منداڵی سوونی زرینگن بە قسەی پڕوو پوچ هەل ناخەڵەتێن ئیللا ئەوانەی وەک شیعەن کە ئیمانیان بە ئیمام هەیە کە ئیمانی بە شیخان ببێت ئەوانیش ئەگۆڕین وە ئیللا منداڵی سونی بە تایبەتی منداڵی کوردان قەد لە زەکای فیتڕی خلقی ناگۆڕێن ئیمرۆ شوکور بە نەوعێک منداڵە کورد بۆ ئەوجی ئەعلا دەفڕن ئەوەی دۆستە حەقەن کەیفی پێ دێ لەسەر ئەم بێکەسییە باش دەخوێنن عاقیبەت هەر بۆیان باش دەبێ دەچن. بۆ هەرە پایەی بڵندی رجام لە بێچوە کوردان ئەوەیە: بە قسەی پڕو پوچ نەگۆڕێن تەماشای خودابکەن خەڵکو ئیجادی ئەو بێننەوە بەر چاو قەواعیدی فتڕی تەماشاکەن (خوارق العادة) چنیە گوێنەدەنێ چی خودا کردبێتی بە عادەت ئەو باشە ئەگەر بە عەقڵ تەماشای کەرامەتیان کردبا دەیانزانی فائیدەی چییە بۆ هەموو شت تەشەبووسیان بە کەرامەت نەدەکرد ئەوا راستە شێخ فڕی بە لۆقێ دەچێتە مەککە نوێژی سبەینێ لە مەککە دەکا ئیشراق (اشراق) لە مەدینە زوحا (ضحا) لە قودس نیوەڕۆ لە بەغدا بۆ عموم میللەت. میللەت چ کەڵک دەکرِی تاکو ئیمرۆ حەجاجی قوڕ بەسەر پشتی دەشکا لەسەر حوشتر گەلێکیان بەردەبوونەوە ئەست و کوردیان ورد دەبوو، چل پەنجا رۆژ بە سواری حوشتر حندر حۆییان دەکرد توک و لوکیان دەچوو.

چ فائیدەی بوو بۆ میللەت چووە مەککە نەچوە مەککە فڕی نەفڕی تەماشای (لوح المحفوظ) ی کرد ئەوی تێدا بوو بۆبە (کشف) بوو چ سودی نەوتی بابە گوڕ گوڕ دەگرێ لافاوی هەستا بەغدای ترسناک، ئاوی نەوتاوی بکا بە عیلم و فەن و هەندەسە زەوتیان کرد تەمایانە ئەو نەوتە بۆ ئەوروپا ببەن ئیمە خۆمان لە ماڵی خۆمان بێبەش بووین کەشفی عیلمیان نەبوو ئەو لەناو

عەردی بوو لێمان بزر بوو ئەجانب بەدەریان خست ئیمە خەریکی لەوح بووین قەیناکە لەمەش سەرفی نەزەر (صرف النظر) ،ئەم قورئانە کە لە لەوحی مەحفوز (لوح المحفوظ) بۆ پێغەمبەر هاتۆتە خوارێ بۆ ئەو مەلاو شێخانە تەمەشای ناکەن؟ هەتا کەمیان بەرِدش خوێنیش دەیزانن بە مەعنا هیچ، ئەویش خراپە نابێ ئەوان کە ئیمانیان هەیە بە قورعان کەلامی خودایە بیزانن فکری موسڵمانیان هەر بەولاو بەولا دا دەفرِی بەراستی روو لە رێگەی راست ناکات.

(فرِی فرِی... بەفکرم هاتەوە... کەری دەجالی فرِی) کەری وا هۆرِو هۆپ گوێ ئەوەندە درێژ ۷۰۰۰۰ هەزار جوو لەبن سێبەری گوێی رادەوەستێ شەقاوی لە مەدی نەزەر (النظر) بە چل رۆژ هەموو دونیا پێ دەگەرِێ خسوسەن نەرِرە دێوەکی وەک دەجالی سوار بووە. ئەمما نازانم جولەکەکان کو لەگەڵ ئەم کەرە دەردەچن...!

منداڵەکە: ئەوە کەرامەتی ئەولیامان سەلماند عەبدی خودان عیبادەت دەکەن با کەرامەتیان ببێ ئەدی دەجال ئەوچییە ئەویش خۆشەویستی خودایە...؟!

خودا ئەو هەموو ئیشانەی بۆ دەکات...!(فرِی فرِی هەموو خەزنەی دونیای لە دوای سەری وەک زەنگە سورەو زەردەواله و مێشە هەنگوینیە بە هاژە هاژ گرمەگرم، دوای دەکەون بە ئەمری وی دەفرن) ئەوە بۆ فرِی؟ (فرِی فرِی ئەم چیایە بە ئەو چیایە بە ئەمری ئەو لە رەگ و ریشە لە عەرد دێتە دەرێ بە حەوا دەکەون دەفرِن وەک دوو بەران شەرِە قۆچێ دەکەن لەم بەرو لەم بەرە بۆ کەس نەبووە کو رێک دەکەوێ؟...!

گەورەکان، ئێمە موسڵمانین بە قەولی مەلایان موسلمانین ئەوەی ئەوان فەرمویانە بروا دەکەین هەتا دەفرن بە رووبار نان و گۆشتی بە دووا دەروا !!

منداڵ: چ رووبار چ نان چ گۆشت بەخوا ئەوە قسەیەکی سەیرە خۆزێ ئەمن لەناو ئێوە گەورە نەبوبام ئەو قسانەم نەبیستبا لە ئێوە هەرچی مەلایەکی ئێوە

دووای قسەی بکەون ئەوە قەت نابێ ئەمە دیارە مەلا زۆر برسییە بێ نانە ئاردی لە مەلا نیە لەمێژە گۆشتی نەخواردییە تامەزرۆیە خەون بە نان و گۆشت دەبینێ (الخير لنا والشر للأعدائنا) لام وایە تەعبیری ئەم خەونە ئەوەیە ئیمڕۆ سبەینێ کێخوا خێری لۆ خەسوی دەکا دوو سێ حەیوان سەردەبڕێ دەیکا بە کەشکەک، مەلا دەعوەت دەکا سەللەی پڕ نان تەبەقی زەلامی پڕ لە چێشت لەبەر دەمی دادەنێ مەلا عافێتی دەکا، لا ڕانی دەنێرێتە ماڵی مەلا مەلا نەختێ بە کولآوی نەختێ بە برژاوی یەک دوو زکی تریشی لێ دەخوا، یا کەسێ بووە وەک (بسحاق) حەزی لە تەعام بووە ئەمما (بسحاق) چاکە باسی طعامی خۆش دەکات (واقعیاً) ئەویش حەزی لە قاورمەی بووە لەگەڵ (بغراد) یەعنی ساواری رزی رواندزیان، ئەوەندە نان و گۆشت لۆ تریت خۆرەکانە ئەمە لە مەلای چاک دوورە، گۆشت و نان و حەز بە درۆ هەڵبەستراوە خەیاڵ و خولیای برسیانە دوورە لە پێغەمبەر، پێغەمبەر وەحی لە خوا وەردەگرێ تەشریعی ئەحکام دەکا دوورە لەم قسە پڕو پووچە خسوسەن (خصوصا) تەعریف و تەوسیفی (توصیف) کەری دەجالی یاخوا لەعنەتی خوا لەو کەسە بێ کە درۆ بە زاری پێغەمبەر هەڵدەبەستێ، عالەمی ماڵ وێران کرد کردنی بە کەری نەفام... هیچ نەزان... باوکم وەرنە سەر حاڵی مندالی بەخوا زۆر باشترە (قڕی فڕی قول فڕی) دەست هەڵمەبرن ئەوە مەقسودی قولە ڕەشە چۆن دەفری بە چ دەفری؟ دەزانن وە سەر و بن دەبن، وەک هارووت و مارووتی سەرەوژێر هەڵدەئاوسرێن بەڵێ ئەویش حیکایەتی زەمانی پیرییە، موسڵمان کە گەورە بوون گوێیان و عەقلیان تەواو دەبێ، ئیمانیان بە قووەت دەبی، ئەوجا عەجائیب و غەرائیب بروا دەکەن:

خۆشناوێ مەدحی کەری خۆشناویەکی دەکرد دەیگوت: بەخوا کەرا تۆ ساتێ دەنگ خۆشە... ئەویش بەیانی تەشەککوری دەکرد دەیگوت ماڵتا سەد جار ئاوا بێ هیچ چاکەم بۆتا نییە وا لە پیاوەتی مەدحی کەرێم دەکەی...! ماڵی موسوڵمانان سەد جار ئاوابی دەجال. هیچ پیاوەتیشی بۆ وان نیە ئەوان

ئەوەندە مەدحی کەرێم دەکەن، فیلێک هەیە لەناو کوردان (کۆتر فرینکێ)ی پێ دەڵێن وا دەبی کچەکی گچکە دەدەنە پیاوێکی زەبەلاح، لێی مارە دەکەن بۆی دەگوازنەوە کچەکە لێی دەترسێ بۆی راناوەستێ ئەویش دەڵێ وەرە کۆتر فرینێکت پێ بکەم بۆ خۆت دەفری، بە پەت دەست و پێی دەبەستێتەوە ئیشی خۆی لەگڵ دەکات... یەعنی ئەوەی لاقی بە پەتەوە بی چی بەسەر دێ... !؟

حاسل (حاصل) لازمە ئینسان ئاگای لە لاق و دەستی خۆی بی وە ئیللا تێ دەکەوی... بەڵێ ئەگەر ئیمرۆ بڵێین... فری فری عەقڵ لەناو موسوڵمانان فری راستە گورج دەست هەڵبرە... ئەگەر بڵێین فری فری عیلم و زانین لەناو کوردان فری وایە... خێرا دەست هەڵبرە، هیچ رامەوەستە نە عیلم نە عەقڵ نە فکر نە تەنقید و موحاکەمە لەناو موسوڵمانان خسوسەن لە ناو کوردان ئەوانی تابعی شێخانن نەمایە فری رۆیشتیە لام وایە نایەتەوە، بەڵام مەگەر منداڵانی تازە پێ دەگەن فیلەکی بکەن فاقەو داوەکی دابنێنەوە بەڵکو تەیری عیلم و عەقلی پێوە دەبی دەیگرنەوە. ئەویش لازمە باوکەکان لێیان گەرێن لەسەر عەقلی (فطری) گەورە ببن لێیان نەگۆرن خودا بە مەرحەمەتی خۆی عەقڵێکی چاکمان پێ کەرەم بکا... امین.

رۆژی چوارشەممە و جومادی ئەوەڵ
سەعات (٨) دەقیقە (٢٥)
ساڵی ١٣٤٦ محەمەد (١٩٢٧ز)

جەلیزادە شاعیر

مـلای گـەورە لە سـەرەتای پێگەیشـتنیـەوە بەهرەی شـاعـیـریەتی هەبووە شـیـعری داناوە، لە توانایدا هەبووە ببێ بە شـاعـیـرێکی ناوداری بەرهەم زۆر، هەڵبەستی بەهێزو پتەو و مانا قوڵ و لە بار دابنێ بەڵام لەبەر دوو هۆی گرنگ خوی نەداوەتە شیعر...

یەکەم/ ئەوەندە خەریکی خوێندن و مەلایەتی بووە، مەوداو کاتی خەریک بوونی بەشتی دیکەوە لێ کورت بۆتەوە، مەسەلا لە تەمەنی (١٦) ساڵیدا کە هەردەتی گـەنجی و لاویەتی بووە یەک سـاڵی تەواو لە مـزگـەوتی گـەورە دەرنەهاتیـە وە پێی بە کۆڵان نەکەوتوە جا لەو ساڵەیدا ماوەی چەندین ساڵی خوێندنی بڕی، بوو بە هۆی ئەوەی ئیجازە بدا بە هەندێ لە هاورێکانی.

دووەم/ لەو تەمـەنەدا رازی نەبووە شـیـعـرێک بڵێ لە هی شـاعـیـرە هەرە بەرزەکـان کەمـتـر بێ، کە ئەوەش کـارێکی ئاسـان نییـە وە خۆ تەرخان کـردنی دەوێ، دەبوایە واز لە خوێندن بێنێ بۆ مەبەستی هەڵکەوتن لە شاعیریدا لەگەڵ ئەوەشدا با بڵێین ئەو هۆیانەی کاریان کردۆتە سەر ملا محەمەد کە شیعر دابنێ و کۆمەڵە شیعرێکی نەتەواتی پر بە هامان بۆ بەجێ بێڵێ چی بووە؟

وەک بۆمـان دەرکەوت جەلیزادە هەرچەندە شیـعری دڵداریشی هەیە بەڵام گـیـرۆدەی دوای دڵداری چ دولبـەرێک نەبووە، وە لە کـاتێک هاتۆتە دونیـای شـیـعـر دانان کـە دەوری لاویـەتی و هەرزەکـاری بەسـەر بردووە.. بەپێی لێکۆڵینەوەیەکی ورد گـەیشـتـینە ئەوەی کـە لە هەمـوو شـتـێک زیاتر کـاریان کردۆتە سەر جەلیزادە پەتا بەرێتە بەر شیعر و شیعر دانان:-

١- شیـعرە نەتەوەییەکانی شاعـیری مەزنی کورد حاجی قـادری کۆیی بە رادەیەک هەست و هۆشی داگیر کردووە کە لە زۆربەی زۆری دانیشتن و وەعزی رەمەزانانیـدا شیـعری ئەوی بۆ خەڵکەکە خوێندۆتەوە، پێشـەکـیش ووتویەتی حاجی قـادر وا دەفەرمووێ کـە ئەو شێوە ناوبردنەش رێز و پایە بەرزییـەکی لە

ئەندازە بە دەر دەگەێنێ، وە لە شێوە و دارشتن و بیروباوەر و مەبەستیشدا هەر چۆتە قوتابخانەکەی ئەو شاعیرە مەزنەوە شیعرەکانیشی وەک ئەو ئاسایی شێوەی خیتابی و روو تێکردنی وەرگرتووە مەبەستیش لەوەدا هۆشیارکردنەوە و چارەسەرکردنی کەم و کوری و ناتەواویەکانی کۆمەڵی کوردەواری بووە بە واتایەکی تر شیعری کردۆتە چەکی دەستی بۆ خەباتی سیاسی و دەبرینی هەستی پر سۆزی نەتەوایەتی، لێرەدا پرسیارێک دێتە پێش داخۆ لەو سەردەمەدا مەلای گەورە کام رێباز بگرێ؟

لەو کاتەی کە پاشماوەی دووا کەوتوویی گەلی کورد لەپاش حاجی قادرا چ گۆرانێکی ئەوتۆی بەسەرا نەهات مەگەر لە هەندێ لایەنەوە نەبێ؟ ئا لەو کاتەی کەوا میللەتەکەی دووچاری ژێر دەستی و پابەندی بیر و باوەری دەروێشایەتی و چەوسانەوە و نەخوێندەواری و هەژاری بوو.. داخۆ رێبازی شاعیرانی کلاسیکی بگرێ بە چاوی کاڵ و زولفی لوول هەڵبلێ..!؟ یاخود پەیامی پیرۆزی حاجی شۆرشگێر تەواو بکا و لەسەر خەبات و تێکۆشانی ئەو بەردەوام بێ؟.. بێگومان پیاوێکی نیشتمانپەروەری کورد خواز و دڵسۆز. زانایەکی بێ مانەندی وەک جەلیزادە رێباز و هەست و مەبەست و شێوەی بیر و را بە نرخەکانی حاجی قادر پەیرەو دەکا.

٢- هۆیەکی گرنگ و کاریگەر تر کە بۆتە هێوێنی شاعیریەتی جەلیزادە لە سەرەنجامی کارەساتی خوێناوی شۆرشەکانی ساڵی (١٩٢٥)ی کوردی تورکیا وە لە سێدارەدانی سەرکردە نەمرەکانی (شێخ سەعید) و (شێخ قادر) و (دکتۆر فۆاد) و سەدانی تر وە قەلا چۆکردنی گەلێ گوند و لادێ، لەناو بردن و کوشتنی هەزاران ژن و منداڵ و پیاوی بێ تاوانی کورد، دەربەدەر کردنیان لە شوێن خاک و هەوارگەی باب و باپیرانیان، ئا ئەو کارەساتە ناسوورە جەرگ برانە کارێکی زۆریان کردە سەر هەست و دڵ و دەروونی مەلای گەورە، هێزێکی بە تەوژمی هەست بزوێنی پاڵ پێوەنەر بوو کە بێتە جیهانی شیعر دانان بە هۆی ئەوەوە هەستی پر سۆزی گەرم و گوری دەرونی لە ئاست تاوانی

جانەوەرانی کار بەدەستانی تورکیای فاشی دەرببڕێ، وە بەو بۆنەوەش وەک بورکانی گێژ خواردووی ناخی ئەرز ووشە ئاگرینەکانی لە دڵ داگیرساوی هاتە دەروو گوتی:

مـن یەخــــەی خـــــۆم لە بـۆیە دا ئـەدڕم
ئـێـــــوە نـابـن بە هـیـچ و مـن دەمـــــرم
دەبێ مـن کـــــەیـفی چیم بـە دونـیــــا بێ
قـــــەومی مـن وا رەزیـل و ریـســـــوابێ

پاشان دەڵێ:

قـوڕی کـام جێ بگرمـەوە بۆتان   بۆ برایانی جـەزیر و بۆتان
خۆمی دونیا بکەین بەسەر خۆمان   بۆ عەزیزانی ئەرزەڕۆم و وان

٣- مەلای گەورە هەر کە چاوی هەڵهێناوە لەناو زادەگانی زانست و ئەدەب و شـیـعـردا خـۆی دیووەو لێی پەروەردە بووە دەتوانم بڵـێم ئەوەش تا رادەیەک کـاری کـردۆتە سـەر بزوێنی ئارەزووی شـیـعـرو شـاعـیـریەتی، حـاجی مـەلا عەبدوڵڵای باوکی جگە لەوەی زانایەکی بەرزی ئاینی، شاعیرێکی بەتواناش بووە حەزینەی(٤٣) خێزانیشی (زڕ دایکی مەلای گەورە) شاعیرێکی بەهرەدار

٤٣- حەزینە: ناوی خـاتو (زەینەبە) کچی شێخ عەبدول کەریمی شێخ ئەحمەدە خێزانی حاجی مەلا عەبدوڵڵا بووە. خوێندەوارو شاعیرێکی بە توانا بووە ئەگەر چی بەرهەمی شیعری زۆر نەبووە ئێمە تەنیا بەشێک لەم پارچە شیعرە شیوەنی دەخەینە بەرچاو کە بەبۆنەی کۆچی دووایی هاوسەری ژیانی حاجی مەلا عەبدوڵڵا داناوە:

ئەی رەفـیـقـانی شـەریعـەت بێن بکەن گـریان و شین
حـەیفـە بۆ ئەو قـوتبی کـامل کـۆچی کـرد بۆ ژێر زەمین
حـەیفـە بۆ ئەو گـۆهی عـیـرفـان و دەلیلی راهی هەق
پێـشـەوای ئەهلی مـحـەبەت ئەو (رئیس العـاشـقین)
ئەو چراغی خـانە دانی عـیلم و فـانۆسی خـودا
تـالبی راهی خـوداو نـاصـبی ئەعـلامی دین
وەک جـەنابی حـەق تەعـالا مـەرحـای فـەرمـوو لەوێ
ڕووی لەوێ کـردو لە دونیـای کـرد ویداعی ئاخـرین

بووه تەنانەت لەزۆر کۆڕو دانیشتنە تایبەتیەکانی خێزانیدا خۆبەخۆیی بە شیعر لەگـەڵ یەکـتـر دووایین مـەسـەلا جـارێ حـاجی مـەلا عـەبدوڵلا بە ناوی ئامۆژگارییەوە روو لە مەلا محەمەد دەکا کە ئەوسا منداڵ دەبێ پێی دەڵێ:

مـەبە مـەشـغـوڵی گـوزانی و رگـانێ
مـەکـە مـەیلی جگ و هێلکە شکانێ
لە دونیـادا عـەمـەل تەحـسـیلی عـیلمـە
کـەسێ عـیلمی هەبێ دائیم بە حـیلمـە

جارێکی تر لە دانیـشـتنێکی خـێـزانیـدا لەسەر نان خـواردن دەبن شێخ نورەدین برای جـەلیـزادە دەڵێ: ئیـمـشـەو لە خـەومـا کـەوتمە ناو ئاوێ و تەڕ نەبووم!! مەلای گەورەش دەست بە جێ دەڵێ:

ئەو شـێـخـە چ شـێـخـێکە کـە تەڕ نەبووە لە ئاوا

حاجی مەلا عەبدوڵلا وەڵام دەداتەوە دەڵێ:

ئەو شـێـخـە برای تۆیە وەکـو نورە لە چاوا

وە شیـعریان بە رەوانبێژی و هونەرو وردەکاری زمان زانـی داناوە بە هۆی ئەوەوە کە دەبێ زانایان ئەسپی خۆیان لە هەموو مەیدانێکدا تـاو بدەن و خۆیان تێدا تاقی بکەنەوە تەنـانەت بە تایبـەتی لەو سـەردەمـدا ئاڵ و گـۆڕی نامـە بە شیعر شتێکی لەباو بووە.

٤- بێـگومـان نابێ ئەوەش لە بیـر بکەین لەپاڵ ئەوانەی باسـمـان کـردن دیمەنی چاو ئەندازی رازاوەی باغ و دۆڵ و کێو و مێرگ و مێـرخوزاری پڕ لالە زاری شـاری کـۆیە کـاری زۆر لەسـەر هەست و ئەندێشـەو خـەیاڵـی بەرزی مـرۆ هەیە ئەم شارە لە دێر زەمـانەوە شەخسیەتێکی زاتی جیـاوازی بە خۆبەوە دیووە گەلێ زاناو ئەدیب و شاعـیر و پیاوی ناوداری لێ هەڵکەوتووە ئەوەش یاسـای سروشتـە کە هەرکەسـە چەکەرەو نشـونمای زادەو شـوێن و کۆمـەڵگای تـایبـەتی خۆیەتی ئیـتـر بەلای منەوە ئەو هۆیانە تێکڕا بونەتە هێـوێـنی مـاخۆلیـای بوونە شاعیریەتی جەلیزادە.

مەلای گەورە ئەوەی باش زانیوە کە دەردی کوشندەو ماڵ وێرانی کورد دوو بەرەکی و یەک نەگرتنی رۆڵەکانییەتی بۆیە هەمیشە هەستێکی کوردایەتی پیرۆزو خۆشەویستیەکی پڕ سۆز لە زۆربەی شیعرەکانیدا دووبارە دەبێتەوە ئەوە دەگەێنێ گەر هەموو دەستەو چینەکانی نەوەکەی یەکتر بگرن کوردیش دەتوانێ وەک گەلانی تری ئازاد ئەویش ببێ بە خاوەنی تەخت و بەختی خۆی جا بەم شێوەیە داخی دەروونی خۆی دەردەبڕێ:

ئێــــوە هەر چەندە قـــــەومـــــێکی زۆرن
فـــائیــــدەی چی کـــە توخـــمی خـــۆ خـــۆرن

وە لە شوێنێکی تردا ئەو لایەنە دووبارە دەکاتەوە دەڵێ:

ئەگـــەر عـــیـــزت دەوێ هەســـتی بە هـیـمـــەت
بە فـــیکرو ســـەبرو تەدبیـــرو کـــیـــاســـەت
ئەبێ مـــیللەت هەمـــووی یەک بن لەگـــەڵ یەک
لە ئەربـابی قـــــەلەم تا خـــــاوەنی چەک

مەزنی جەلیزادە تەنیا لەوەدا نیە کە شاعیرێکی نیشتیمانی و زانایەکی بەرزی تێگەیشتــو وەیا رابەرێکی نەوەکەی بووە، شارەزایانە کەمو کوڕیو ناتەواویەکانی کۆمەلایەتی و سیاسی گەلەکەی دەست نیشان کردووە بەڵکو گەورەیی لەوەدایە لەگەڵ دۆزینەوەی ئەو دەردو کێشەو تەنگ و چەڵەمانەدا چارەشیان بۆ دەبینیتەوە، مەلای گەورە دووای ئەوەی داوای تەبایی هەموو بەرەو توێژو چینەکانی کوردمان لێ دەکا ئینجا دێتە سەر مەسەلەی بەدەست هێنانی کەرستەی شۆڕش و خەبات و تێکۆشان، وەک لەم پارچە شیعرەدا دەریبڕیەوە:

فـــڕێی دەن مـــونتـــەشـــاو بەرمـــاڵ و کـــەشکۆڵ
تەرک کـــەن تەپڵ و رەقس و خـــزمـــەت و شـــۆڵ
تفـــــــەنگ و تۆپ و تـەیارە پـەیاکـــــــەن
بە عـــــەزمی دین و دنیـــا روو لە خـــواکـــەن
وەکـــو شـــێـــر وەرنە مـــەیدانی جـــەرائەت
بە غـــیـــرەت بن بە غـــیـــرەت بن بە غـــیـــرەت

جـەلیـزادە چەند هۆش فـراوان بووە لەو سـاوە نرخی نەوتی زانیـوە کـە چ دەورێکی بەرزی لەسـەر ژیانی دارایی و پێـشکەوتنی مـیللەتاندا هەیە روو دەکاتە نەوەکەی تەماعی و چاو چنۆکی دەوڵەتە رۆژ ئاواییەکانی بۆ دەردەخا چۆن مرخیـان لە نەوتی بایەخداری (بابە گوڕ گوڕ) و کان و گەنجینەکانی تری ژێر خـاکی نیـشـتـیـمـانەکـەمـان لێ خـۆش کـردووە وە لە پێناوی دەست بەسەرداگـرتنیدا چەند ئاگـری جەنگ و شەڕو کوشـتاریان هەڵگیـرساندووە تا توانیان بە مەرامی خۆیان بگەن بە خێرو بێری شادو تەسەل بن خۆشمان لە ژێر باری نالەباری برسیـەتیـو رووتی و هەژاریدا بتلێنەوە خەریکی های و هۆیی دەف لێدان بین وەک لەم پارچە شیعرەدا گوتویەتی:

ئەی کـــاکی نەفـــامی گـــەوجی مل هوڕ
بـنـوارە لـە دەوری بـابـە گـــــوڕ گـــــوڕ(٤٤)
ئـەو نـەوتـە چ بـوو چـلـۆن بـەدەرکـــــــەوت
چۆن هەڵدەقـــولێ مـــەنابیـــعی نەوت
ئەو نـەوتـە بـوو ئـاگـــــری هەلایـســــــاند
چەند دەوڵـەت و تـاج و تەخـــتی فـــەوتاند

هەرچەندە مەلای گـەورە زانایەکی ئاینی بـووە، بەڵام هەرگـیـز بەچاوی بیـر تەسکی رەگـەز پەرسـتی سـەیری گـەلانـی تری نەکـردووە لەپاڵ ئەوەی نەوەی کوردی زۆر خۆشویسـتووە بە هەستی پڕ سۆزی مرۆڤایەتیش تەماشای خەبات و تێکۆشـانی مـیللەتانی جیـهانی کـردووە پێی خۆش بووە هەمـوو نەتەوەیەک بە ماف و ئاواتی خۆی بگا لە ژێر باری جەورو سـتەم و زۆرداری و چەوسانەوەدا

٤٤- شەوێک مستەفـاغا دەچێتە لای جەلیزادە پێی دەڵێ: مستەفا ئیمشەو تا بەیانی خەوم لە چاو نەکەوتووە!! ئەویش دەڵێ لەبەر چی؟ دەڵێ: لەبەر چوار شت.. یەکەم: لەبەر حەپە حەپی سەگان بەدووای ئەودا هەرا و هۆریای ئەو دەروێشانەی کە تا بەیانی خەریکی هەڵپـە هەڵپ بوون، پاشان تەق و تۆقی شـەڕە تفـەنگان، چواردم لەبەر ئەو ئاگرەی کە لە نەوتی کەرکوک داگیرساوە کە هەمـووی گەنجینەی خۆمـانە و بە تالان دەڕڕوا بۆ ولاتانی بێگانە، ئێمەش لێی بێ بەش و کەساد و برسین!!

رزگاری ببێ ئەو تەرزە بیرو باوەڕەی ئەوسای جەلیزادە کە ئیمڕۆ بە بیرو بڕوایەکی پێشکەوتنخوازو دیموکراتیەت دادەنرێ بەڵام مەگەر چۆن دەنا لەو سەردەمەدا وە بگرە ئێستاش زانای ئاینی هەرچی لە سنوری دەستوری ئیسلامدا بەدەر بووبێ ئەوا بە لەعنەتی کردووەو دەیکات.

مەلای گەورە ئەو هەستەی لەم پارچە شیعرەدا دەرخستووە کە خۆی وەک پیشەوای هیندی مهاتما غاندی هێناوەتە بەر چاو کە دەڵێ:

منیش هەر وەکو غاندی هەناسە سارد و ماندی
لە قەومی کورد و هیندی هەرچی خێر بوو نەماندی

یا لە دەرونێکی ئەوەندە پڕ سۆزو هەستی ناسک شیوەن بۆ (سەعد زەغلول)ی میسری دەکا دەتوانم بلێم لەناو نەتەوەکەی خۆشی ڕێزو ستایشی لەوە زیاتری بۆ نەکراوە کە دەڵێ:

عەرەب و کورد و هیند و قەومی مەغول
هەموو مەحزونە بۆ سەعد زەغلول
بۆی دەگریم بە خاترێکی مەلوول
دەک لال بم بۆ سەعد زەغلول

ئاسۆی بیرو فیکری جەلیزادە[٤٥] لە دونیای سیاسەتا زۆر فراوان و دووربین بووەچارەنووسی دووا ڕۆژی کوردی باش ڕەچاو کردووە کە دەبێ کورد پشت بە بێگانە نەبەستێ بەڵکو مافی ڕەوای خۆی بە ڕەنج و هەوڵ و خەبات و تێکۆشانی ڕۆڵەکانی بێنێتە دێ، بە دووری زانیوە داگیر کەر کورد بگێنیتە

٤٥- زۆر لە ئەدیب و نوسەران بە کوردی و عەرەبی لێکۆڵینەوەو پایەی زانستیو ئەدەبیو ژیاننامەی جەلیزادەیان نوسیوە، تا ئەوەی لەم دووایییەدا مامۆستای زانکۆ (جەواد فەقێ عەلی چۆم حەیدەری) دکتۆراکەی بە زمانی عەرەبی لە ژێر ناوی « محمەد بن عبدالله الجلی» بەدەست هێناوە لە چاپخانەی پەروەردەیی هەولێر چاپ کراوە (٢٠٠٦) وە پشتی بە گەلێک سەرچاوەی باوەڕ پێ کراو بەستوە.

ئاوات و ئامانج، وەک خەلاتێک سەربەخۆیی پێ ببەخشرێ و بەسەر شانیدا بدرێ، بێگومان ئەوەی زانیوە کە داگیرکەر هەمیشە بیر لە بەرژەوەندی تایبەتی خۆی دەکاتەوە وە هیواو ئاواتی گەلی کوردیش هەرگیز لەگەڵ نیازو مەبەستی سیاسی ئەوسای ئەوان نەگونجاوە رۆژ بە رۆژیش باری دنیای سیاسەت لە گۆڕانە ئەو گۆڕانکارییەش بە چ بارێک بەلای سودو قازانجی کوردەوە ناسوڕێ، ئەو بیرو رایەی جەلیزادە پێچەوانەی مەزەندەو رای گەلێ لە پیاوانی سیاسی و لاوانی خوێندەواری سەردەمی خۆی بوو وەبگرە تا ئەم دووایەش گوایا بە یارمەتی و پشتیوانی وولاتە رۆژ ئاواییەکان کورد دەتوانێ ببێ بە خاوەن تەخت و بەخت و کارو دەسەلاتی خۆی ئاکامی بەسەرهات و مێژووی خەباتی سەختی کورد راستی رای جەلیزادەی دەرخست وە بۆچونەکەشی راستەو دەمەتەقە بە خۆیەوە هەلناگرێ چونکە مێژووی سیاسی رووداوو راپەڕینی گەلانی ئازادی خوازی جیهان ئەوەی پێ سەلماندووین کە هەر نەتەوەیەک بۆ خۆی زیندو و بەتین و تواناو خەبات گێڕ و ئازا نەبێ بە هێزی باز و شان و پیل و هیمەتی رۆڵەکانی نەبێ خەیاڵی خاوە چاوەڕێی گەلێکیتر بێ لە رووی بەزەیو مرۆڤایەتیەوە دەستی بگرێ و بەرەو ژیانی سەرفرازی و کامەرانی ببات وەک لەم پارچە شیعرەدا دەری بڕیوە:

سووری مو زەردی چاوشین نەکەی بە ئومێدی بی(٤٦)
ئەوەل بە قووەتی خۆت، دووەم بە عەونی رەبی
عیلم و عەمەل خۆیەتی، جەهل و تەمبەڵی مەرگە
پۆست و زەرگان فرێدەن وەعدی تۆپ و تفەنگە

٤٦- مەبەستی ئینگلیزە. وا دیارە ئەم شیعرە لە ئەنجامی تاقیکردنەوەیکی دوورو درێژی دانراوە و ناهومێد کورد دیار دەخات. ئەوەش پێچەوانەی رایەکانی پێشوبەتی کە ئومێدی هەبووە کورد بتوانێ بەهۆی ئەوانەوە مافی خۆی وەدەست بێنێ بە گوێرەی ئەو عەرزو حاڵ و یادداشتەی داویانە بە حاکمی سیاسی.

له شوێنێكی تردا شاعیر ئازایەتی و نەبەردی هۆزی میراودەلیمان دەخاتەوە بەرچاو كە چۆن شیرانە بەگژ سێ دەوڵەتدا چوونە و كاری مەردانەیان نواندووە لە كاتێكدا سەیر دەكەین كوردستان چەندەها تیردی قارەمانی وای تیدایە بە هەلومەرجی ئەوەی گەر هەموو تەباو رێك بن دوژمن هەرگیز ناتوانێ خۆی لەبەریان راگرێ، وەك لەم شیعردا گووتویەتی:

تەماشای عەشرەتی میراودەلی[٤٧] كەن
بە سێ جار سەتوەتی سێ دەوڵەتی برد
لە ئەوەل زەڕبەیەكی دا لە توركان
لە ئەستەنبۆڵەوە لەرزی خوداوەند
دووەم دەردێكی دا سەرداری ئیران
ڕەزا خان ئیلتیجای برد بۆ دەماوەند

٤٧- (میراودەلی) بەشێكن لە عەشیرەتی پشدەر و هۆزێكی ئازای كوردن لە قەڵادزێ.

دیوانی مەلای گەورە

من یەخەی خۆم لەبۆیە دائەدڕم

ساڵی ١٩٢٦ مامۆستاو قوتابیان لە کۆیە بەبۆنەی کارەساتی لەسێدارەدانی سەرکردەو رۆڵە قارەمانەکانی کوردی تورکیا بەشێوەی خۆپیشاندانێک روو دەکەنە ماڵی مەلای گەورە ئەویش ئەم پارچە شیعرە هەست بزوێن و پڕ سۆزەیان بۆ دەخوێنێتەوە کە دووەم شیعری نەتەوایەتی بوو.

من یەخەی خۆم لەبۆیە دائەدڕم
ئێوە نابن بە هیچ و من دەمرم

دەبێ من کەیفی چیم بە دنیا بێ
قەومی من وا رەزیل و ریسوا بێ

بێ کەسو بێ دەرو فەقیرو هەژار
بێ سەرو سەرفرازو بێ سەردار

ئەوی رێگای لە کوردەکان گۆڕی
لەعنەتی خوا لە ئەلحەدو گۆڕی

میللەتی وا فەقیرو بەستەزمان
بە قسەی ئەو کەسانە چۆن خەڵەتان

قوڕی کام جێ بگرمەوە بۆتان
بۆ برایانی جەزیرو بۆتان

خمی دونیا بکەین بەسەر خۆمان
بۆ عەزیزانی ئەرزە رۆم و وان

ناوی کوردی نەما لەنێو تورکان
پەتی تورکان و گەردەنی کوردان

با وجودی کە قەومەکی زۆرن
فائیدەی چی کە توخمی خۆ خۆرن

وا دەزانن کە کوردە گەل زیندون
وا دەبینم عەلەل عموم مردوون

وا رەزیل و زەبون و بێ دەســـــەڵات
رەبی ئەو قـەومـە بۆ چی وای لێ هات
زۆر نەچووپاش (صــــلاحی) ئەیوبی
کــــورد کــــەوتە دەوری مــــەنکوبی
چ عـەشـیـرەت چ ئەهلی شـارسـتـان
لە هەمـوو تول و عـوورزی کـوردسـتـان
بوونە یەخـسـیـر و نۆکـەری ئەم و ئەو
باری خـەڵکی دەبەن بەڕۆژ و بەشـەو
لەسـەر ئەو حـاڵەش یەکـتـری دەکـوژن
خوێنی یەکدی مـیـسـالی شیـر دەمـژن
دەرحـــــــەق یـەک ئەوەنـدە زۆر دەوەرن
کـەلەکـەی یەک بەشـیـری دەم دەبڕن
بە زگێ تێـــــر بە دوو زگـــــان برسی
هیچ لە چاکــــە و خــــراپە ناپرسی
جاهیل و بێ کـەمـال و شـەرمی حزور
ئەبغەزی خەلقی خوا فەقیـر و فەخور
حـــەیفـــە بۆ غـــیـــرەتی ســـەلاحـــەدین
ئەو کـەسـانە بڵـێن ئەمـەش کـوردین
وا مــــەزانن کــــە مــــیللەتی کــــوردی
بە زەلـیـلـی بژیت و نـامـــــــــەردی
ئەوی کــــورد بێ لە نەسلی باب ئادەم
ئیشـەکی تورک وگـوی درێژی عـەجـەم
حـەز دەکـەی پێت بڵـێم چیـە کـوردی
عــاقـڵـی و چاپوکی و جـەوان مـەردی

میللەتێکە لە فەوقی تورک و عەجەم
ساحیبی حەزم و ڕەزم و بەزم وکەرەم
لاوەکان قەدری نەسلی خۆ دەگرن
پیرەکان با لە زیللەتا بمرن
خاسەنەو باوەکانی مەکتەبی کۆ
دەبنە پشت و پەناهی میللەتی خۆ
ئێوە ئەولاد و جەرگ و ناوی منن
ئێوە نوری گلێنەی چاوی منن
عومری خۆتان مەبەن بە خۆڕایی
تێبکۆشن بە عیلم و ئازایی

لای لایێ

ئەوەڵ چشتی دەچێتە گوێی منداڵ لە ناو لانکی
گەر چاکە گەر خراپە، لای لایەی دایکی
لای لایێ رۆڵەکەم بە رۆح خزمەتت دەکەم
تا خزمەتی مەفتەن کەی بە ئازایی و چاپوکی
ئەوەی بە دڵ و بە گیان خزمەتی مەفتەن نەکا
لەسەر جێگە و رێگەی خۆی دوژمن دێ دەری دەکا
ئومێدم وایە لاوە ئەتۆش هەر وەکو کاوە
لەبۆ کوردان هەڵ بکەی رایەتی ئەتابەکی
لاوژەم لای لایێ ئەتۆش هەر وەکو دایێ
ئەوشۆ کە خەوت نایێ، لە خەفەتی دنیایێ
منیش ئەوا دەگریم رۆڵە لەبۆ قەومی تۆ
هەموو جەرگ و هەناوم ئەوا هاتە سفت و سۆ
کولی گریانم هەستا، دین و دنیامان فەوتا
روومان لە هەق وەرگێڕا بە قسەی شێخ و مامۆستا
روومان کردە زەوایان، بوینە دەروێش و سۆفی
بۆیە ئێستێکە دووژمن وەک سەگ هەڵمان دەگلوفی
بەقسەی وانی حیلە باز رۆڵە ئێمە تێکەوتین
لەبۆ (قووتی لایموت) خەریکی بەڕو جەفتین
ئێوە بۆ خاتری خوا نەکەن هەڵبخەڵەتێن
دەنا وەڵڵا وە بیلا بە جارەکی دەفەوتێن

ئاهو ناڵە

هەتا دەمـــرم لە بۆکـــوردان دەناڵم
عـیـلاجـیـان چۆن بکەم هاوار بە مـاڵم
بە زۆری جـــاهیـل و نەخـــوێندەوارن
لە لای نەوعی بەشـەر بێ قەدرو خوارن
کـەسێ قـەدری لە لای خزمـان نەمـێنێ
لە لای بێگانە قـەدری چی دەمـــێنێ
لەگەڵ یەک بەد رەوشت و بەد نیـهـادن
لە بۆیە وا کـــەســـادو بێ مــــرادن
لە عـیلم و مەعریفەت دوورن بە کوللی
خـەیاڵی خـاوە لایان فکری مـیللی
حـــەســـودن بۆیە بازاڕیان کـــەســـادە
نەزانن بۆیە تاعـــەتیـــان فـــەســـادە
لەسـەر عـەردی ئەوی کـوردی زوبان بێ
دەبێ زەباڵ و کـــەناس و ســـەپان بێ
دەبێ حـــەمـــاڵ و گـــاوان و شـــوان بێ
لە لای وایە دەبێ ســـوک و نەزان بێ
دەبێ هـەر ریش درێژو پـان و لـول بێ
دەبێ هەر عــاجـز و گــرژ و مـــەلول بێ
دەبێ هەر بەندەی ڕۆم و عـــەجـــەم بێ
دەبێ بێ عـیلم و بێ ئیمـلا و قەڵەم بێ
ئەوەندە بێـــهـــۆش و بێ دین و نەزانە
لەلای وایە خـــودای وی ریشی پانە

مەلاکانیش لە حەقیان زۆر خەیانن
ئەوانیش هەر دەڵێی گەوج و نەزانن
لەباتی باسی دین و روکنی ئیمان
مەلا بۆیان دەخوێنێ مەتحی شێخان
ئەڵێ شێخێ هەیە ساحێب کەرامەت
تکاتان بۆ دەکا رۆژی قیامەت
شەو و رۆژێ بە زیکری خوا خەریکە
دیارە زۆر لە خزمەت خوا نزیکە
گەلێ جاران دەچێتە فەوقی عەرشی
ئەگەر حەز کا لە لای خوا دادەنیشی
خولاسە چەند خەرافاتێکی دیکە
مەلا نەقلی دەکا بەو فاک و فیکە
عەوامی قور بەسەر وا دەزانن
جەنابی شێخ بە خزمی خوا دەزانن
خسوسەن وەک دەڵێن یا غەوسی (اعظم)[٤٨]
چ وەهمێکی دەداتە زیهنی عالەم
ئەوانەی شێخیان لایان خودایە
حسابی وان لەسەر تەوقی مەلایە
مەلا تۆ باسی خوایان بۆ بفەرموو
وەها چاکە لە بۆ وان و لەبۆ تۆ

٤٨- غەوس: مەبەستی لە شێخ عەبدول قادری گەیلانیە زانایەکی بەرزی ئاینی بوو لە ٤٧٠ ک لە شاری (نیف) کە سەر بە گیلانە هاتۆتە دونیا رێگایەکی تایبەتی لە (تصوف) داهێنا کە هەر بەناوی ئەویشەوە پەرەی سەندو ناسرا، ئێستاش تەکیەکەی و کتێبخانەکەی کە گۆیا «٦٠» هەزار کتێبی تێدایە لە بەغدا ماوە...

هەتا شێخێ بمێنێ

هەتا شێـخێ لە کـوردسـتـان بمێنێ
ئومـێـدی زیندەگـانیت پێ نەمـێنێ
تەریقی قـادری و نەقـشـبـەندی
بەبای دا رەونەق و ئاهەنگی کـوردی
هەموویان بوونە سۆفی و پیرو دەروێش
بە بەرمـاڵ و بە سبـحەو رشتەو ریش
هەمـوو بێ ئیش و بێ کـارو تەوەزەل
وورگ پان و مل ئەستور و سـەلک زل
لەوان و ئەرز رۆم تا حـەدی جـافـان
تەوەڵابوون لە عـەقڵ وعیلم و عیـرفان
بەوی شـۆلی بەوی عـەقڵ و تەمـیـزی
مـحەقـەق قـەومی کـورد نایێـتە رێزی
بە ریشی پان و پرچی پڕ لە ئەسـپێ
بناغـەی ئیشی کـوردان چۆن دەچەسپێ
بە کـەشکۆل و سواڵ و فـەقر و زیللەت
مـحاڵە کـاکی خۆم تەشکیلی دەوڵەت
هەمـوو بێ هۆش و بێ گـۆش و نەزانن
ئیدارەی مولک و میللەت چۆن دەزانن
ئومێدتان قەد نەبێ کورد ببتە دەوڵەت
لە بەدبەختی ئەوێستـا بۆتە سێ لەت
ئەوی زانایە ناو جـەرگی پەلاسـە
ئـەوی نـادانـە نـازانـی چ بـاسـە

جەنابی شێخ دەڵێ ئاخیر زەمانە
قیامەت رادەبێ هەر بەو زوانە
ئیرادەی خوایە ئێوە هەر وەهابن
وەکو هاروت و ماروت[٤٩] بن سەرو بن
بەڵێ یا شێخ قیامەت لیمە رابوو
بە جەهل و تەمبەلی خانەن خرابوو
لەبەر قەولی پڕو پوچی ئەمانە
لەدەست کوردان نەما غەیری هەمانە
لەبەر تەزویری وان شێخانی بەد بەخت
گەلی کورد نابنە ساحیب رایەت و تەخت
لەبەر چی کاری خەڵکی وا دروستە
ئەگەر هێندۆزە گەر ئاگر پەرستە
ئەگەر لازە ئەگەر رۆمە ئەگەر جوو
لە ژێر دەستی ئەم و ئەو پاکی دەرچوو
ئەگەر راستە دەڵێی دنیا خراوە
ئەدی بۆچیتە ئەو ئاوو بەراوە
ئەگەر دنیا خراپە بەو نزیکە
جەنابت بۆ بە دنیا وا خەریکە

٤٩- هاروت و ماروت: ناویان لە قورئان سورەی (بقرە) هاتووە کە دوو فریشتە بووین هەندی زانا دەڵێن دوو جادوکەر بووین سیحر و ئەفسون و جادوویان لە ناو خەڵکا بڵاوکردۆتەوە لە ئەنجاما لەناو چووین...

ئەگەر عیزت دەویٚ

ئەگەر عیزت دەویٚ هەستی بە هیممەت
بەفکر و سەبر و تەدبیر و کیاسەت
ئەبیٚ میللەت هەموو یەکبن لەگەلٚ یەک
لە ئەربابی قەلەم تا خاوەنی چەک
ئەگەر کوردیٚک ئیهانەت کەن لە بەسرە
هەموو بیٚنە خرۆش و جۆش و نەعرە
هەتا حەققی نەسیٚنن رانەوەستن
لەبەر بیٚ ئیتیفاقی خوارو پەستن
خەزیٚنیٚکو هەبیٚ مالٚی عمومی
وەکو جوو ئەرمەن و بۆشناق و رۆمی
لە لیرەو رۆپیەو چاریٚک و غازی
بەکەلکتان دیٚ لە رۆژی پەنجە بازی
فرێی دەن مونتەشا[50] وبەرمالٚ و کەشکۆلٚ
تەرک کەن تەبلٚ و رەقس و خدمەت و شۆلٚ
وەکو شیٚر وەرنە مەیدانی جەرائەت[51]
بە غیرەت بن بە غیرەت بن بە غیرەت
تفەنگ و تۆپ و تەیارە پەیا کەن
بە عیزی دین و دونیا روو لەخواکەن
پیاوی ترسنۆک وەک پوشکە سووکە
ژنی بیٚوە بە کورکەو نوکە نوکە

٥٠- منتەشا: تەوریٚکی بچکۆلەیە دەرویٚش هەلٚی دەگریٚ...

٥١- جەرائەت: واتە ئازایی...

سەحابەی رەش ئەوا قەبری دیارە[٥٢]
مەسافەی سێ سەعات دووری لە شارە
سەحابەی موستەفا گەر ترسنۆک بان
چ ئیشیان بوو لە تورکستان و ئێران
نەکەن خۆفێ نەکەن ترسێ لە هیچ کەس
بە غەیرەز خالقی دەوواری ئەقدەس
دەبێ بێشک و شوبهە وابزانی
بە تەحقیری حەیاتە زیندەگانی
ئەوی دونیای نەبێ دینی زەعیفە
مەلا بێ یانە شێخ بێ یا خەلیفە
مەداری دین و دونیا هەر غینایە
بەڵێ (الفقر فخری) ئیفتیرایە
هەوای گەورەیی دەرکەن لە نێو سەر
بەبێ تۆپ و تفەنگ و ماڵ و عەسکەر
موحەقەق تا قیامەت نابنە بەگ لگ
ئەگەر هاویو نەبێ یان ئۆن ئیکی لگ
بە غەواسو بە پاپۆڕ و زرێلی
{بە باڵۆن و بە دۆغای زرێلی} [٥٣]
لە دنیا هەرچ بێ کوردی موحەقەر
بە بێ پارە لەبۆت نابێ مویەسەر

٥٢- مەبەستی گۆڕستانی دۆڵی ئەسحابانە لە نزیک گوندی سماقۆلی. شەڕێکی خوێناوی لە نێوان سوپای ئیسلام و دانیشتوان روویداوە، گۆڕی کوژراوانی بەرگری ناونراوە (سەلکی کافر!!) ئەوانی تر بە (ئەسحابە) ناسراون، یەک لەوان (مەغدیدی ئەسوەد) بە ئەسحابەی ردش ناو دەبرێ.
٥٣- ئەم دێرە شیعرە ناتەواوە بۆمان ساغ نەبۆوە.

وولاتێکتـان هەیە پڕ کـان و مـەعـدەن
بە بێڵ و پێـــمـــەرە دوو قـــۆلتی لێـــدەن
دەزانـن نـاوی ئـەرزی چی تـیـــــایـە
وە لێ مـــەوقــوفی عــیلمی کــیـمـیـایە
هەتا ئەو عـــیلمـــە چاکی نەخـوێنن
دەبێ هەر پـاقـلـەو سـلـقێ بـچــــێنن
مـەلای نادان بە عـینوانی شـەریعـەت
حــەرامی کــرد لە تۆ عــیلمی تەبیـعــەت
لە بۆیە هەرچی لەو خـاکە بەدەرکەوت
لـە رادیـۆم و لـە زێـڕ و بـاقـــــــرو نـەوت
هەمووی کەوتۆتە ژێر دەستی فەرەنگان
چیـــاو چۆلان دەنۆڕن وەک پڵـــینگان
تەمـاشـاکـەن چیـایان چۆن دەکـۆڵن
هەتا کـــەی ئێـــوە هەر بەرمـــاڵ بەکـــۆڵن
خـوری و مــازی و کـەتیـرەو چەوت و گـروان
وەکـو سـیـچکەو گلێـخـەو رۆنی قـەزوان
دەخـیلویم نەکـەن بیـدەن لەدەست خـۆ
وە ئـیــــــــــلا وا بـزانـن رۆح و دەرچـو
هەتاکـــو نەبنە خـــاوەندی ســـەنائیع
هەمـــوو ئینعـــامی خـــوادەروا بە (ضــایع)
بە خـۆڕایی دەچی عـومـری عـەزیزتان
بە هاوین و بەهارو پایز و زســـــتـــــان
مـــەچوونە خـــانەقـــاو و چایەخـــانان
ئومـــێــــدم وایە ببنە خـــانی خـــانان

ئەگەر خواهیش ئەکەن خوالێبوبی رازی
مەچوونە تەکیەکان بۆ حوقە بازی
قوماری قەت مەکەن ئێوەو خوداتان
دەنا بەرباد دەبێ ماڵ و منداڵتان
بەجێی بێنە ئەوەی واجب کرایە
بەوی نەوعێ کە مەتلوبی خودایە
ئەگەر باب جاهیلە باکور مەلابێ
لە ئەحوالی ئومەم تا شارەزابێ
سیاحەت کەن بچن بۆ چین و ژاپۆن
ئەمیستا چین لەپێشانیش چلۆن بوون
چ ناوێکیان نەبوو (بین الخلائق)
ئەمیستا بۆچی بوونە (شەمسی شارق)
لەگەڵ رووسێکی وا زۆر و بەقووەت[٥٤]
شەڕی کردو چلۆنیش وا بەسەرکەوت
چ ژەهراوێکی دایە دوبی ئەکبەر
شکاندی سەتوەتی سوڵتانی قەیسەر
لە دونیادا هەر دەبێ کوردی بەدفەڕ
نەبێتە خاوەنی (دەیهیم)[٥٥] وئەفسەر
لەژێر کەوتوو رەزیلی کوللی میللەت
بەلای لێدا ژیانی وا بە زیللەت
نەمان خوێند و نەمان دیت و نەمان بیست
عەلەم داری لە نێو کوردان هەڵستێت

٥٤- جەنگی ژاپۆن و رووس لە ١٩٠٥ روویدا، ژاپۆن سەرکەوت و چووە ریزی دەوڵەتە گەورەکانەوە.
٥٥- دەیهیم: واتە سامان.

ئەتۆ ئەی مامە کوردە پێم بڵێ چیت
کەلاش خوار و کراس دڕیاو کەوا چیت
کەپو قیچ و لچ ئەستورو ددان گڕ
کوت و کوڕ و کەڕو گێژ و سەلک خڕ
هەتا دەمری بە خواری رادەبوێری
بەبێ بەختی و بەبێ دەستی و فەقیری
بە جان و دڵ لە رەبی خۆت دەخوازی
زگت پڕ بی لە ئەستورک و پیازی
بە کوردی پێت بڵێم ئیشت شلۆقە
دوای چی کەوتووی بەو گورگە لۆقە
گرینی من لە بۆ تۆیە وە ئیلا
تەماعم پێت نیە حاشا وەکەللا
ئەتۆ چۆنی بژی من هەر مەلامە
ئیتر بەسیە برام خەتمی کەلامە

هەستە پێشکەوە

هەموو نەتەوەیەک هەقی هەیە بە زوبانی خۆی بخوێنێ و بنوسێ، جەلیزادە لەبەر دەرکی سەرا روو بە رووی کاربەدەست و ماموستاو قوتابی و حەشاماتێکی زۆر ئەم شیعرە دەخوێنێتەوە کە دوودم شیعری نیشتیمانیە.

هەستە پێشکەوە ئەی لاوی کوێی
ئاگات لەخۆ بێ کاروان رۆیی
بە نوری عیلمی رێگا بەدەرخە
بەزۆری باز و باری بەسەرخە
بە باڵی عیلمی بفڕە وەک تەیران
بە هێزی عیلم هروە بن بەحران
عیلمی تەبیعەت عیلمی خودایە
(قال) و (قول)[56] گشتی هەبایە
عیلمی کیمیات گەر نەخوێندووە
بەخوا نازانی خوا چی کردووە
عیلمی حیکایەت گەر کەڵکی هەبا
دەبایە دنیا هەمووی بۆ مەبا
ئێمە پابەندی وەهم و خەیاڵین
ئێمە خەریکی کەری دەجالین
عیلمی صنایع لای ئێمە نیە
گەر چشتێک هەبێ ئەویش قەولیە
پەنیر و ژاژی شیرێژ و لۆرک
نەتیجەی عیلمی کیمیان بەبێ شک

٥٦- قال و قول: مەبەستی (صرف و نحو)ی عەرەبیە.

بەگلی سـپی لە ئاوی تری
دۆشاوی شـیرین چلۆن دەکری
کاردی وەک کێردی زوبان دەبڕی
بە ترشی سـماق ژەهری چۆن دەمری
عیلمێکی گەورە لەناو کوردان بوو
بە قسەی پڕو پوچ لە کیسمان چوو
بە دەف و دەمبەک بە رەقس و سەما
عیلم و مەعریفەت لای کوردان نەما
بەخوا زۆر حەیفە...حەیف و مخابن
میللەتی کوردان هەتا کەی وابن
جەهالەت بڕوا دەوری عیرفانە
کوزڕ بابمرن نۆرەی کوڕانە
ئەی لاوی کۆیی نوری دوو چاووم
قووەتی دڵم جەرگ و هەناوم
باوانی بابم نەوباوەی مەکتەب
بە عەقڵ و عیرفان بە عیلم و ئەدەب
بە ئەخلاقی چاک بەدین و ئیمان
بە رێک و پێکی وەکو برایان
لەگەڵ یەکتری وەک روح و بەدەن
ئیمتیزاج بکەن بۆ عیزی وەتەن
ئێوە بۆ مەفتەن ئەولادی (صلبی)
خوا تەوفیق و دا ئامین.. یا رەبی
هیچ فەرق و ناکەم لەگەڵ مەسعودی
خوا چەپارەودا لە چەنگ حەسودی
مەجید و سەلاح لام وەکو ئێوەن
ئێوەش برازان پێم بڕوا بکەن

ئاواتی دوا ڕۆژ

زۆر بووە بەرخەکی لەڕوو لاواز
بویتە خرتێکی دونگ زەلام و قەڵەو
یا منالێکی سیس و مردۆخە
بوویتە مەردێکی گورج و گۆڵ و پتەو
گەلێ میللەت وەها بەسەرکەوتن
کە نەیەتە خەیاڵ و هەم و خەو
بۆیە ئومێد دەکەم لە لوتفی خودا
خالقی مانگ و ڕۆژ، ڕۆژو شەو
کوردەکانیش بکاتە ساحێبی جا
(سنة الله في الذين خلوا)
تەلەفۆنی بخاتە ناو کوردان
بانگی یەکدی بکەن دەنگی هەلەو
هەو هەوی کوردەکان لە مەیدانی
زەل زەلەی خاتە مولکی کەی خوسرەو
بێتە ژێر دەستی میللەتی کورد
هەر لە (باطوم)[٥٧] هەتا وەکو دەهلەو[٥٨]
بە نەزەڕ تۆ خودایە ئاسانە
باز و شاهێن هەڵێن لە قاسپەی کەو

٥٧- باطوم: بەندەرێکی وولاتی گورجستان - جورجیا - کەوتۆتە سەر بەحری رەش.

٥٨- دەهلەو: ئاوی کۆنی شاری دەلهی پایتەختی هیندستانە کە زۆر زانای ئاینی ئیسلامی لێ هەڵکەوتووە بە ناوی (دەهلەوی) ناوبراون.

دەڵێن باران بە ئەمری شێخ دەباری

دەڵێن باران بە ئەمری شێخ دەباری
بە ئەمری کن (فکان) وەک ئەمری باری
خولاسە کافەیی زەرراتی عالەم
چ ئەفلاک و چ ئەملاک و چ ئەنجوم
بە ئەمری حەزرەتی پیرە دەوامی
حەیات و مەوت و تەرتیب و نیزامی
مەلایێ گەر بڵێ نابێ وەها بێ
دەڵێن ئەو فاسیقە بویتە وەهابی
ئەری ئەی شێخە پیسی بۆری چڵکن
ئەری ئەی زگ هەمانەی غازی بۆگەن
ئەتۆ دەواری چەرخی بێستونی
ئیرادەی تۆیە تەنزیی شوئونی
ئەری ئەی شێخە کوری خواری مەخزوم
ئەتۆی نایب مەنابی حەیی قەیووم[59]
ئەتو ئەی پیستە خۆری لینگ گواوی
لەگەڵ زەرڕاتی عالەم تێکەڵاوی
ئەتو ممتازی رزقی مارو موری
ئەتۆ ئینشاکوندەی نارو نوری
بە حوکمی تۆ دەبێ عەفوی گوناهان
وەکو پاپای نەسارا خێوی غوفوران

٥٩- واتە خەلیفەی خوداو پێغەمبەر.

هەمـوو عـالەم لە ژێر فـەرمـانی تۆیە
حـەیاتی تۆ بە مـسـتـەک ئاردی جـۆیە
ئەوی عـەفوی بکەی جێگای نەعـیمـە
ئەوی عـەفـوی نەکـەی مـەئوای جەحـیـمـە
ئەگـەر مـولکە هەمـوو مـولکی خـودایە
ئەگـەر شـێـخـە ئەگـەر قـوتبـە هەبایە
ئیـرادەی قـودرەتی خـوای من تەواوە
چ حـاجـەتمان بە شـێخ رایی کـراوە
بە ئەقـتـاب و بە ئەوتاد و بە ئەقـوال
نەبوونە ئادیسـۆن[٦٠] ئەی مـەردی بەتاڵ
لە عیلم و ئیـختـیراع چی بەدەرخست
برۆنە... میللەتی خۆی چۆن بەسەر خست
بە عـیلمی کـیـمـیـا و قـووەتی نوور
بـە تـەیـارەو بـە زەبـلـین و بـە واپـۆر
چلۆن قوتبی فەقیریان پێ نیشان کرد
پرۆژەی شێخ ئەفـەندیشـیـان عـەیان کـرد
مـسلمـانان لە چەنگ وان کـو زەلیل بوون
دە فـەرمـوو شێـخە شـێـتی گـێژ و مـەجنون
بزانم تۆ ئەوێسـتـا چیت لە دەست دێ
لە بەحـر و بەڕ و چۆڵ و شـار و لادێ
وەرن ئەی ئومـەتی (خـیـر البـریة)
لەپاش تەقـدیمی (اخـلاص) و (تحـیـة)

٦٠- ئەدیسـۆن: زانایەکی ناوداری بەرزی ئەمریکی بوو کارەبای دۆزیەوە ئەوەش بوو بە هۆی بەرپا بوونی شۆڕشـێکی زانیـاری لە جیـهـاندا، جگە لەوەش زیاتر لە هەزار داهێنانی لە پیشەسازی دا هەیە، لە ساڵی (١٨١٤-١٩٣١)ز ژیاوە.

به عیلم و عەقڵ و هۆشو فکرو عرفان
به قـەولی مـوسـتـەفـا و ئایاتی قـورئان
بزانن ئەو قـــســـــانه پاکی پوچن
ئەگـەر خـوامـان هەبێ ئەقـتـاب لەبۆ چن
به قـەولی جـاهیـلان خـۆتان مـەگـۆڕن
بـه چـاوی دڵ لـه دونـیـــــــــایێ بـنـۆڕن
له ژێر ئەرزی هەتاکـــو ژوور و ژێروو
له مـــانگ و رۆژ هەتاکـــو مـــار و مـــێـــرو
به (کم) و (کیف) و وەزع و چەند و چوونی
بـه (اطـوال) و بـه ئـەدوارو سـکـونـی
گـــەلاوێژ چەند زەلام و چەندە دووره
ســوها تاریکه یاخـــود زۆر به نوره
(ضـیـاء) چۆنه له چی تەرکـیب کـرایه
نیـــزامی ئەو عـــالەمـــه چۆن داندرایه
به چی دەکــرێ به کێ دەکــرێ ئیـــداره
له بۆ کێ دێتـــه تەعـــداد و ژمـــاره
به غـــەیرەز قـودرەتی داواری جـەبـبـار
به غـــەیرەز پادشـای خـەلاق و قـــەهار
به قـــودبێـکی زەعـــیف و ناتەوانه
ئیـــدارەی چۆن دەبێ ئەی مـــەردی دانه
ئەوی لای ئـێـــــوه داواری ئـمـــــورن
لەبەر دەسـتی خـوا کـەمـتـر لەمـوورن
کەسێ ئیـمـانی به خـوا و قـودرەتی بێ
چلۆن ئەو ئیعـتـیقادەی دەچێـته قەلبێ

تێبینی: (اطوال) به عەرەبی واته درێژی و پانی. هەروەها (ضیاء) واته رۆناکی.

ئەم میللەتە

ئەم مـــــیللەتە بەد بەخـــتـــە کـــە قـــەومی کـــوردن
ئـەی وای لـە ژێـر نـیـــــری ئـەجـــــانیب مـــــردن
هەرچەند کـــــە مـــــســــوڵـمـــانن و ئەهلی ســـونەن
بلـعـــــاتی مـــــەشـــــایـیخ بـە قـــــوڕی دا بـردن
ئەم مـــیللەتە وا بـە مـــەکـــری شـــێـــخی گــومـــرا
نـەعـــیـــــزەتی دینی مـــــا نـەعـــیـــــزی دونـیـــــا
ئێـــســـتـــێش بە فـــڕو فـــێـــڵـی ئەوان تێـــدەکـــەون
(لا حـــــــــــول ولا قـــــــــــوة الا بـــالـــلـــه)
بـۆ خـــاتری خـــودا مـــــوجـــــەدیدی ئەلفی دووەم [٦١]
جـــارێکی تـەمـــاشـــاکـــە لە رووی لوتف و کـــەرەم
لـەو ســـاوە کـــە تـۆبووی بـە مـــوجـــەدیدی ئومـمـەت
بوون بـە ئەســــیـــرو ژێر دەســـتی کـــوللی ئومـــەم
ئەم تائـیـــفـــە مـــومـــتـــازە کـــە گـــویا نەقـــشین
مـــوســـتـــەغـــرەقی یادی خـــوان لە عـــالەم وەحـــشین
بـا ووجـــــــودی کـــــــەباراش دەبـا بـۆ ئـاشـی
هـیـــــچی لـە دڵا نـیـــــە بـە غـــــەیری کـــــەری شین
ئـەو حـــــــەرزرەتـە وەک نـان و پـیـــــــازی دەبـڕی
نـێـــــزیـکە لـە تـاوان رەگـی جـــــەرگـی ببـــــڕی
هەر چـەنـدە کـــــەرامـــــەتی وەکـــــو ســـــەگ دەوەڕی
بـیـــــچـــــارە لە بـۆ مـــــســـــتـــــە بـڕۆشێ دەگـــــەڕی

٦١- موجەدیدی ئەلفی دووەم: مەبەستی لە شێخ محەمەد عەبدەی میسریە کە ئاینی ئیسلامی بە جۆرێکی نوێ لە خەڵکی میسر دەگەیاند...

قەومێ کە بە ناوی دین و ئیمان دەگەڕێن
گۆیا کە لە بۆ خەلاسی ئینسان دەگەڕێن
کەزاب و منافق بەدو بێ دینن
وەک ئاش بە تەماعی ساوەرو نان دەگەڕێن
خالقی ئەرزو سەما عیسایە
بە خودا ئەم قسە بێ مەعنایە
کەسەکی هۆشی هەبێ وانالێ
چۆن دەڵێ وایە ئەوەی دانایە
گوێ بگرە لە جەنابی پاپی ئەعزەم
گۆیا کە خودا وەندی کەریم و ئەرحەم
خۆی خستە زگی حەزرەتی خاتو مریەم
تا ببێتە کەفارەتی گوناهی ئادەم
پاشان لە زگی خاتو مریەم هاتە دەرێ
چەند کەشمە کەش و هەرای هاتە سەری
تا ئاخری کار لە دار درا خودای عالەم
ئا هێستە لە قەبری هاتە دەرچۆتە سەری
خۆزی کە نە ئادەم و نە حەوا بایە
سەد خۆزی نە عیسا و موسا بایە
هەر هەشت تەبەقەی بەهەشت بسوتایە
ئەو قسە پڕ و پوچە نە گوترا بایە
قەولێکی درۆو فاسیدو بێ ئەسڵ و ئەساس
خارج لە عەقلی عیبادو مقیاس و قیاس
چۆن دەچێتە زگی مریەم خودای بێ هەمتا
دەک لەعنەتی خوا لە روحی پاپاو شەمماس

سێ برام هەن (٦٢)

سێ برام هەن ئەمن برا چووکم
لای براکانی خۆم گەلێ سووکم

ئەو برایانە زێدە غەدارن
زاڵم و بەد ڕەوشت و بەد کارن

بە برا گەورەکەم دەڵێم کاکە
تۆ بە چاوی کەرەم تەماشاکە

من هەتیو بوم فەقیرو بێ دەسەڵات
چی بەرم کەوت لە دەوڵەت و ماڵات

٦٢- بەداخەوە هەر ئەوەندە لەم پارچە شیعرە ماوە بۆ یەکەم جارە بڵاو دەکرێتەوە..

ئامۆژگاری

قـــســـێکت بۆ دەکـــەم راســـتی بزانە
قـــبـــولی کـــە بەبێ عـــوزر و بەهانە
بەســـەر زارو زوبانان گـــەرچی ســـوکـــە
لە مـــیـــزانی حـــەقـــیـــقـــەت زۆر گـــرانە
بە خـــێـــری خـــۆت بە خـــەڵکی رابگەیێنە
هەتا زاهیـــر بێ ئەو ســـیـــری نیـــهـــانە
هەتـاکـــــو ئەهلی شـــــارو دەشت و لادێ
خـــــەبەر دار بن لـە ئـەحـــــواڵی ئەوانە
بەخـــــۆت ئەحـــــواڵی لادێ چاک ئـەزانی
یەکێ جـــوتـیـــــارە ئێکێ بەرخـــەوانە
ئەمی ئاودێرە ئەویان عـــــارد ئەکـــێـــڵێ
شـــــوانە ئەم ئـەویـتـــــریان ســـــەپانە
خـــەریکی کـــــارو بارو جـــۆت و شـــۆنە
لە فـــێـــڵی فـــێـــرکـــەران ناشـــارەزانە
مـــــەلایەکـــیـــــان هەیە سندانی لێـــدا
نەخـــوێندوو و ئەحـــمـــەق و پوچ و نەزانە
وەکـــــو کـــــەر گـــڕ ئەخـــوا دایم لە دیدا
بە ریشی پان دەڵێی مـــــاڵمی جـــوانە
ئەویش بۆ شـێخ وەکـو کـەلبی مـوعـەللەم
بە دەم کـــــەرویشکی بۆ دەگـــــری لەلانە
ئەویش وەکـــو ســـەگ لە دوو شـێخ ئەنۆڕی
لەبۆ شـــێخ ئەبێـــتـــە بەزمی زەمـــانە

وەرن تۆبە بکەن لای شێخ بە تەعجیل
قیامەت رادەبێ هەر بەو زوانە
بە مام کێخوا بڵێ ئەسبابی رێکخا
لەبۆ شەو شێخ دەێتە دیواخانە
دەزوو چێشتی لە بۆ شێخی دروست کەن
پلاوساوار و شلکێنەو کەلانە
کە نێزیکی سەعات دوو بوو دەڵێن
ئیتر بەسیە ئەوا نۆبەی ژنانە
ژنی کێخواو ئەهالی دێنە جەزبە
ئیتر هاوارو گریان و فیغانە
لە پاش ئەو های و هۆیو هات و باتە
دەڵێ ئەی قەومە گەل کۆکەن ئیعانە
مریشک و هێلکەو جوستیرو کاور
کەرەو داندۆکو ساوارو هەمانە
گوریس و کۆتک و ناودۆکو مەشکە
جوال و تورەگەو تیرۆگو خوانە
ئەڵێن قوربان گەلێ کەسر و کەسادین
بەخوا تەخمینەکەشمان زۆر گرانە
بەخۆت نەت دی لە نیسان قوڕ دەباری
کلۆش هیچی نەهێشت وا لێت عەیانە
جەنابی شێخ دەچێ بۆ دێیەکی دی
بە سەد دەردی سەری و حیلەو فسانە
یەکێ عاقڵ دەڵێ (یا ایها القوم)
لە کەید و فێڵی شێخ ناشارەزانە

لەمن مــەعلوم بووە بێ شـەكک و شــوبهــە
بە ئەتوارو بە ئاســـــارو نیـــــشـــــانە
ئەهەمی مــەقـــســـەدی شـێــخی زەمــانە
لـە ئـەم دەورو عـلـیـکـە نـان و گـــــــانـە
ئەوەندە دوور لە دین و دوور لـە خـــــوانە
خـــســـوســـەن وەک ئەچن بۆ خلوە خــانە

مەهدی دێتەدەر

مــەهدی دێتــە دەر وەک بڵــقی ئاو
دونیــا دەگــری بە دوعــا و ســڵاو
پف چەندە خۆشە ئەوجا مامۆستا
هەســتــە لە خــەوی تاڵعت هەسـتــا
چەند دێت[٦٣] دەداتێ بە ئاوو بەراو
ئەوجــا تێــر بخــۆ لە مــاش و سلقــاو
دەبی بەقــازی بە شــێخ الاســلام
جــەبرەت دەداتێ جــەبرەکی تەمــام
مــــوچەت دەداتێ تا دەبی رازی
ئەوجــا بیــست روپیــە یان پازدە غــازی
ئەوجا (حەیفی) خۆت لە کێخوا بکرە
ئەوجــا کــێــخــوا ژن لە دەردان بمرە
دێتــە خــەیاڵت ئەی مــخــتــار باش
کــــەرت نەدامێ پێ بچم بۆ ئاش

٦٣- چەند دێت دەداتێ ، واتە: چەند گوندت دەداتێ.

منیش هەر وەکو غاندی

منیش هەر وەکو غاندی[٦٤]   هەناسە ساردو ماندی
لە قەومی کوردو هیندی   هەرچی خێربوو نەماندی
چەندی لە قەومی کوردی   تێدە فکرم بە وردی
بە هیچ وەجهێکی نەمدی   ئاساری ئیتیحادی
قەومێکی وا لەیەک دوور   بێ رابیتەو بێ شعور
تاڵ و تیژ و تفت و سو   خۆ بە خۆیی ئەعادی
نەبونە و نینەو   مەگەر جاوەیی وابن[٦٥]
سەد حەیف و سەد مخابن   بۆ سەلاح و ئەولادی
دەرحەق یەکتری دەوژمن   خوێنی مێشکی یەک دەمژن
بابو کورِ یەکدی دەکوژن   لەسەر چشتەکی عادی
میللەتی بێ هۆش و گۆش   کەڵاش لە پێ نمد پۆش
خواردنی پولکەو بروش   بە کفتەکی (حشاندی)
مەلایان بێ عیلم و ماڵ   شێخیان بێ کەشف و کەمال
ئاغایان رووت و رەجاڵ   قوتەی مل نێرکە کاردی

٦٤- مهاتما غاندی: پێشەوای بەرزی نیشتمانی هیندی لە شاری بوربندر ساڵی ١٨٦٩ لەدایک بووە. شۆڕشێکی سیاسی دژ بە ئینگلیزی بەرپا کرد بە رێگەی (ئاشتی و ئاسایش) نەک لە رێی چەک و خوێن رژانەوە.. ساڵی ١٩٤٨ بە دەستی تاوان بارێکی چەپەڵ کوژرا.

٦٥- جاوەیی: مەبەستی خەڵکی دوورگەی (جاوە) یە کە لە وولاتی ئەندۆنیسیایە.

به تەما نیم لە میللەتی کوردی

به تەمـــا نیم لە مـــیللەتی کـــوردی
لەســـــەر ئەم ئەرزە پاشی چەندی دی
کـــەسـێکی وا بیـێـتـــە ســاحـــبی ناو
خـــاوەنی ئیـــعـــتـــیـــبـــارو ئاو و بەراو
وەک تەفـــەکـــور دەکـــەم لە فکری وان
هەر لە کـــۆوە هەتاکـــو مـــووشـــو وان
بەتەمـــــامی دەڵێی هەمـــوو مـــردون
پاک لە خـــاکی مـــەزە لە تا روو چوون
هەمـــوو بەد خـــواهو دوژمنی یەگـــدین
با وجـــودی کـــە قـــەومـــەکن یەک دین
روئەســـایان بە کـــوللی بێ عـــیلمن
دزو قـــولاب و بێ حـــەیاو شـــەرمن
عـــولەمـــاکـــانیـــان هەر دەڵێی وەحشین
شـــێـــخـــەکـــانیـــان بە حـــیلە وەک ریوین
پاک لەگـــەڵ یەکـــتـــری لە دڵ پیـــسن
بە فـــرو فـــێڵ و کـــەیدو تەلبـــیـــسن
عـــــەرەب و تورک و دەوڵەتی ئێـــران
دابەشـــیـــان کـــرد وولاتی کـــوردان
کـــوردی بێ تالع و فـــەقـــیـــر و رەزیل
دەربەدەر بوون ســەفـــیل و خـــوار و زەلیل
ســـاحـێـبی مـــولـک و مـــاڵی خـــۆ نینە
قـــوڕ بەســـەر کـــاســـە لێـــسی خـــەڵکینە

گەرچی ئەمڕۆ لە خوتەی بابان
شرکەتێکیان هەیە لەگەڵ عەرەبان
چەند کەسێکیش بە ناوی کوردستان
لە وەزیر و لە (نائب) و ئەعیان
بەعزەکی فورس و بەعزێکی تورکن
بەعزێکی جاو فرۆشی زۆر چڵکن
بەعزەکی بێ کەڵاش و پێخواسن
وەکو حەیوانەکانی پشت قافن
هەموویان کوێری دار بە دەست و بەستەزمان
قوڕ بە سەر قەوم و قیلی کوردستان
نائیبی چی.. وەزیری چی.. هەیهات
ئاو وعەردمان هەموو لەدەست دەرهات
لەسەر ئەم زیللەتەش جەنابی شێخ
دەگەڕێتن بە تەپڵ و دمبک و مێخ
دەعوەتی خەڵک ئەکا لەبۆ تۆبە
دڵی پڕ ئاگرە وەکو سۆبە
پیرەژن دی بە خۆو چەند هێلکە
دەڵێ یاشێخ دەچاوەکم لێکە
من ئومێدم بە هیممەتی شێخە
سافیدات بم دە دەستەکم ڕێخە

خۆزیا ئیمامی رازی

خـۆزیا ئیـمـامی رازی[٦٦] لەم عـەسـرە زیندوبایە
تا لە سـونعی بەشـەری تەیارەی بدیبـایە
ئەوجـا ئیـمـانی دەینا بە قـودرەتی بەشـەری
قەت ئینکاری نەدەکرد بە تەقلیدی ئەشعەری
چونکە سلبی تەئسیـریان لە قـودرەتی عـەبدی کـرد
ئومەتی وا بەقودرەتی گشـتی بەزیندویی مرد
پاکیان بە دەف و دەمبک بە دوعا و نوشتەو کشتەک
مـەحروم بوون لە ئاسـاری سـونعی دەواری فـەلەک
رواهـو الدار قـطني[٦٧] حـدثنا التـرمـزي[٦٨]
پاکی لە کیس ئیـمـە دا لە واپۆر تاکـو دەرزی
ئیـمـامی (مـاتریدیش)[٦٩] یەعنی (علم الهـدی)
چەند لە قودرەتی هات ریگەی لە ئێمە تێکدا
ئەوی کـە خـەلقی خوابوو لە مـەعـدەن و کـان ئەوت
هەمووی لە کیس ئێمە چوو بە دەستی کافران کەوت
بە ئومـێـدی ئیـمـامێن یەعنی حـەیدەری کـەرار
یاخو حەزرەتی عیـسا لە ئاسمان بێتە خوار
یانە مـەهدی مـوختـەفی لەنێـو چالی بێـتـەدەر
بە قـووەتی ویلایەت دونیـا بکا مـسـەخـەر

٦٦- ئیـمـامی رازی: مـەبەسـتی لە مـحـەمـەد فـەخـرددینی رازی بووە لە سـالانی (١١٤٧- ١٢٠٢) ژیاوە، فـەیلەسـوف و مـوفـەسـیـرێکی ناوداری قـورئان بووە، لەناو کـوردان بە(ئیمامی فەخری رازی) ناسراوە.

٦٧- الدار القطنی: ناوی ئەبو لحـەسـەن ئەددارە قـوتنی بووە لە سـالی (٩١٧)ز بووەو لە (٩٩٠) مردووە، یەکێک بووە لە ئیمامەکانی حەدیسی پێغەمبەر.

٦٨- الترمیزی: مەبەستی لە (محەمەد کوری عیـسای ترمزیە لە سالانی (٨١٥-٨٩٢) ز ژیاوە لە شاری ترمزی تورکستانی لەدایک بووە. زانایەکی گەوردی (علم الحدیث) بووە.

٦٩- ئیمامی ماتریدیش: (ئەبو مەنسوری سەمەرقەندی) کە لە زانایانی زانسـتی (الکلام) بووە، لەسـالی (٩٤٤ز) کۆچی دووای کردووە، هاوچەرخی ئیـمامی ئەشعـەری بووەو لە دژی موعتەزیلە وەستاوە....

هەناسەی نەوتاوی

یا رەببی بە لوتف و جـود و ئیـحـسـان
لوتفـیـکی بکەی لە حـەقی کـوردان
قـەومـیکی فـەقـیـرو ناتەوانا
بـێ پـەروەر و بـێ پـیـاوی دانـا
بێ مـورشـیـدو عـالمی سـیـاسی
بی (مـسطر) (قـاعـدەی) ئەسـاسی
بێ رووح و حـەیاتی ئیـجـتـیـمـاعی
بێ قـودرەت و قـووەتی دیفـاعی
بێ دەفـتـەرو کـاغـەزو کـیـتـابەت
بێ سنعـەت و حـیـرفـەو و کـەسابەت
خـاکـیکی هەیە وولاتی کـوردی
ئیکسـیـرە وەلێ لە چەنگی مـردی
خـاکـیکی ئەوەندە پاک و رەنگین
قـەومـیکی ئەوەندە فـەقـیـر و بێ تین
ئەی کـاکی ئەفـامی گـەوجی مل هوڕ
بنوارە لە دەوری بابە گـوڕ گـوڕ
ئەو قـووەتە چی بوو چۆن بەدەرکـەوت
چۆن هەر دەکـوڵی مـەنابیـعی نەوت
ئەو نەوتە بوو ئاگـری هەڵای سـاند
چەند دەوڵەت و تاج و تەخـتی فـەوتاند
بۆ ئەو نەوتە بوو کـە چواردە ملیـۆن
عـەسکەر لە فـەرەنگ و نەسلی مـەیمون

بۆی هاتە نزاع و حـــەرب و کـــوشتن
تاکـــو بە مـــەرامی خـــۆ گـــەیشتن
ئەو نەوتە چبـــوو... حـــەیاتی تۆ بوو
وەی خـــۆڵ بەســـــەر ئەویش ئەوا چوو
ئەی کـــوردی نەفـــامی خـــانە وێران
وەی عـــەبدی زەلیلی شـــێخ و پیـــران
ئێســـتـــێکە گـــەلێ مـــەعـــادنی دی
پەنهـــانە لە ئەندەروونی عـــاردی
وەک مـــەعـــدەنی زێڕ و زیوو ســـەردەف
تۆش لێـــدە لە تەپڵ و دمـــبک و دەف
ئەو نەوتە لە خـــاک و مـــوڵکی کـــوردی
کێ خـــســـتـــیـــە دەست و هات و بردی
هەر نەیســـە کـــە ئنگلیـــز و ئەفـــرەنج
پاش حـــەرەبەکی زۆر بە مـــیـــحنەت ورەنج
بەو فـــیکری عـــەمـــیق و حـــدس و حـــســـە
گـــەر بیـــتـــە شـــریکی نەفع و حـــیـــســـە
ئەو نەوتـەیە گـــەنج و مـــاڵی کـــوردی
بـــۆچـــی... پـــیـــس بـــردی
بیـــبـــات و لە نەوسی خـــۆی خـــەرج کـــات
ئەم کـــوردە فـــەقـــیـــرە چی بەســـەر هات
ئەم مـــــیللەتە گـــــەورە و عـــــەزیمە
سێ پارچە کـــراوە بۆتە قـــیـــمـــە
قـــســـمـــێکی لە جـــەوری تورکی غـــەدار
هـــاواری دەگـــــــــاتە چـــەرخـــی دەوار

قـــســـمــــيّكى لە ژێر نيـــرى ئيّـــران
ســـــــــــوتـاوە هـەنـاوى بـوّتـە بـريـان
قـسـمـيّكى لە ترسى سـوورى چاوشين[٧٠]
كـــەوتوّتە ليـــبـــاسى مـــاتەم و شين
دەوجـــا وەرە ســـەيرى ئەم حـــيـــســـابە
ئەم لالـە چلـوّن دەبێــــــتـــــــە يـابە
ئەم مـولّكە بە قـــيـمــەت و وەســيــعـە
بوّچى دەدرى بە كـــاكى شـــيـــعـــە
قـــولتــيّكى لە دەورى بابە گـــوڕ گـــوڕ
نايدەم بە منارەكـــەى ئيـــمـــامى دور
بســـتێ لە وولاّت و مـــولّكى كـــوردى
نايدەم بە مــەرقــەدى (ســەهرەوەردى)[٧١]
(نزرو) هبـــــەو (عــــزا) دەمــــێنێ
ســـەد مـــەعـــدەن و كـــانى نەوتى دێنێ
ئەم مـــوجـــتـــەهيـــدانە پاكى كـــوردن
ئيـــســتـــەش بە تەمـاعى مـالّى كـوردن
هەر روّژە لە دەورى مـــــەرقـــــەديكى
بوّيان گـــر دەبێ بـە قـــەد لە كـــيّكى
هەر كـــوردى فـــەقـــيـــرى خـــانە وێران
نـە قـــەبرى هەيە نـە بيـــــر نـە زيندان

٧٠- مەبەستى ئينگليزە.

٧١- سەهرەوەردى: مەبەستى لە عومەر سەهرەوەردى شێخى تەصووف و زاناى شافيعيية لە سالآنى (١١٥٣- ١١٩١)ز ژياوە و پێى گوتراوە شێخى شێخەكانى بەغدا ئێستاش گوّڕەكەى لە بەغدا ماوە و سەردانى دەكرێ.

ئەو نەوتەیە مـــــایەی حـــــەیاتی

ئەو نـەوتـەیـە ســـــــــەروەتـی وولاتــی

مـــەحـــرومـــە لە حـــاســـلاتی ئەرزی

بێـــــچـــاره ئەوا دەخـــــواو دەلەرزی

قـــەتعی نەزەریش لە مـــەعـــدەن و کـــان

ئەم ئاوو بەراوی مـــــولّکی کـــــوردان

کــــــردیان بە ئەرازی ئەمـــــیـــــری

وەی خـــاک بەســـەرت تۆش ئەســـیـــری

هەر وەخـــــتــــــە لە داخی ئێـــوە بمرم

ڕۆیـــــوە قـــــەرارو هۆش و ســــــەبرم

چ بکەم چ بلّـــــێم لە تاوی کـــــوردان

ئـاگـــــــــر دەگــــــــری دلّم لـە دەردان

چارەی چیــــــە خـــــوایە تۆ دەزانی

خـــۆت عـــالمی زاهیـــر و نیـــهـــانی

ئەو زولّمـــــە قـــەبول نەکـــەی خـــودایە

ئەسڵـــــەن ئەمـــەلم بە کـــەس نەمـــایە

لوتـفی تووە مـــــــەلجـــــــەئو پەنـاهم

ڕەحـــمـــێکی بە کـــورد بکەی ئیـــلاهم

وەک دێتــــــە دلّم خـــــەیالّی نەوتێ

هەندە نامـــــێنێ جـــــەرگم بســـــوتێ

قـــەومێ کـــە فـــەقـــیـــرو نا تەوان بێ

قـــــــەومێ کـــــە زەلیـل و بێ زوبان بێ

ئەلبــــەتە خـــــراپتـــری بەســــەر دێ

جـــێی ناکـــــەنەوە لە شـــــارو لادێ

وەک بزنی گـــــڕو دەبێ دەری کــــەن
نابێ تخـــونی بێـــرو مـــەڕی کـــەن
تا ئێـــــوە لە حـــەق ئێکدی خــــرابن
بەد خــــواهو حـــەســـوودو نا تەبابن
تا ئێـــــوە لە هەق ئێکدی بە کـــەیدەن
هەر ژێر چەپەڵۆکی عـــــەمـــــرو زەیدەن

لە ساڵی ١٩٣٠ ئەم شیعرەی داناوە:

ژیانی وا بە ئالام (٧٢)

ژیانی وا بە ئالام و بە مـــــیـــــحنەت
بە لەعنەت بێ بە لەعنەت بێ بە لەعنەت
چ ســاتێکی لە نەفــسی خــۆت ئەمین نی
دەمـــــێکە یانە دەڕوا یا ئـەمـــــینی
هەمــوو عــالەم لە حــاڵی خــۆی بەدەردە
شـەهە مـیـرە جـحـێـڵـە دەوڵەمـەندە
ژیـانی هـیـندە تـیـــــژو تـرش و تاڵـە
نە گـــوژاڵ هێندە نا خـــۆشـــە نەژاڵە
سـەما ئیـمـساڵ لە جێی بارانی رەحـمەت
دەبارێنی قـــورو خـــۆڵی مـــەزەلەت
تەمــاشــای باغ و راغی شــارەکـەی کــۆ
لە مــاتەمــدا قــوڕی داوە بەســەر خــۆ
بەهاریش ئەلبـیــسـەی شـینی لەبەر کـرد
نە گـوڵ پشکوت نە بولبـول چەهچـەهی کـرد
گـــیــاش هەتا لەژین بێــزارە ئیــمــڕۆ
لە هەر لایێ فـــیــــغــــان و شین و رۆڕۆ
چ قــــەومــــاوە لە دونـیــــادا خــــودایە
چ شـــــینێـکـە لـەبۆ کـێ دانـدرایـە؟
بەڵێ ئەم شــینە شــینی قــەومی کــوردە
قـــیــــامـــــەت رابـووە لەم دار و بەردە

٧٢- ئەم پارچە شیعرە لە دیوانە چاپکراوەکانی دیکەدا نیە.

ئەوا .... لە هەق کـــوردان بەخـــۆ کـــەوت
تفـــو لەم مـــیللەتەی بەدبەخت و دەم چەوت
لە مـــانگی زێتـــرە جـــەیشی عـــیـــراقی
بە ئەســـبـــابی جـــیـــدال و تەمـــتـــراقی
هجـــومی کـــردە ســـەر بارزانی مـــسکین
بە تەیارەو بە شـــەســـتـــیـــرو بە ژیلین
لە جـــێی لالەو گلوکی ســووری نیـــســـان
لەســـەر کـــێـــوان رژاندی خـــوێنی کـــوردان
ئەوی دەســـتـــیـــان کـــەوی منداڵە یان ژن
لە خـــاکـــیـــدا ســـەرو بنیـــان دەنێـــژن
ئەوانەی پیـــرو پشت کـــوڕو زەعـــیـــفن
لە ئەشکەوتا دەڵێی (ئەســحـابی کـەهفن)
ئەوانەی مـــەردی جـــەنگین مـیـــسلی کـێـوی
بزر بـوون لە دەرزو قـــەلشی کـــێـــوی
هەزار مـنداڵ و ژنـیـــان ســـــەر بـڕیـوە
هەزار کـــیـــژی عـــەفـــیـــفـــیـــان زگ دڕیوە
بە بۆمـــبـــا خـــان و مـــانیـــان بوو بە وێران
مـــەڕو مـــاڵیـــان هەمـــوو ڕۆیی بە تاڵان

ئەم خاکە

ئەم خـــاکـــە دایکی تۆیە کـــەوتە دەســـتی ئەجنەبی
ئەی کـــوردی ســاحـیـب غــیــرەت تۆ چلۆن رازی دەبی
بۆخـــۆت ئەوا دەبینی دوژمن ئەرزت دەکـــێـــڵێ
پاش چەند ســاڵێکی دی هـیــچت بەدەست ناهێـڵێ
لەســـەر ئەم کـــورەی ئەرزی ئێـــوە ئەرزە لوننـاسن
ئەمـــەش گـەلێ غـەریبـە ئێـسـتـەش خـۆتان نـاناسن
بە قـــــووەی زۆری بـازوو رەزاخـــــانی پەهلەوی
دانیشت بە عـیـزەت و جاە لەسەر تەختی خوسرەوی
مـسـتـەفـا کـەمـال پاشـاش ئالی عـوسـمـانی تێکدا
سـەید فـەیسـەڵی مـەکی بووە مـەلیک لە بەغـدا
بەچەسـەقـاو چاو پێکەوت چلۆن بوە مـیـری ئەفـغـان
لە ترسی وی هەرای کـرد مــەلیک ئەمــانە ڵلاخــان
نادر خـانی جـەنەڕاڵ بەچە سـەقـای ئەسـیـر کـرد
تاج و تەختی ئەفـغـانی چلۆن بۆ خۆی تەسخیـر کرد
ئێـوەش ئەگـەر پیـاوبان چشـتـەکـو لەدەست دەهات
کـەسێ غــیــرەت بنوێنێ خـــودا تەوفـیــقی دەدات
ئێـــوە (احــقــەر الناس)ن ئیـــمـــڕۆ لە بەینی ئومـەم
قـــســـمێ بەندەیی تورکن هێندی خــادمی عــەجــەم
ئێـوەن بێ قـەدرو قـیـمـەت بێ عـەسکەرو بێ عـەلەم
بێ تـاج و تەخت و دەوڵەت ژێر دەسـتی کـوللی عــالەم
چینکە نان خۆری خەڵکی لەسەر موڵک و ماڵی خۆت
خـاکت هەمـو مـەعـدەنە خـۆت فـەقـیـرو روت و قـوت

تا کەی وەکوو گا جوتی لە نیری زیللەتی
سەد حەیف و سەد مخابن لای خۆت ئەتۆش میللەتی
سووری موو زەردی چاو شین نەکەی بە ئومێدی بی
ئەوەل بە قووەتی خۆت دووەم بە عەونی رەبی
عیلم و عەمەل خۆیەتی جەهل و تەمبەڵی مەرگە
پۆست و زەرگان فرێدەن وەعدی تۆپ و تفەنگە
بینە پۆلیس و عەسکەر بۆ خزمەتی مەفتەنی
سەعی و غیرەت بۆ وەتەن وەک روحە بۆ بەدەنی
دەماغی منداڵەکان پڕکەن لە حوبی وەتەن
تەربیەتیان باش بدەن میلیەتیا فێربکەن
هرچی سەرخۆشی بدا مەیخۆن و مەیخۆنەوە
ئێوە لە عەقڵ و لە ماڵ زۆر فەقیرن و بێ نەوا
بەقسەی جاهیلی نەفام بە مەکری شێخی جادو
لە رێگەی راست لامەدەن رێ یەکە نابی بە دوو
مەلا ئەگەر مەلابان میللەت بۆ چ وای لێ دەهات
ئاورپایی چی دەکرد لەسەر قیتعەی رۆژهەلات
نەوتی بابە گوڕ گوڕی چلۆن دەچێتە پارسی
ئاگری حەسرەت و مەندی لە دەروونم دایسی
بڵێن بە سیبەویهی[73] مازینی و [74] حالەوەیهی
کانی نەوتین لەکیس چوو بە ریشی نەفتەوەیهی[75]

٧٣- سیبەوەیهی: لە زانایانی ناوداری رێزمانی عەرەبی بوو، ساڵی ١٣٥ک هاتۆتە دونیا.

٧٤- مازنی: (ئەبو عوسمان بەکر المازنی) ساڵی (٨٦٢ز) کۆچی دوایی کردوە خەڵکی شاری (بەسرە) بووە، لە زانستی (صرف)دا کتێبی داناوە.

٧٥- نەفتەوەیهی: (ئیبراهیمی نەفتەوەیهی) زانای گەورەی رێزمانی عەرەبیە لە ساڵی (٨٥٩ز) لە بەغدا ژیاوە و ناوی دەرکردووە.

ئەتۆ خـودا پێم بڵێ مـامـۆسـتـای رووت و برسی
هیچ ئیشی تۆ پێک دێنێ شیـعری (إمروء القـیس)
کـەرامـەت کـەڵکی نەمـا لەگـەڵ تۆیو تەیارە
عـولەمـای تەبیـعی شـوێنیـان ئەوا دیارە
کـاکـە ئەم عـەسـرە نەمـا برام ئەو دەورە رۆیی
شـێخ لە هەوا دا فـڕی یان لە سـەر ئاوی رۆیی
درۆ فـائیـدەی نیـە وەعـدی بۆمـبـا بارانێ [٧٦]
ڕاکـە لەبۆ ئەشکەوتێ غـاردە بۆ بنە بانێ
بۆخـۆتان سـەعی بکەن نانێکو بێتـە دەستی
ئینسـانی مـەعـیـدە خـالی ناو زگی راناوەسـتێ
میللەت ئەگەر فـەقـیرێ ئاخر دەبێتـە ئەسیری
گوێ لە قسەی من راگرە ئەی مەردی رەوشەن و زەمیر
خـاکـو هەمـوو مـەعـدەنە، مـەعـدەنی زێڕو زیوی
پڕ لە لەعل و یاقـووتە ناو شـاخ و داخ و کـێـوی
ئەمما ئێـوە نازانن لەبەر گـێـژو دەبەنگی
ئەم زەمـرووت و یاقـووتە چلۆنتـان دێتـە چەنگی
حـاصلی عـەرزو دەکـەم بە ئەمـری (خـیـر الأنام)
دین و دنیـا رێک بخـەن نامـە تەمـام (والسـلام)

٧٦- مەبەستی ئەو شێخانەیە کەوایان بە خەڵق راگەیاندووە گەر ئینگلیز کۆیێ بۆمبا بارن بکا ئەوان وەکو تۆپی یاری بۆمباکان بە دەست دەگرنەوە کەچی کە قەوما ئەوان زووتر لە خەڵکی تر هەڵدەهاتن و خۆیان دەشاردەوە.

شیوەن بۆ سەعدی زەغلول [77]

عەرەب و کورد و قەومی هیندو مەغۆل
هەمــوو مــەحــزونە بۆ ســەعــد زەغلول
مــاتەمــێکە لە عــالەمی شــەرقــا
ئەگــرین ئاســیــاو ئەفــریقــا
ئەمــەلی ئاســیــا چلۆن دەڕوی
ئاســیــا ئاوی گــەر نەمــا دەنوی
سەیری سودان کە رەش هەلای ساوە
گــەورەو گــچکە خــۆی لە نیل داوە
سەعدی میسری غروبی کردو نەما
نیلی میسری دەڵێی خمە لە خەما
بە وەفــاتی زەعــیــمی بێ هەمــتــا
دوور نیە گەر بڵێم عەرەب فەوتا
نەکــو تەنهــا وەزیری مــیــســری بوو
بەڵکو حەقــەن عــەزیزی عــەسری بوو
تەختی میسری شکا لە بەدبەختی
کێ یە تەعــمــیری کــا بە تەڕ دەســتی
نەحسی ئەکبەر لە جانبی غەربی
ســــەری هێنا دەری خــــودا چ دەبی
دەبی خــاوەر زەمــینی ئالی زەمــەن
چی بەسەربێ لە ئافــەت و لەمــیحــەن

٧٧- سەعد زەغلول پێشەوایەکی بەرزی گەلی میسرو سەرۆکی پارتی (وەفد) بوو لە ٢٣ ئابی ١٩٢٧ کۆچی دوایی کردووە.

ئەوی عەقڵی هەبێ لە نێر و لە مێ

وەختە بمرن لەوی غەم و ئەلەمێ

ئەو لە میسری ئەمن لە شاری کۆ

بۆی دەگریم بە دەنگ و بانگ و ڕۆ

بۆی دەگریەم بە خاترێکی مەلول

دەکو لاڵ بم لەبۆ سەعد زەغلول

ڕەبی هەر تۆی کە ساحبی ئەمری

ئەوی زیندوو بێ غەیری تۆ ئەمری

ڕوحی زەغلول لە (جنه المأوی)

شادمان بێت و (کیف ما یهوی)

تا لە میسرا حەیاتی میللی هەیە

ئەسەری هیمەت و حەیاتی ویە(٧٨)

٧٨- لەم پارچە شیعرە دا چەند دێڕی دوواییان بەلاوە نا بە پێویست نەزاندرا بنوسرێ...

عیسا له ئاسمان

عـیـسـا لە ئاسـمـان مـەهدی لەناو بیـر
ئـیـشـمـان شلۆقـە یاران چ تەدبیـر
نە ئەو دێتـە خـوار نە ئەم دێتـە دەر
دەجـالیش زۆرن گـشـتی سـوارکـەر
لە دێ و لەشـار سـەربەست ئەگـەڕێن
بـەنـاوی دیـنـی بـاش دەلـەوەڕێـن
ڕیش پان و درێژ مل قـەوی و شـان کـۆم
دوور بن لە دینی وەک (حایە) و (ناحۆم)[79]
دوویان دەکـەون پیـرێژن و منداڵ
بە غـار و سـەمـا بە جـەزبەو بە حـاڵ
پیـرێژنە کـۆنی قـون قـاڵب بە تاڵ
دووی دەجـاڵ دەچی وەک مـاینی بە فـاڵ

٧٩- حـایەو ناحـۆم: دوو جـولەکـەی ریش پان و درێژی شـاری کـۆیە بوون لە سـەردەمی مەلای گەورەدا.

ئازاد بوونی ژن

خودا دەڵێ لە قورئان　　الطلاق مرتان
فامساک بمعروف　　أو تسریح باحسان
بڵێن بە قەومی کوردان　　دەستی من و دامێنیان
عەیبە بە حەقی یەزدان　　ژن هێنان و تەلاقدان
ژن زینەتی دونیانە　　ئەمانەتی خودانە
حەبیبی موستەفانە　　قەلاتن لەبۆ مێردان
ژن ئەگەر بە حورمەت بێ　　بێ زیللەت و زەحمەت
بە تەربیەو رەحمەت بێ　　دڵ گوشاد و لێو خەندان
کوڕی دەبێ وەکو شێر　　عاقڵ و داناو دلێر
بە دڵ غەنی بە چاو تێر　　سەردارو مەردی مەیدان
ژنێکی دەر بە دەربێ　　دڵ پڕ غەم و کەدەر بێ
ڕەزیل و دەست بەسەر بێ　　وەک مەحبوس لەناو زیندان
دەبێ ئەولادی کوبێ　　بێ رووەت و بێ روو بێ
مێشکی وەکو کدو بێ　　ترسنۆک وەک یەهودان
زەردو زەعیف و باریک　　گوی گران و چاو تاریک
لوت بەچڵم و دەم بە لیک　　ساردو سڕو سەر گەردان
دەرحەق ژنان بێ باکن　　بۆیە بێ داکی چاکن
سەیری حاڵی خۆ ناکەن　　وەک دڕکن لە ناو عەردان
تەربیە لە لای داکە　　داک چابی ئەولاد چاکە
باب لە ئەسڵا بێ باکە　　فەرقەکی ناکا چەندان
داک مامۆستای فیتڕییە　　تەشەکولت لەوییە
مادی یا مەعنەوییە　　روشدە یا لەڕی لادان

وات بە تەمانە حەزرەتی شێخی
هەر بە فوویەکی تەیارە بێخی
ئەم فرتە فرتە هیچ و پووچ دەرچوو
ئۆباڵی میللەت یاشێخ بە میلی تۆ
ئێستێکەش میللەت هەر وەکو خۆنە
بە دڵ بە روح بەندەی تۆنە
تۆ سوننی یاشێخ بەسەری بابی
خۆت چاک دەزانی دەبیە وەهابی
سوننی تابیعی ئەمری خودانە
سوننی پەیڕەوی رەسوولەڵلاتە
سوننی سالیکی رێگەی سەلەفن
ظاهیر و باطن (نعم الخلف) ن
سوننی لەگەڵ یەک....... (٨٢)
بە درۆ و دەلەسە ماڵی یەک ناخۆن
رێگەی سوننیان زۆر رێک و راستە
ئەتۆ سوننی بی !، خودا نەخواستە

٨٢- ئەم نیوە دێڕە لە دیوانەکەدا بەم شێوە نوسراوە.

تەریق (طریق)

تەریقی وا لایەقــە ئەمــڕۆ بۆ قــەومی کــوردان
جرت و پرت و هەڵپەڕین، لێکهاتن و تێکهەڵدان
کەیفی لێ بێ مام سۆفی هەر بە یەک دوو سانیە
هەزار تڕان بەر دەدا مــــەتەڕلۆزیش وا نیــــە
حەیا و ئادابیـان نەمـا، غیـرەت و نامووسیـان چوو
فـەلعـاتی ئەوتۆ ئەکـەن نە دیان کـردبێ نە جـوو
کـەرامـەتیـان کـردە تڕ، تڕیان کـردە کـەرامـەت
بە لەعنەتی خـودا بن لە دونیـا و لە قـیـامـەت
خـالیـدی شـارەزووری[٨٣] سـەر لە قـەبرێ بێنە دەر
تەمـاشـاکـە قـەومی تۆ چ دەردێکیـان هاتە سـەر

٨٣- مەبەست لە مەولانا خالیدی نەقشبەندییە. زانایەکی ئاینیی ناوداری کوردە، لە جیهانی ئیسلامیدا بە خواناسێکی پایە بڵند ناسرابوو، سۆفییەکی دڵ و دەروون پالک بووە، لە (١٧٧٩ز) لەدایک بووە و لە شام مردووە.

سوێندت بۆ دەخۆم

سـوێندت بۆ دەخـۆم بەو خـودای بێ چون
بە قسەی شێخۆلکان کورد لە دین دەرچوون
قـەسەم بەو خـوایەی دەواری گـەردوون
بە ژەهری شێخان کوردەگەل مردوون
قـەسەم بەو خـوایەی خـەللاقی کورسی
مامۆستای برسی لە خـوا ناترسی
مەلا و شێخەکان بێ دین و بەد خوون
الا انهم هم المفسدون
شێخی حیلەباز بە فـالّ و نوشتە
سەد پیرێژنان دەبا لە خشتە
مامۆستای فـەقیر لارێ دەنۆڕی
بۆ کـۆتکە ماستێک شەرعێ دەگۆڕی
ڕەببی شێخەکان کوێر و مادوور بن
ئەو فێڵبازانە لە کوردان دوور بن
ئەو شێخە حیزەی چاو بە فرمێسکە
ئەو حای و حوویەی بۆ نیسک و گیسکە
ڕەببی مامۆستای سەر و مێزەر زل
هەر دەربەدەر بی، بی مەئوا و مەنزل
ئەی شێخی جاهیل زۆر چاک بزانە
خودا عالیمی سیرڕ و عەیانە
ئەی مەلای نەفام ئەتۆبی خودا
لەبۆچی ڕێگات لە کوردان تێک دا

عیسا دێتە خوار ئەمڕۆ و سبەینێ

ئیش و کاری تۆ هەموو پێک دێنێ

لای مەلا وایە هەر کە مەهدی هات

خەلاتی بۆ دێ ،جبە بە قەلات

وا چاوەنۆڕی کە مەهدی بێتە دەر

خۆ هەر نەهاتیش، جەرگی بێتە دەر

رەببی مامۆستا هەر وا بناڵی

حەشری تۆ بکەن لەگەڵ دەجالی

ئەم باس و خواسە هیچ کەڵکی نیە

ئەمڕۆ بنوارە حاڵی تۆ چیە

عیلمێ بخوێنە بۆ ئۆمەت چا بێ

ئۆمەت و مەفتەن[٨٤] بە عیلمت شا بێ

هەتاکو ئومەت بەسەر بکەوێ

لەناو ئومەتان بەدەر بکەوێ

زاتێکی فەقیر، سۆفی مەشرەب

بێ حاڵ و ماڵ و بۆلشەویک[٨٥] مەزهەب

حەزرەتی عیسا چی کرد لەبۆ خۆ

کە هاتە خواری، چ دەکا بۆ تۆ

٨٤-(مەفتەن) بە لەهجەی کۆیە واتە وڵات. شایانی گوتنە کە لە ئاڤێستا بە هەمان شێوە بەکار هێنراوە. مەبەست ئەوەیە کە لە وشەی (موگن) ی عەرەبی وەر نەگیراوە. د. م م.

٨٥-(بۆڵشەڤیک) واتە حیزبی کۆمۆنیستی رووسیا.

کە داکی چاکی نەبی   سی سەد حەدیسی (نەبی)
چلۆن تەئسیری دەبی   وەک پف لە پەتک و سندان
دۆڵ و زوڕناو هەڵپەڕین   ژنی بۆ کوڕمان دێنین
زۆر پێ ناچێ دەبینین   شەڕو شوڕو تێک هەڵدان
ئەوەل خەزورو خەسو   تێ دەکۆشن دوو بە دوو
بەدزی یا روو بە روو   لێکیان دەکەن بە خەندان
ڕۆڵە ژنت تەڵاق دە   بۆت دەهێنم هەتا دە
لە کچانی بەگزادە   بیکەینە خەنە بەندان
دەبینی بوکی ساڵی   دەری دەکەن لە ماڵی
بە تای سۆڵ و بەرماڵی   بێ ئاوێنەو بێ کلدان
لە شەریعەتی رەسول   بێ عوزرەکی زۆر مەقبول
حەرامە قەتعی مەوسول   گوناهە دەست لێک بەردان
ژنیش وەک موزەکەرە   عەینی ئەویش بەشەرە
چاو لادانی لەسەرە   هەردوو لە یەک حوکمدان
وەزیفەی زۆر گەورەیە   دزانی ئەویش چیە
منداڵ بوون و تەربیە   بێ مەسخەرەو جوێن پێدان
ژنان قەد تەڵاق مەدەن   لەگەڵ یەک مومتەزیج بن
وەکو رۆح لەگەڵ بەدەن   بە ئولفەت و دڵشادان

شۆخی کوردی

تەماشای لارو لەنجەی شۆخی کوردی
دەخیل ئەم عیشوەیە کێ فێری کردی
چ داغ و ئاگرێکی دا بە جەرگم
بە کولمی سوورو خاڵی لاجوەردی
بە شەو دیم و لەدەرگەی خۆی فەرمووی
فسبحان الذي اسرى بعبدي
بە پارچێکی ترنجۆک خۆی دەپۆشی
بەڵێ مەککارە بویتە نەقشەبەندی
خەبەردار نی لە خۆت کاتێ دەزانێ
بە فێڵی ساحیرانە عەقلی بردی
لە شەکراوی بە بەفری خۆشترە لام
قسەو گوفتاری لاوی بەفری قەندی(٨٠)
ئەوەندەم شاری کۆیە لا عەزیزە
بەدورِو لەعلی نادەم وورتکە بەردی
لە دونیادا چ شار ناگاتە کۆیە
بە ڕوبارو بە دەشت و کێو و گردی
کە پشکوت باغ و راغ و دارو باری
کە تێکەڵ بوو گلوکی سوورو زەردی
هەواکەی خۆشە ئاوی سافی خۆشی
بە عەینی (جنة الخلد)ە لە عەردی

٨٠- بەفری قەندی گەڕەکێکە لە شاری کۆیە.

هەواڵی کورد و کوردستان

هەواڵی کـورد و کـوردسـتـان دەپرسی
ولاتی چۆڵ و قـــەومی رووت و برسی
لە سایەی شێخ و شەیتان و دین ئیمان
لەنێو کوردان نەماوە خۆڵ بە سەرمان
لە شـاری کـۆ هەتا دەچیـە مـەراغـە
هەمــــوو ئاو و بەراو و باغ و راغــــە
لە تەک شاخی سەفین و کێوی کۆسرەت
هەزار جێگەی هەیە مـانەندی جەننەت

تۆی شێخی

شێخی ئەهلی سوننە و جەماعەت
بە هەموو فێڵ و کەید و تەماعەت
هەر وەکوو پاپا بەهەشت دەفرۆشی(٨١)
وەی قوڕت بەسەر گەلی بێ هۆشی
بۆیە سوننییە تا بڵێین قوتبە
خاوەنی پایە ساحیبی روتبە
بەڵێ تۆ قوتبی قوتبی ژنانی
دایم گەر دەخۆی لە دەوری نانی
بەڵێ تۆ سوننی، سوننی ددانی
تۆ ئەحوالی خۆت چاکتر دەزانی
بەڵێ تۆ سوننی ساحێبی کەرامەت
ئەتۆی شافیعی رۆژی قیامەت
لە سایەی تۆ و کەرامەتی تۆ
دین و دونیامان هەموو لەکیس چوو
بە ئومێدی تۆ پشتیان کردەوە
دەستیان بە گونت گۆیان بردەوە
دەت فەرموو فلان لە ناوی قەبری
رێگا لە کافر و بێ دینان دەگری
نایەڵی کافر بێنە بەغدایێ
ئێوە دانیشن چوو بەسەر نایێ

٨١- ئەم قسە ئاماژەیە بۆ سەردەمی چاخە ناوەندیەکان کە پاپاکانی رۆما چێکی پاکانە (صکوک الغفران) یان بە خەڵکی دەفرۆشت.

تا کەی لە غەمت

تا کەی لە غەمت یەقەی کراسم بدڕم
نێزیکە لە دەرد و حەسرەتی تۆ بمرم
بۆ خاتری خودا لە پاشی مەرگم جار جار
ئاهێستە لە رووی وەفا وەرە سەر قەبرم

گەر مەرحەمەتێ بە من دەکەی سا بیکە
ئەم ماوە تەحەمولی جەفا چیدیکە
ڕۆژێکی خودا نەکات نەتبینم
بێشک هەموو دونیام لە نەزەر تاریکە

ئەبرۆی رەشی و کولمی سپی و چاوی ماوی
ئەی دڵ لە هەوای عیشق ئەتۆ چلۆن ماوی
بنوارە چلۆن چاوی لە من وەرگێڕا
نەک سورەتی من بچێتە ناوی چاوی

جارێکی لە من بپرسی چۆنی چ دەبی
جاری بە کەرەم لە من بڕوانی چ دەبی
وەختێکی کە بیستت لە جیهان چوومە دەرێ
گەر فاتیحەکم لە بۆ بخوونی چ دەبی

ڕۆژێکی لە ڕووی جەسارەت و بێ شەرمی
پێم ووت تەحا.. بەخوای بێ ڕەحمی
ئاگات لە منی عاشقی بێ چارە نیە
بەم حالی هەناسە ساردی و دڵ گەرمی

ژنێکی کە مردنی لە دوو بی چ نیە
باغێکی بە قونجرە و درۆ بێ چ نیە
منداڵی قوتابی بە یەقینی دەیزانی
ئەو جومعە کە پاش ئەو شەمو بێ چ نیە

بەسیە بۆ خاتری خوا

بەسیە بۆ خاتری خوا بەسیە　　تابەکەی بەزمی خانەقاوتەکیە
شێخە فەندی نیتر بترسە لە خوا　　میللەتی قوڕ بەسەر چ حالی نەما
گەلێ کەس مالی خۆی هیبەی تۆکرد　　عاقیبەت خۆڵ بەسەر لەبرسا مرد
ڕەحمەکت قەت نەکرد بە مندالی　　خەبەرێکت نەبوو لە ئەحوالی
ژنەکەی دەربەدەر بوو چەند سالان　　تاکو فەوتا لە ڕۆخی ڕەشمالان
تۆ بەهەشتت فرۆشت بەبستێ عارد　　ئەو ئەوا ڕوحی دا بە مستێ ئارد
تۆ لە ڕێگای خودا گەلێ دووری　　خۆفی خوات هیچ نیە لە مەغروری
دەکو قەهری خوات بەسەر دابێ　　چۆن وەلی خوا دەبێ وا بێ
وادەزانی کەتۆ وەلیی خودای　　هەم شەفیع و (مطاعی)ڕۆژی جەزایی
تۆ لەبۆ خۆت چما دەچیتە ئیرەم　　تاکو بیدەی بە عەردو دارو درەم
چۆن ئەمینی لە مەکرو کەیدی خودا　　دەکو یاشێخ بەلای خوات لێدا
خوا خەبیرە بە سیرو ئیعلانت　　خوا دەزانی نیفاق و ئیمانت
بەم هەموو ئیفترایە ئەی کەزاب　　کو نەجاتت دەبی لە ڕۆژی حیساب

تۆ خەلیفەی

تۆ خەلیفەی جەنابی شێخ عومەری[٨٩]
ئەدی مردیت مری بۆ هێندە کەری

شێخ عومەر زاتێکی منەوەرە بوو
خادیمی عیلم و شەرعی ئەنوەر بوو

شێخەکی عالی و نەفەس پاک بوو
تا بڵێی شێخەکی گەلێک چاک بوو

تۆ لەبۆ هێندە پیس و بەد ڕەوشتی
ئەحمەق و جاهیل و کەر و وەحشی

غەیری ڕیشی درێژ و بێ خەبەری
چت زیاد کرد لە هیمەتی عومەری

لە تەریقەت بە غەیری پوچی خەیاڵی
لە سواری هیچ نەبووی حاڵی[٩٠]

شەوق و زەق و تەریقەی نەقشی
سەفوەتی چی بە ڕۆحی تۆ بەخشی

غەیری ژن گان و بێوەژن هێنان
یان بەدووی نان کەوی وەکو دۆمان

٨٩- مەبەستی شێخ عومەری بیارەی نەقشەبەندیە.
٩٠- ئەم بەیتە شێواوە بۆمان ساغ نەبودوە.

جەنابی شێخ

جەنابی شێخ، شێخی بە گەمان
دەمێ لە عەرزی دەمێ لە ئاسمان
کەرامەتی تۆ چی کرد لە کوردان
بە درۆ و دەلەسە چۆنت لێ تێکدان
تۆ وەکیلی خوای، وەک هەیکەلانی[٨٦]
دەستم دامێنت، شای گەلی گولانی
چی بەسەرت بێ بە ئەمری خۆتە
ئیرادەی خوایە، بە ئارەزووتە
بەدوای تۆ کەوتن، گێژ و سەرگەردان
بێ قەدر و قیمەت هەر وەکو دۆمان

٨٦- هەیکەلانی دێو یەکێکە لە کەسایەتیەکانی نێو داستانی ئەسکەندەرنامە. (ئەسکەندەرنامە) داستانێکی شیعری فارسییە کە لەنێو ماڵە خوێندەوارەکانی کۆیە و شارەکانی دیکەی کوردستان شەوانە دەخوێندرایەوە و کاتیان لەگەڵدا بەسەر دەبرد. شایانی گوتنە کە هەیکەلانی دێو یەکێک بوو لە کەسایەتیە هەرە بەدەکانی ئەسکەندەرنامە. م م م.

مەمنوونی شێخ

هەموو مەمنوونی شێخ........
کەسیری ئەم تەریقەی ئاشکرا کرد
بە مەسرەع خانەیی بەزمی مووریدان
بە گوێرەی عەسری خۆی دانسی پەیاکرد
حیجابی بەینی نێر و مێی فڕێ دا
هەرامە و هینی پێک ئاشکرا کرد
بە ئەفسوون و ئەفسانەی سۆفی تۆفیق(٨٧)
هەزار مێرد و ژنی لێک جودا کرد
نەزۆکێ گەر بە ئیخلاس روو لەوێ کا
دەبینی شێخ کوڕێکی پێ عەتا کرد
تیاترۆیەکی وای دانا لە عالەم
تەوەللایان لە دینی مستەفا کرد
ڕەواجی دا بە دینی ئیباحی
کیتاب و عیلم و شەرعی بێ بەها کرد
گەلێ ماوە لە ئەسراری تەریقی
بەڵام جارێ بەوەندەی ئیکتیفا کرد

٨٧- سۆفی تۆفیق پیاوێکی ساویلکەی خەڵکی کۆیە بوو.

جەنگی جیهانی [88]

ظهر فساد فی البر   وا بەحریشی هاتە سەر
پێکۆڵیانە بۆ شەڕی   مۆسۆلینی و هیتلەر

ئەڵمانیا قووتی دا   چیکۆسلۆفاکیا و نەمسە
وەکو جوولەکە ئەفسن   ئینگلیزو فەرەنسە

ئەڵمانیا و رووس رێکەوتن   پۆڵەندەیان تەقسیم کرد
بە زەرفی یەک دوو حەفتە   ئەویشیان لەناو برد

ئەوجار فەرەنسە ترسا   هاوار یا ئینگلتەرە
ئەگەر ئیمدادم نەدەی   دەچمە حاڵی غەرغەرە

ئەوجا هەردوو کەوتنە شەڕ   لەگەڵ زەعیمی ئەکبەر
ئەعنی هەڵۆی ئەڵمانی ئەعلا   حەزرەتی هیتلەر

ڕوحی قودسی ئەڵمانی   بە عینایەی بەزدانی
ئەوی ئارەزووی هێنا   لەبۆی هات بە ئاسانی

لە سەتوەتی هیتلەری   کوورەی ئەرزی دەلەرزی
مام ڕێوی حیلەباز   لە بۆ کونێ دەبەزی

ئاگری شەڕی هەڵ کرا   لە بەحرو بەرو سەما

٨٨- مەبەستی لە جەنگی جیهانیی دووەمە (١٩٣٩-١٩٤٥).

لۆمه

چت بەسەر شەرع و عیلم و تەفسیره
چت بەسـەر هۆش و فـیکرو تەدبیـره

پێم دەڵی لازمـه عـەلەل عـەجـەله
سـەر فـیـرازبی بچی لە بۆ شـەدەله

دەرگـەیی لەزەتم لەسـەرخـۆ بەست
چی عـیلم بوو هەمووم بە دەست خست

وەکـو تێـدە فکرم لە قـەومی خـۆم
بەوهەموو عیلمە هیچ و پووچ دەرچووم

ئێمە کوردین و شافیعی مەزهەب[٩١]

ئێمە کوردین و شافیعی مەزهەب (اشعري العقیدة) خۆش مەشرەب
میللەتێکین بە غیرەت و ناموس میللەتێکین بە ئەسڵ و فەسڵ ونەسەب
بەسیە تەحقیری میللەتی کوردی لای خودا ئێکە تورک و کوردو عەرەب
ئیمتیازی بەشەر لەسەر یەکدی نیە ئیلا بە عیلم و عەقڵ و ئەدەب
ئیتیحاد باشە خاسە بۆ ئیسلام ئیختیلاف بۆ چیە (لای السبب)
دڵ شکێنی قوتابی کوردان بە زوبانی ئەساتیزەی مەکتەب
هەردوو عونسر لە سایەی عەلەمێ دەدرەوشێتەوە بە دوو کەوکەب[٩٢]
ئەستێرەکیان نیشانی فەتح و زەفەر ئەستێرەکیان نیشانی شەوق و تەرەب

٩١- ساڵێک لە بەغدا ئەزیەت و ئازاری خوێندکاری کوردیان داوە، مەلای گەورەش بەم شیعرە هەستی خۆی دەربڕیوە.
٩٢- کەوکەب: واتە ئەستێرە.

له بەینی تورک و ئێران

له بەینی تورک و ئێران میللەتی کورد
وەکو... مابەینی دوو بەرد
له غەدری فورس و جەوری تورکی غەدار
هاوار ئەی عالەم الله کوردە گەل مەرد
ئەوەندە قەومێکی بێ حیس و دەمارە
ئەوی هاتە سەری سوجدەی له بۆ برد
ڕوویان کردە تەکیەو خانەقایان
تەوەڵلایان له عیلمی مەدرەسان کرد
تەپڵ و دومبەک و کەشکۆڵ و ڕشتە
بە تەزبێح و وەکازو سۆڵ و دوو گرد
زۆربەیان بوونە دەروێش و گەریدە
ڕەزیل و مەندە مۆرو ڕووت و ڕەنگ زەرد
لەمەوپێش میللەتێک بوون چست و چالاک
لەمەوپێش میللەتێ بوون عاقڵ و مەرد
هەموویان ڕێک و پێک و موتەحید بوون
هەموویان خۆگرو هەم ڕازو هەم دەرد
له دەوری شا سەلاحەدینی کوردی
چ میللەت نەبووە وەک کوردان لەسەرعەرد
کە هات بۆ ئاسیا لافاوی غەربی
لەگەڵ حەوت پاشای غەربی شەڕی کرد
له کێ بوو تورکی بەد ئەفعال و کردار
له کێ بوو فورسی نا هەموار و نامەرد

چ میللەت بوو لە تووڵ و عورزی حەوت ساڵ
لەگەڵ حەوت پادشای غەربی شەڕی کرد(٩٣)
هەتا ڕۆژی قـــیـــامــەت ئاســیـــایی
دەبا مـــەمنونی کـــوردان بن وەکی عـــەبد
گـەلێ وەک من لە دەردی قـــەومی کـــوردی
سەری خۆی نایە ژێر خاک حەسرەت و مەند
هەناســـەی ســـاردو ئاهی نائومـــێـــدی
لە دەورەم بوویتـــە تەم هەروەک دەمـــاوەند
تەمـاشـای عـەشـرەتی مـیـراو دەلی کـەن
بە سێ جـــار ســـەتوەتی سێ دەوڵەتی برد
لـە ئەوەل زەربـەیەکـی دا لـە تـورکـــــــان
لە ئەســـتـــەنبـــۆلەوە لەرزی خـــوداوەند
دووەم دەردێکی دا ســـــەرداری ئێـــــران
ڕەزا خـــان ئیلیـــتـــیـــجـــای برد بۆ دەمـــاوەند
شـــەقـــێکیش گـــەیاندە ئینگلیـــزی
بە بـازی چوونـە بەغـــداوە لە دەربـەند(٩٤)
وەکـو مـیـراو دەلی پێنج سـەد عـەشـیـرەت
لە کـوردان بۆت بڵـێم بێ مـیـسل و مـانەند

٩٣- مەبەستی شەڕەکانی سەلاحەدینی ئەیوبیە لەگەڵ خاج پەرستەکان (صلیبی) ساڵی (١١٨٧ ز) بە دوواوە توانی لەشکریان بشکێنێ ووڵاتانی ئیسلامی لە دەستیان ڕزگار بکا.
٩٤- ئەو شەڕانەمان دێنێتەوە یاد کە چۆن سوپای ئینگلیز لە دەربەندی سەنگەسەر بە تێکشکاویو پەرێشانی کشانەوە (خۆیان لەبەر جەنگاوەرانی میراودەلی و پشدەریان ڕا نەگرت. (ئیدمۆندس) لە کتێبەکەیا (کورد و تورک و عەرەب) بە درێژی باسی ئەودی کردووە.

وەڵی چونکی لەگـــەڵ یەک ناتەبانە
لە بەینیـــان نیـــە هیچ عـــەهد و پەیوەند
لە بەینی مـــیللەتان ســـووک و ڕەزیلن
ئەگـــەر چی نایەنە ژێر حـــەد و ژێر عـــەد
خـــودایە تۆ تەرەحـــوم بکەی بە کـــوردان
بە لوتفی خـــۆت و بۆ خـــاتری مـــحـــەمـــەد

لە کاتی خۆیدا شێخ محەمەد ئاغای گەردی لە گوندی ئەشکەوت سەقا دادەنیشێت، حاجی مەلا دەروێش مەلای گوندی « سماق شیرین » دەبێ سوختەو فەقێی حاجی مەلا عەبدوڵڵای جەلیزادە بووە، لەبەر ئازایەتی و زیرەکی پێی گوتووە « مەلا نێرە » پاشان لای مەلای گەورەش دەخوێنێ پیاوێکی زاناو بە جەرگ و هەق پەروەر بووە، شێخ محەمەد ئاغا داوای لێ دەکات (فتوایەک) دەربکات زەکات بدرێت بە ئاغاکان!!.. مەلا مستەفاش هەڵدەستێ نامەیەک لەم بارەیەوە بۆ مەلای گەورە دەنێری ئەویش واتە جەلیزادە بەم دێڕە شیعرە وەڵامی دەداتەوە:

زەکاتی مەڕو بزن

زەکـــاتی مـــەڕو بزن   بۆ زاڵـمـەکـانی مـەزن
مـەلا دەسـتی خـۆ گەزن   سـەیری ئەوێ سـەیرانێ
زەکـات لەبۆ ڕەئیـسـان   یا بۆ دەسـتەی ئیبلیـسان
مـەلا بمرن لە برسـان   سـەیری ئەوی سـەیرانێ
مـەلامـان بێ مـوڵک و مـاڵ   ئاغـامـان رووت و ڕەجـاڵ
شـێخمـان بێ کەشف و کەماڵ   سـەیری ئەوی سـەیران

لەم لاو ئەولا

لەوکاتەی کە بۆ یەکەم جار کۆمەڵە شیعرەکەی جەلی زادە لە چاپ درا شاعیری ناودار (عبدالخالق ئەسیری) ئەم پارچە شیعرەو نامەیەکی پڕ ستایشی بۆ جەلی زادە ناردووە.

فەلسەفەی دینت وەکو شێخی غەزالی خستەدەر
فیکری سوقراتت لەزیهنە عەقلی لوقمانت لەسەر
شارەزای گوێ زەویت زیاتر لەعیلمی (بولفیدا)
خۆ نەشت کردووە بەهیچ لایەکیدا گەشت و سەفەر
نەشری عیلم روحی تۆ مانەندی فەخری رازیە
بیری ماسۆنی لەمێشکی لاوی کورد بوو دەربەدەر
خەتمەعیملی عەقل و ئەقلی لەسەرتۆ هەردووکی
ئیبن روشدی ئەندەلوسی عیرفانی وابووبێ مەگەر
ڕێی خورافاتت بڕی بنیادی فێڵی شێخەکان
بوو بەدیوانی شیرین و ڕۆشەنت زێڕو زەبەر
ڕەهبەری ڕاهی سەعادەت مورشیدی دینی موبین
عیلم و مەعلوماتی تۆ بۆدینی ئیسلامە چەپەر
ڕاستی و حەق و حەقیقەت چی بێ بێ پەروا دەڵێی
پێشڕەوی ناکەی لەهیچ تەعنێکی نافامی حەزەر
شیعری پڕ ماناو چاکت بۆتە دەستووری عەمەل
لاپەڕەی گوڤارەکانت بۆتە کانی خێرو فەر
هەر چەنی مەدحی جەنابت کا (ئەسیری) هەرکەمە
بۆ (جەلی زادە) دەبێ هەڵبەستری تاقی زەفەر

لە دەستخەتەکەی (نەجیبەخان)ی ئەم چوار دێڕ شیعرەی مەلای گەورە نووسراوە و لە بلاونەکراوەکانە:

تەریقەت بوو ژەهری قەومی کوردی
بە بایدا غیرەت و ناموس و مەردی

ئەوانی دەوڵەمەندن خەریکی عەیش و نۆشن
سەر ئامودانی عیرفان دائیم مەست و سەرخۆشن

شیعری دڵداری

شۆخی کوردی

تەمـاشـای لار و لەنجـەی شـۆخی کـوردی
دەخـیلم ئەم عـیشـوەیە کێ فـێـری کـردی
چ داغ و ئـاگـــرێـکی دا بە جـــەرگم
بە کـــوڵمی ســوور و خـــاڵی لازەوەردی
بە شـەو دیم و لە دەرگـەی خـۆی فـەرمـووی
ســوبحـــانە الذی اســری بعـــبـدی
بە پـارچێکی ترنجـوک خــۆی دەپۆشی
بەڵێ مــەککارە بوویتــە نەقــشــبـەندی
خـــەبەردارنی لە خـــۆت کـــاتێ دەزانی
بە فـێـڵی ســاحـیـرانە عـەقـڵی بردی
لە شــەکــراوی بەبەفـری خـۆشــتـرە لام
قسە و گـوفـتـاری لاوی بەفـری قـەندی[(٩٥)]
ئەوەندەم شـــاری کـــۆیە لا عـــەزیزە
بـە دوڕ و لـەعـلی نـادەم ورتـکـە بـەردی
لە دونـیــادا چ شـــار نـاگـــاتە کـــۆیە
بە رووبار و بە دەشت و کـێـو و گـــردی
کـــــە پشـکـووت بـاغ و راغ دار و بـاری
کـــە تێکەڵ بوو گلووکی ســوور و زەردی
هەواکـەی خـۆشـــە ئاوی ســافی خـۆشی
بە عـــەینی (جنة الخلد)ە لە عـــەردی

٩٥- بەفری قەندی گەڕەکێکە لە شاری کۆیە.
لە دەستخەتەکەی (نەجیبەخان)ی کچی جەلیزادە ئەم شیعرە هەبوو پێشتر بڵاونەکراوەتەوە:

بـــەم حـــاڵە ژینم مـــەحـــاڵە   دڵ گـــیـــرۆدەی خـــەت و خـــاڵە
ســـوتاوی ســـەر کـــوڵمی نـــاڵە   بە عـــیـــشـــقی تۆ گـــرفـــتـــارم
مـــونتـــەزیری یەک گـــوفـــتـــارم   نەمـــاوە هێـــزی ڕەفـــتـــارم

کۆچی ماڵ ئاوایی

مەلای گەورە وەکو کە خۆی گوتویەتی لە تەمەنی ٢٥ ساڵیدا توشی ژانە زگ هاتوە و لە قۆناغە درەنگەکانی ژیانیدا لێی کردۆتە زگ بڕینی (قورحەی مەعیدە) بۆیەش پارێزی لە زۆر تەرزە خواردن دەکرد، لەگەڵ ئەوەشدا ژانە زگ ئەزیەتی هەر دەدا. وەک دەبینین ئازار و گلەیی خۆی لە باری تەندروستیەوە بەم شیعرە چوارینە دەربڕیوە دەڵێ:

لە لایێ مێش و لایێ ژانی مەعیدە[٩٦]
لەلایێ کۆخەی وا زۆر بەشیدە
تەحەمول ناکرێ ئەو دەرد و ڕەنجە
تەرەحوم کەی خوداوەندە بە بەندە

لە ١٦ی حوزەیرانی ١٩٤٣ دەچێتە کەرکووک، شەوێک لای سەید ئەحمەدی خانەقا میوان دەبێت، لە وێشەوە دێتە هەولێر بۆ سەرەخۆشی کردن لەکەس و کاری مەلا ئەفەندی چونکە لەبەر ناساغی کاتی مردنی مەلا ئەفەندی هەر چەندە دۆستایەتی و ئاشنایەتیان برایانە بووە بەڵام نەیتوانیە بچێتە تازیەکەی. لە ١٨ی حوزەیرانی هەمان ساڵ دەچێتە مووسڵ لە ماڵی قادر ئەفەندی کۆیی میوان دەبێ، لە وێوە دەیبەنە خەستەخانە. ئەوکاتە مەجید پاشا یەعقوبی پارێزگاری مووسڵ بووە، لە ڕێی پزیشک و کار بەدەستانی خەستەخانەکە هەوڵ دەدا بایەخ بە باری تەندروستی و چارەسەرکردنی مەلای گەورە بدرێت، بەڵام وا دیارە نەخۆشیەکەیان دەستنیشان نەکردووە و سارێژکردنی زگ بڕینی لە توانای پزیشکانی ئەوسا نەبووە. ئەو ددانانەی کە ماون هەمووی بۆ دەکێشن گوایا بوونەتە هۆی نەخۆشیەکە. هەروەها زگ شۆریی بۆ دەکەن هەندێک دەرمانیشی دەدەنێ. دووای دووهەفتە لە ٣ی

٩٦- لە سەردەمی مەلای گەورە کۆیە کارەبای نەبووە، ساڵی ١٩٥١ کارەبا هاتە کۆیە.

تەمووز لە خەستەخانە دێتە دەر بەرەو هەوار دەکەوێتە رێ پاش ئەوەی کە دەچێتە پردێ لای سەلیم ئاغا کە خێزانەکەی (رەعبە خان) خوشکەزای بووە. لە١٤ی تەمووز دەگاتە کۆیە. پاش ١٠-١٢ رۆژێک چۆتەوە چنارۆک[٩٧] هەست بە ساغی و چاکبوونەوە دەکات بەڵام زۆری پێ ناچێ دووبارە دەکەوێتەوە ژێر ئازار. ئەو ئێش و ئازاردش رۆژ بەرۆژ لە زۆربوندا بووە ناچار دەبێ هاوینە هەوار بەجێ بیلێت و بگەرێتەوە کۆیە. هەرچەندە دکتۆر نەجیب[٩٨] سەرپەرشتی چارەسەرکردنی نەخۆشیەکەی دەکرد بەڵام باری تەندروستیی بەرەو ئاڵۆزی رۆیشت. زۆربەی دائیشتوانی شاری کۆیە و دەرەوەی بۆ هەواڵ پرسین دەچونە لای. سەرەرای ئەو دەردە پر ئازارەشی مەلای گەورە بە جەرگ و خۆراگر بوو، زەردەخەنە و قسە بەنرخەکانی هەر لەسەر زار بوو. ئیتر ئەو نەخۆشیە درێژەی کێشا و گۆشە بەندی سەر جێگای کرد تا لە چێشتەنگاوی رۆژی سێشەممە (١٢/ ١٠/١٩٤٣) دەستی بە خوێن هێنانەوە کرد لەو کاتەدا دکتۆر نەجیب و شێخ نوردەدینی برای و مامۆستا مەسعودی کوری و زۆر لە خزم و دۆستەکانی لای دانیشتبوون، دەستی هەڵبری و ماڵ ئاوایی لێ کردن پاشان رووی لە دکتۆر کرد گوتی (دکتۆر بە دوعا ویداعێکی ئەبەدی) ئەوەش دووا وتەی بوو لە ژیاندا. بەم جۆرە ئەو مرۆڤە مەزنە لە تەمەنی ٦٧ ساڵیدا ماڵ ئاوایی لەم خاک و هۆزە خواست کە هێزی مێشک و دڵ و زمانی لە پێناو ئازادی و بەختیاریی ئەواندا بەخت کردبوو.

٩٧- چناروک: لە قەد چیای هەیبەسولتانە لە دیوی رۆژهەڵات بەسەر دەشتی بیتوێندا دەروانێت. هاوینە هەوارێکی فێنک و پر رەز و باغ و میوەجات بووە و مەلای گەورە هاوینان لەو هەوارگە خوشە بەسەر بردووە.

٩٨- دکتور نەجیب: پزیشکێکی (قبطی) میسری بوو ساڵی ١٩٤٠ هاتۆتە کۆیە. دکتورێکی شارەزا و هوشیار بووە لەگەڵ ژیانی کوردەواری و کۆیە تەواو گونجاوە بەهۆی ئەوەوە (خەجاو خان) کچی جەلیل ئاغای حەوێزیی مارە کردووە و بووتە موسڵمان. ساڵی ١٩٤٦ هاتوتە هەولێر لەوێشەوە بە ماڵ و منداڵەوە ساڵی ١٩٤٧ بە یەکجاری کوردستانی بەجێ هێشتو لە (لبنان) جێنشین بووە.

پەیامی کارەساتی کۆچ کردنی جەلیزادە وەک بروسکە بە هەموو لایەکدا بڵاوبۆوە. کۆیە بەجارێک شڵەژا، بازاڕ و دوکان هەڵگیرا، گەورە و بچوک، ژن و پیاو پێ هەژان. هەموو بە گریان و باوکەڕۆ روویان کردە ماڵی مەلای گەورە و مزگەوتی مەلا ئەسعەدی باپیری. بەڕێوەبەر و مامۆستا و قوتابیان بە ئالای رەش رێزیان بەست، قایمقام و دەستە و دایرەی سەرا کار و فرمانیان بەجێ هێشت، کۆچە و کۆلان و سەربان و شەقام دەرزی لێی نەدەکەوتە سەر ئەرزی، مەلا و زاناکانی ئاینی لە دەوری تەرمەکە دەگریان و قورئانیان دەخوێند تا ئەوەی لە گەرمەی ئەو تێک قژان و فرمێسک رژان و خەم و پەژارەدا مەلا مەعسووم کە دڵسۆز و خۆشەویستی مەلای گەورە بوو یەک بەخۆی هاواری کرد: برایان مەلایانی بەڕێز، دانیشتوان ئەوە مەجلیسی ئیجازەی مەلای گەورەیە، هەی، هاوار.. هەر هەندەی توانی بڵێ ئیتر کەس خۆی بۆ نەگیرا و هەموو لە قوڵپی گریانیان دا. خەم و داخی ئەو رۆژەی خەڵکی شاری کۆیە کە بۆ مەلای گەورەیان نواند لە مێژووی کۆیە نەدیترابوو. هەروەها لەکاتی بەڕێکردنی تەرمەکەدا نمە نمە باران دەباری، قایمەقام گوتی: وا دیارە ئاسمانیش بەشداری خەممانە.. بەم شێوەیە لە گۆڕستانی دەروێش خدر[٩٩] بە خاکی پاکی کوردستان سپێردرا.

وەک لە میرزا محەمەد ئەمین کوڕی میرزا قادر بیستراوە، پێشەوای نەمر قازی محەمەد و ئەندامانی (ژ-ک) بە کۆچی جەلیزادە زۆر نیگەران و غەمبار دەبن، لە هەموو مزگەوتەکانی مەهاباد کۆڕی ماتەمیان بۆ بەستووە، زانا و نیشتمان پەروەران و زۆربەی دانیشتوانی شارەکە بەشداریان کردووە کە حەوت شەو و رۆژ دەخاینێ[١٠٠] لە لایەن ژیانەوەی کورد (ژ-ک) ئەم پارچە هەڵبەستە بە سۆزەی خوارەوە بۆ بنەماڵەی جەلیزادە نێرراوە:

٩٩- دەروێش خدر: گورستانێکە دەکەوێتە بەشی رۆژهەڵاتی کۆیە.

١٠٠- لە چونیەتی کوچ کردن و شێوەی ناشتنی مەلای گەورە سودم لە ماموستا مەجید نوردەدین وەرگرتووە کە خوی شاهید حاڵ بووە.

ئەورۆ غـــەوغـــايەک هەڵســـتـــاوە لە دەشت و شـــاری کـــۆ
ئاســـمـــان ســـەرســـام و مـــاتە عـــەرد دەکـــا داد و برۆ
عـــەرشی ئەعـــزەم مـــاتەمـــينە چەرخی دەوار پڕ غـــەمـــە
ئەو زەمـــانی دوون لە حـــەســرەت چاو بە فـرمـێـسک و تەمـە
شين و گـــريانە لەناو کـــەژ و بيـــابانی ئاســـمـــان
پۆل بە پۆل خـــەيلی مـــەلائيک وا دەکـــەن ناڵە و فـــيـــغـــان
کـــورەيی عـــەردی دەلەرزێ وەخـــتـــە مـــەداری تێک بدا
ڕۆژ دەڵێ (شـــەوقم بڕا) وەخـــتـــە ئيـــتـــر شـــەوقێ نەدا
مـــانگ و ئەســتـێـرە هەمـــوو بێ نوور مـــاون بێ ضـيـــا[١٠١]
جـــەمـــعی مـــەخلوقـــاتی عـــالەم واقـــە لەم ئەمـــری خـــودا
من کـــەوام زانی بە ئەو حـــاڵـــە فـــيـــراقم کـــەوتە دڵ
مـــامـــەوە حـــۆڵ و ســـەراســـيـــمـــە بەبێ هۆش و عـــەقڵ
پرســـيم ئەم حـــاڵ چيـــە داخـــۆ کـــە ڕۆژی مـــەحـــشـــەرە؟
دەنگێکی غـــەيبی گـــوتی: حـــوکـــمی جـــەلالی ئەکـــبـــەرە
دەســـتـــەکـــەی قـــودرەت نواندی زۆری باسک و شـــانی خـــۆی
دای لە نيـــشـــانەی ئەجـــەل تيـــری بەبێ ئامـــانی خـــۆی
شـــيـــوەن و زاری وەفـــاتی مـــەعـــدەنی ســـيـــدق و ســـەفـــا
تەعـــزيەی کـــانی کـــەرامـــەت ناڵەيی ئەهلی وەفـــا
يەعنی زاتی ئەقـــدەسی (مـــەلا مـــحـــەمـــەد) بابی عـــيلم
مـــەنبـــەعی زانين و عـــيـــرفـــان و ئەدەب، ئەربابی حـــيلم
رووحی وەک تەيرێکی قـــودسی هەڵفـــڕی بۆ نێـــو بەهەشت
کـــورد هەمـــوو رەشپـــۆش و گـــريانە لەســـەر کـێـــوان و دەشت
ئەی فـــەلەک خـــانەت خـــرابێ چەرخـــەکـــەت لێ وەرگـــەڕێ
پێت وەبێ بەو شين و جـــۆشـــە بەحـــرەکـــانت هەڵگەڕێ

١٠١- ضياء: واتە ڕۆناکی.

حـەیف و حـەسـرەت سـەد هەزاران دەرد و داخ و وا ئەسـەف
شـوێنەواری کـورد بڕا ئەم پشـتـیـوانەی چوو لەکـەف[۱۰۲]
ئەی خـوا... بڕژێنە وەک بارانی رەحـمـەت رەحـمـەتت
بۆ سـەری روحی (مـەلا) و قـەبری هەتا بێ نیـعـمـەتت
کـۆمـەڵەی (ژێ- ک) و ئەندامـانی شـەریکی مـاتەمن
وا لەگـەڵ بـازمـەندەگـانی هاو دەرد و هەم غـەمن
عـەرزی تەسلیـەت بەجێ دێنن لە جـیـاتی قـەومی خـۆ
بەو وەسـیلەی مـەرسـیـە لەو باقی مـاوانەی لە کـۆ
چاوی پڕ خـوێن و لێـلاوی دەسـتی بێ تاقـەت بەیان
وا لـە ئـەم زایـەعـەـه چۆن نـابـێ لاڵ زار و زمـان
مـادەی تـەریـخی وەفـاتـی بـوو زوو بـەزوو

- بێژەن -

پیرەمێرد شاعیری مەزنی کورد لە رۆژنامەی (ژین) پاش بڵاوکردنەوەی پەیامی کۆچ کردنی حاجی ئەحمەد ئەفەندی قوتب زادە لە ژێردوە بەم جۆرە شێودن بۆ جەلیزادە دەکات:

ئۆف نەمردم مەرگی ئەویشم دی   با ووجود دووای مەلای کۆیە
ئیـتـر غـەم مـاتەم ئەلەم هەم   بـــا هـــەمـــووی بـــێ
(پیرەمێرد)

۱۰۲- کەف: واتە ناو لەپی دەست.

شـاعـیـری ناودار (دڵـزار) بە بۆنەی کـۆچی دووایی مـەلای گـەورەوە ئەم چوارینەی لە ژێر وێنەکـەیدا لە مـانگی تشـرینی یەکـەم سـاڵی ١٩٤٣ دا نووسیوە:

ئەم وێنەیە بێ گـیـانە وەلێ ناو و نیـشـانی
هەر زیندووە تا چەرخی فـەلەک هەیبێ گـەڕانێ
بۆ نووسـەر و زاناو شـوعـەرا قـەت نیـە مـردن
مـردوو نیـە هاوبیـری فـەلاتونی یۆنانی

هەروەها محەمەد تۆفیق ووردی[١٠٣] لە بەغداوە هەڵبەستێکی شێوەنی ناردووە، مـاوەی مـانگێک بەسـەر کـێلەکـەیەوە دەمـێنێت پاشـان ون دەبێ، شیعرەکەش بەم چەشنە دەست پێ دەکات:

هەزار داخ و هەزار مـەینەت لـەبەر زانـا و ژیـانی کـورد
هەمـوو کـەس پەست و رەش پۆشن ئەرەسـتۆ و قـارەمـانی کـورد

١٠٣- محەمەد توفیق ووردی: لە ١٩٢٤ لە کۆیە لە دایک بووە. شاعیر و نووسەرێکی بە توانا بووە و بەرهەمی زۆر بووە. لەم دووایییەدا گـەلێک نامـیلکە و کـتـێبی بە عەرەبی و کوردی بە چاپ گـەیاند، ماوەیەکی زۆر تا کـۆچی دوایی هەر لە بەغدا ژیا هەر چەندە مـاموسـتای قوتابخانە بوو بەڵام لە پێناو کوردایەتی و نیشـتمان پەروەریدا ئەشکەنجە و دەربەدەری دیوە. لە رۆژی ٣/١٢/١٩٧٥ لە بەغدا کـۆچی دوایی کرد و هەر لەوێ نێژرا.

له شوێنێکی تردا دەڵێ:

سوئالم کرد چ قەوماوە مەگەر مەحشەر هەڵستاوە
یەکێ لەم سەوزە پۆشانە جوابی دام بە پەنهانی
(محەمەد) ؟؟؟؟ هەم خاوەنی خوڵقی عەزیی ئەو
جەلیزادە ئیمامی عالەمێ بوو گۆهی عیرفانی

لەم دوایەدا مەلا ئەحمەد کوڕی حاجی مەلا محەمەد نوور پارچە شیعرێکی شیوەنی باوکی بۆ ناردم کە ئەویش سوختەو فەقێی جەلیزادە بووە ئیجازەشی لەو وەرگرتوە سەرەتاکەی بەم شێوەیە دەست پێ دەکات:

موسڵمانان چ قەوماوە عیراق واپڕ لە ئەفغانە
بەڵێ سەرداری عالەم چوو هەموو کەس دڵ پەرێشانە
لەچاو ئاوو لەدڵ خوێنە دەڕێژم هەر وەکو جۆگە
نەما سەبرم لەبەر چاوم کە دونیا عەینی ریندانە

کاک ئەنوەر سەید أحمەد پارچە شیعرێکی درێژی شیوەنی بە بۆنەی کۆچی دووای جەلیزادە داناوە کاتی خۆی لە نامیلکەی چاپکراوەکەی پێشومدا (چاپی نەجەف) بڵاو کرایەوە سەرەتاکەی بەم شێوە دەست پێدەکات:

دووبارە ئەوا لەشکری غەم هێرشی هێنا
تا زەبری دەستی دانەوەشان وازی نەهێنا
کوردینە وەرن با بگرین ڕۆژی گرینە
جان و جگەرەم پڕ لە خەم و دەرد و گرینە

پاشان دەڵێ:

فەخری هەموو کوردی بوو جەلیزادە سەراسەر
عالی سیفەت و موحتەرەم و پاک و منەوەر

حاجی میرزا عەبدوڵای شاعیر (ناسراو بە خادم) پارچە هەڵبەستێکی دوورو درێژی بۆ هەمان مەبەست داناوە، لە سەردتاکەیدا دەڵێ:

فەلەک بۆ چی نەرێژێ خوێن لە هەردوو چاوی گریانی
مەلەک بۆچی نەناڵێنی لە سۆزی جەرگی بریانی

سەرچاوەکان

١- سنتان في كوردستان- تاليف دبليو- ئارهى- وەرگێڕ- فؤاد جميل- مطبعة الزهراء.

٢- کورد و تورک و عەرەب- جی- جی ادمۆندز- وەرگێڕانی جرجیس فتح الله مطبعة التايمس- بغداد- ١٩٧١.

٣- ئەسیری شاعیرێکی شۆڕشگێڕی قۆناغی حاجی قادری کۆیە- کەریم شارەزاو جەبار جەباری- چاپخانەی- شارەوانی هەولێر- ١٩٧٤.

٤- بنەماڵەی زانیاران- مەلا عەبدولکەریم مدرس- چاپخانەی شەفیق- بەغدا ١٩٨٤.

٥- علماء ومدارس في اربيل- زبير بلال ئیسماعیل- مطبعة الزهراء الحديثة- الموصول ١٩٨٤.

٦- گۆڤاری گەلاوێژ ژمارە ١١ ساڵی ١٩٤٤.

٧- مجموعة مذكرات المجلس التاسيسي العراقي ١٩٢٤ (جزء- ١- ٢).

٨- کۆیەو شاعیرانی- مامۆستا کەریم شارەز.

٩- مێژوی کۆیە- بەرگی یەکەم و دووەم- مامۆستا تاهیر أحمەد حەویزی.

١٠- دیاری مەلا محەمەدی کۆیی- چاپخانەی هەولێر.

١١- مجلة الثقافة- ژمارە- ١- ساڵی ١٩٨٤.

١٢- ثورتنا في الشمال- عبدالمنعم غولامي. الجزء الاول- مطبعة شفيق ١٩٦٦.

١٣- گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ ژمارە- ١٨٠ ساڵی ١٩٨٥.

١٤- دیوانی حاجی قادری کۆیی کەریم شارەزاو سەردارمیران- پێداچوونەوەی مەسعود محەمەد ١٩٨٦.

١٥- حاجی قادری کۆیی- بەشی یەکەم و دووەم- مامۆستا مەسعود محەمەد چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد- بەغدا ١٩٧٣.

١٦- ديوانه دەست نوسەكەی مەلای گەورە لای خوشكە نەجيبە.
١٧- چاو پێكەوتن و دانيشتنی تايبەتی لەگەڵ مامۆستا مەسعود محەمەد.
١٨- المصقول في علم الاصول- دانەری مەلای گەورە- تحقيق عبد الرزاق بيمار چاپی يەكەم- ١٩٨١- بەغدا.
١٩- دەست نوسەكەی نەجيبە خان- كچی جەليزادە.
٢٠- ژين ژمارە- ٧١٥-
٢١- چاوپێكەوتن و دانيشتنی تايبەتی لەگەڵ نەجيبە خان.
٢٢- كەس و كار و خزمانی جەليزادە بە تايبەتی مامۆستا مەجيد نورەدين.
٢٣- المطالعة التوجيهية- بۆ پۆلی شەشەمی دووا ناوەندی.
٢٤- حەماغای گەورە- مامۆستا مەسعود محەمەد.
٢٥- ڕوحی مەولانا خاليد- مەحمود أحمەد محەمەد.
٢٦- الموسوعة العربية الميسرة الطبعة ٢- القاهرة- ١٩٧٢.
٢٧- المنجد في اللغة والاداب والعلوم طبعة ١٩ بيروت ١٩٦٦.
٢٨- شەرفنامەی شەرەفخانی بەدليسی- وەرگێڕانی هەژار- ١٩٧٢- كۆڕی زانياری كورد.
٢٩- من عمان الى العمادية- سەيد عەلی گۆڕان.
٣٠- ڕۆژنامەی هاوكاری ژمارە ٨٨٠- ساڵی ١٩٨٧- ووتاری لە يادی نەمراندا- ئومێد كاكە ڕەش.
٣١- يادداشت بەشی پێنجەم- مامۆستا ڕەفيق حيلمی- ١٩٥٧ چاپخانەی مەعاريف.
٣٢- اعلام الكرد- مير بصری چاپی لندن ١٩٩١.
٣٣- ديوانی خادم- ١٩٨٠- دار الحرية- بەغدا.
٣٤- گەشتی ژيانم- مامۆستا مەسعود محەمەد.

پێڕست

- مەلای گەورە ٥
- پێشەکی ١١
- ژیانی مەلای گەورە ١٥
- جەلیزادەو پایەی میری ١٨
- خاسیەتەکانی جەلیزادە ٢٢
- هۆی گیانی سەربەرزی و نەبەردی جەلیزادە ٢٧
- هەندێک هەڵوێستی سیاسی ٣٠
- ڕووداوێکی تر ٣٣
- مەلیک فەیسەڵی یەکەم لە سەردانێکی هەولێردا ٣٦
- مەلای گەورەو باری سیاسی ٣٧
- مەلای گەورەو باری کۆمەڵایەتی کۆیە ٤٣
- مەلای گەورەو کۆششی کۆمەڵایەتی ٥٣
- مەلای گەورەو مافی چارەنووس ٥٩
- مەلای گەورەو شێخەکان ٦٩
- مەلای گەورەو جەژنی نەورۆز ٧٣
- دەقی گوتارەکەی مەلای گەورە لەسەر نەورۆز ٧٥
- جەلیزادەی زاناو ئەدیب ٧٦
- کل مافی الکون ٧٨
- فڕی فڕی قەل فڕی ٨٠
- جەلیزادە شاعیر ٨٩
- دیوانی مەلای گەورە ٩٩

- من یەخەی خۆم لەبۆیە دادەدڕم ١٠١
- لای لایێ ١٠٤
- ئاهو ناڵە ١٠٥
- هەتا شێخێ بمێنێ ١٠٧
- ئەگەر عیزت دەوێ ١٠٩
- هەستە پێشکەوە ١١٤
- ئاواتـی دووا ڕۆژ ١١٦
- دەڵێن باران بە ئەمری شێخ دەباری ١١٧
- ئەم میللەتە ١٢٠
- سێ برام هەن ١٢٢
- ئامۆژگاری ١٢٣
- مەهدی دێتەدەر ١٢٦
- منیش هەر وەکو غاندی ١٢٧
- بە تەما نیم لە میللەتی کوردی ١٢٨
- خۆزی ئیمامی ڕازی ١٣٠
- هەناسەی نەوتاوی ١٣١
- ژیانی وا بە ئالام ١٣٦
- ئەم خاکە ١٣٨
- شیودن بۆ سەعدی زەغلول ١٤١
- عیسا لە ئاسمان ١٤٣
- ئازاد بوونی ژن ١٤٤
- شۆخی کوردی ١٤٦
- هەواڵی کورد و کوردستان ١٤٧

- تۆی شێـخی ١٤٨
- تەریق (طریق ١٥٠
- سوێندت بۆ دەخۆم ١٥١
- جەنابی شێخ ١٥٣
- مەمنوونی شێخ ١٥٤
- جەنگی جیهان ١٥٥
- لۆمـە ١٥٦
- تا کەی لە غەمت ١٥٧
- بەسیە بۆ خاتری خوا ١٥٩
- تۆ خەلیفەی ١٦٠
- ئێمە کوردین و شافیعی مەزهەب ١٦١
- لە بەینی تورک و ئێران ١٦٢
- زەکاتی مەڕ و بزن ١٦٤
- لەم لاو ئەولا ١٦٥
- شیعری دڵداری ١٦٧
- شۆخی کوردی ١٦٩
- کۆچی ماڵ ئاوایی ١٧٠
- سەرچاوەکان ١٧٨
- پێـرست ١٨٠
- نووسەر لەچەند دێرێکدا ١٨٣

نووسەر لە چەند دێڕێکدا

- عەبدول خالق کوڕی عەلائەدین کوڕی حاجی ئاغا مستەفایە.
- لە شاری دێرینی کۆیە هاتۆتە دنیا (١٩٣٢).
- دووا قۆناغی خوێندنی دەچێتە خانەی مامۆستایان و دەبێتە سەرۆکی یەکیەتی قوتابیانی خوێندنگاکەو نوێنەر بۆ یەکەم کۆنگرەی یەکیەتی قوتابیانی عیراق کە بۆ یەکەم جار لە مێژودا لە بەغدا بەسترا (١٩٤٨).
- (٣٣) ساڵ لە پرۆسەی پەروەردەو فێرکردن لە قوتابخانە جیاکانی سەر بە پارێزگای هەولێر و پێنج ساڵیش لە باشوری عیراق ئەنجام داوە.
- بەهۆی هەڵوێست و جموجۆڵی سیاسی نیشتمان دووای شەش مانگ لە بەندیخانەکانی کۆیە- هەولێر- کەرکوک و بەغدا دوو ساڵ حوکم و ساڵێک ژێر چاودێری پۆلیس لە مەحکەمەی عورفی بەغدا بەسەری سەپێندراوە و ساڵێک لە خوێندن دادەبڕێ.
- ساڵێک و دوو مانگ بەبەشداربوونێکی بیروباوەڕ بەشۆڕشی ئەیلول لەناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی شۆڕش بەسەر بردووە.
- دەبێتە راوێژکار لە وەزارەتی رۆشنبیری لە هەولێر.
- ئەندام لە سەندیکای مامۆستایان و بەشداری لە کۆنگرەکاندا کردووە.
- بەنوێنەرایەتی لاوانی کۆیە بەشداری لە دوو فیستیڤاڵی لاوانی جیهانی لە ڤینەنا - پایتەختی نەمسا-٩٥٩- و سوفیا- پایتەختی بولغاریا (٩٦٧) کردوە.

- هەر لەسەرەتای دامەزراندنی یەکیەتی نووسەرانی کورد تێدا بوویتە ئەندام و لە کۆنگرەکانی یەک لەدووای یەک بەشداربووە. چەند جارێک لە دەستەی بەڕێوەبەرایەتی هەولێر بووە.
- ئەندام لە سەندیکای رۆژنامەنووسانە.

ئیتر روو لە هەندەران دەکاو بەپەناهەندەیی لە لەندەن لەگەڵ ماڵ و منداڵەکانی نیشتەجێ دەبێ (١٩٩٨) ئێستاش لە هەولێر زۆربەی ژیانی لێ بەسەردەبا لە سالآنی پەنجاکانەوە ووتارو نووسینی لەبوارە جیاجیاکانی ئەدەبی لە گۆڤارو رۆژنامەکانی کوردی بلاوکردۆتەوە.

ئەم کتێبانەشی بەچاپ گەیاندووە:

١- بەسەرهات و ژیانی، مەلا محەمەدی کۆیە، چاپخانەی نەجەف، ١٩٧٤.
٢- دلّدار شاعیری شۆڕشگێڕی کورد، چاپخانەی جامیعە لە بەغدا، ١٩٨٥.
٣- مەلای گەورە زناو ئەدیب و شاعیر، چاپخانەی جامیعەی هەولێر، ١٩٩٤.
٤- ناودارانی کورد، لە عەرەبییەوە ٢٠٠٢، چاپ و بەخش سەردەم، سلێمانی.
٥- ناودارانی کورد، چاپی دووەم، ٢٠٠٨.
٦- مەلای گەورە، چاپی دووەم، ٢٠٠٨.
٧- دەستخەتی چاپ نەکراو.
٨- یاداشتی خودی خۆی.
٩- ناودارانی کۆیە.

(مەلای گەورە)
العلامة الاكبر
اديباً وشاعراً

نرخ و بایەخی ئەم کتێبە زیاتر ئەو دیکۆمێنتە نهێنیانەیە کە بەپێی یاسای بەریتانی دوای بەسەرچوونی سی ساڵ دەشێ بڵاوبکرێتەوە ئەمەش لاپەڕەیەکی شاراوەی شکۆداری پڕ شانازی جەلیزادە دەردەخا ، وەک سیاسەتمەدارێکی زرنگ و لێهاتوو هاتۆتە کۆڕی تێکۆشان، خواست و مافی رەوای کوردی بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆلە حکومەتی بەریتانی سەرکەوتووی جەنگی یەکەمی جیهانی دەکات. بۆ ئەم مەبەستەش چەندین دیدارو چاوپێکەوتنی لەگەڵ حاکمی سیاسی ئینگلیزی لەکۆیە ئەنجامداوە. وەهاوبەش لەگەڵ جەمیل ئاغای حەویزی جێگری حاکمی شار سکالانامەیەکیان ئاراستەکردووە. بەراشکاوی پوختەی ئاوات و ئامانجی کوردیان تێدا دەربڕیوە کە نەتەوەی ئێمەی کورد وەک هەموو گەلانی ئازادو سەربەخۆ شایستەی چارەنووسی و خاوەنی دەوڵەتی خۆمان بین. زۆر لەکاربەدەست و ئەفسەرانی سیاسی ئەوسادا داواکاریەکانیان پەسند کردووەو سەلماندویانە کە داواکاریەکانیان لە دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆ پێداویستیەکی واقیعی مێژوویە.

عبدالخالق علاءالدين

THE GREATEST SCHOLAR
APOAT & WRITER

WRITTEN BY
Abdul Khaliq Aladdin

چاپخانەی منارە - هەولێر